دکتۆر نظام الدین عبدالحمید احمد
وەڵامدانەوەی چەند رەخنەیەك
دەربارەی
ئیسلام
تصویر ابو عبد الرحمن الكردي

وەڵامدانەوەی چــەند
ڕەخنەیەك دەربارەی ئیسـلام

وەڵامدانەوەی چەند

ڕەخنەیەك دەربارەی ئیســلام

نووسینی

نظام الدین عبدالحمید

بۆ بلاوكردنەوەو راگەیاندن

مافی لەچاپدانەوەی پارێزراوە بۆ
نوسینگەی تەفسیر

ناوی کتێـــــب: وەڵامدانەوەی چەند رەخنەیەک دەربارەی ئیسلام

نـوســـــەر: نظام الدین عبدالحمید

بـڵاوکردنەوەی: نوسینگەی تەفسیر بۆ بڵاوکردنەوەو راگەیاندن هـەولێر

خـــــە ت: نەوزاد کـــۆیی

بــــــەرگ : أمیـــن مخـــلص

نۆرە و ساڵی چاپ: یەکەم ١٤٢٨ك – ٢٠٠٧ز

تـــــــیراژ: ١٠٠٠ دانە

لە بەڕێوەبەرایەتی گشتی کتێبخانەکان ژمارەی سپاردنی (١٠٨١)ی ساڵی ٢٠٠٧ ی دراوەتێ

بۆ بڵاوکردنەوە و راگەیاندن
هەولێر- شەقامی دەدگا - ژێر تونێلی شیرین پالاس
ت: ٢٢٢١١٩٥ - ٢٢٢٠٩٠٨ - ٢٥١٨١٢٨
مۆبایل: ٠٧٥٠٤١٠٥١٢٢ - ٠٧٧٠١٢٨٧٢٩١
tafseeroffice@yahoo.com
tafseeroffice@maktoob.com
altafseer@hotmail.com

www.al-tafseer.com

پێشـەکـی

سوپاس بۆ خودای بەرزی بێوێنە، کە ئەم کائیناتەی بە شـێوەیەکی زۆر ڕێکو عەجایەبو سـەر سـورهێنەر هێناوەتـەدی، کـە ئـادەمیزاد بەشێکە لە بەشەکانی، ئەم ئادەمیـزادە، کـە بـەهۆ هـۆش‌و تێگەیشتن‌و زوبانی پێبەخشیوە، تاوەکو کاروباری ژیانی خۆی لەم زەمینەدا بە باشی ڕێك بخات‌و شارستانیەتی تیا بێنێتەدی‌و ببێتە سەرۆك‌و بـە نرخترینـی هەموو گیـان لە بەرەکانی دیکەی، کە تیای ئەژین.

سەڵات‌و سەڵاوی خودا لەسەر پێغەمبـەرمان بێـت، کـە بـەرزترین کەسە پێی بەسەر ئەم زەمینەیا کەوتبێت، بارانی ڕەحمەتی خـوداش بـە سەر یارەکانی‌و شـوێنکەوتوەکانی تـری بێـت، تـا زەمـین ژیـانی تیـا ئەبرێت‌و دوارۆژ ڕو ئەدات.

خودای بەرزی بێوێنە دواترین ئاینی‌و بەرزترین نیزام‌و قانونی خۆی بۆ پێغەمبەری نازدارمان نارده خوارەوە (درودی خودای لەسەر بێت)، تا دواکەوتوەکانی بە دواکەوتنی شەرەفدار بەن.

یەکەمین میللەت کە ڕوی کردبێتە ئەم ئاینە، دوای شـوێنکەوتنی عەرەبەکان، میللەتی کورده، کە بەو دواکەوتنـەی لـە دەسـت خراپـەی ئێرانیەکان‌و بیروباوەڕی چەپەڵیان ڕزگاریان بوو، لە زەتـی بـەرِ ڕاسـتی‌و سەرفرازیان چێشت.

میللەتی کورد بە درێژایی حوکمی ئیـسلامی لـە هـەموو کاتێکیـا خزمەت گوزاری ئاینەکەیان بوون، لە هەموو چەرخێکیا مرۆڤی زانـار دانای بەرزی تێدا هەڵکەوتوە، بە هەموو دڵێك‌و شەوقێك بونەتە ئەندام

بۆ بەرهەم هێنانی ئەو شارستانیەتەو ئەو حەزارەتە ئیسلامییە، کە چەند چەرخێك ئەگەشایەوەو روناکی بەهەمو لایێکی زەمین ئەگەیاند لەو کاتانەی، کە وڵاتانی تر، بە تایبەتی ئەوروپا لە تاریکایی نەزانین و دواکەوتن ئەژیان و سەریان ئەهێناو سەریان ئەبرد.

دوژمنانی ئایینی ئیسلام لەم یەك دو چەرخەی رابردو، کە هەستیان بە بێهێزی بەرێوەبەرانی مسوڵمانەکان کردو دیتیان وڵاتەکانیان رو لە دواکەوتنە، هێرشیان هێنایە سەر ئەو وڵاتانە، هەر لایەی بەشێك لەو دوژمنانە چنگی خۆی لێ گیر کرد.

بەشێکی مەرامی ئەوانە ئەوە بو، تا بۆیان بکرێت مسوڵمانەکان لە ئایینەکەیان دوربخەنەوەو، لەناو دڵیان بێهێزی بکەن، تا چۆن ئەیانەوێت ئەوها بیاندۆشن، چونکە ئەیانزانی ئەگەر ئایینەکەیان لەناو دڵیان بە هێزو بە جۆشبێت، بە سەرۆکایەتی بێگانە رازی نابن و ملیان بۆیان نانوێنن و بەرەنگاریان ئەبن و ژیانیان پێتاڵ ئەکەن. بۆ ئەمە پرۆگرامی خوێندنیان لە هەمو پلەیێکی خوێندنا وا دانا، کە زانینێکی ئایینی تێدا نەبێت، تا ئەوانەی تیا ئەخوێنن و تیا دەرئەچن شتێك لە فەرمانەکان و فەرمایشتەکانی ئایینەکەیان نەزانن و، بەبێیان لە گەڵیا بپچرێت و چرای ئیمان لە ناو دڵیانا روی لە کوژانەوە بێت، تا بتوانن لەو جێیانەی لەناو کۆمەڵا ئەبنە خاوەن قسەو رێ نیشاندان و مامۆستایەتیان ئەکەوێتە ژێردەست، هەوڵدەن ئەو میللەتەی لە ناویانا ئەژین چ کورد بێت یان عەرەب بێت یان تورك، هەروەها هەر میللەتێکی تر لە ئایینەکەیان دوریان بخەنەوەو بەرەو بێبروایی‌یان بەرن.

میللەتی کورد بەشێکی لەو کەسانە کەوتە ناو کە ئەیانەوێت

پەردەیەکی رەش بخەنە بەینیان و بەینی ئایینەکەیان. هەر جاری یەکێك لەوانە ئەبینی چ بە زوبان بێت یان بە قەڵەم و نوسین، وەکو بە مانگە شەو وەڕین رەخنە لە بڕیاردانێکی ئایینی ئیسلام ئەگرێت و بە شێوازی ئەیخاتە بە چاو لێی ئەدرێ، یان رەخنەکەی روی پێنەکاتە فەرمایشتێکی خودا یان فەرمایشتێکی پێغەمبەر ﷺ یان کردەوەیەکی بەبێ ئەوەی تێبگات و بزانێت ئەم قەڵایە بەهێزەی ئایینی ئیسلام چەکوشی لە تەنەکە دروستکراوی دەستی هیچ زیانێکی پێناگەیێنێ و چەکوشەکەی بەرەو روی خۆی خوار ئەبێتەوە و ئازار بە دەموچاوی ئەگەیێنێ، هەروەها بە بێئەوەی بیر بکاتەوە و بزانێت میللەتی کورد دوای ئەوەی روناکایی ئایینی ئیسلامیان پێگەیشت، بە هەمو ئارەزویەك و شەوقێکەوە رویان تێکرد و مسوڵمان بون، مسوڵمانیەتی و بڕواو ئیمان تیا نە لە باوك و باوکانیانەوە بە میرات بۆیان بەرە خوار بۆتەوە، تا گەیشتۆتە ئەم چەرخە، بەرەو خوار بونەوەی ئەم میراتە لە ناو میللەتی کوردا هەر بەردەوام ئەبێت تا کۆتایی بە دانیشتوانی سەر ئەم زەمینەیا دێت و زەمینیش لە جێی خۆی ئەترازێت و تێك ئەچێت، ئنجا ئەوەی پێی ناخۆشە با سەری خۆی لە بەرد بدات.

بڕوا بە ئایینی ئیسلام لە ناو هەناوی زۆری زۆربەی میللەتی کورد رەگی دا کوتاوە و بە قوڵاییا چۆتە خوارەوە و بە شێوەیەك تیا گیر بوە کە هەڵقەندن و جیاکردنەوەی لە توانای رەخنەی گەندەڵی رەخنە لێگرتوان نیە[1]. شایەدێکیش ئەوەیە تۆ ئەگەر لە هەر رۆژێکی هەینیا لە

---

١) ئنجا ئەگەر چەند کەسێك لە هەر لایەکی کوردستان لە ئاینەکەیان وەرگەڕابن و بوبن بە دیان – هەر وەکو زانیومە – ئەوانە کەسانی پوچەڵن، رۆشنایی ئاینی ئیسلام لە یەکەم رۆژەوە لەبەر پوچەڵیان روی نەکردۆتە دڵیان و هیچ ئاگاداریەکیان بە سەر فەرمایشتەکانی ئاینی ئیسلام نەبوە، ئەوانە شەپۆلی بەهێزی پاك و پیرۆزی موسڵمانیەتی میللەتی کورد لێخن ناکەن و زیان بەرونیەکەی ناگەیێنن.

شارەكانا روبكەیتە هەر مزگەوتێك لە مزگەوتەكان، ئەگەر نەختێك لە كاتی روتێكردنی دوابكەویت. لە ناریا جێت دەست كەوێت. ئەبێت لەبەر هەیوانەكەی دواتر لە حەوشەكەی شتێك بۆ خۆت دابخەیت و نوێژەكەتی لەسەر بەجێ بێنیت.

ئەو مێشك بە دوژمنایەتی ئایینی ئیسلام موتوربە كراوانە ئەگەر بیربڕواییان و لە ئاین هەڵ گەڕاوەكەیان هەر بۆ خۆیان بێت و لە ناو دڵیاندا بێت، بەبێ ئەوەی بیانەوێت ئەو بێ ئیمانیەو لە ئاین وەرگەڕاوەیان بڵاوبكەنەوەو خەڵكی كەی بە لاوە بەرن و رەخنە لە ئاین بگرن، ئەوە بەوەی لەسەرین كەیفی خۆیانە، چۆنیان ئەوێت با بڕوایان وابێت، خودای بەرزی بێوێنە لە قورئانی پیرۆزیا ئەفەرموێت (فمن شا، فلیؤمن ومن شا، فلیكفر...) راتە ئەوەی ئەیەوێت مسوڵمانبێت و ئیمان بێنێت كەیفی خۆیەتی، ئەوەیش ئەیەوێت بێبڕواو كافر بێت كەیفی خۆیەتی، لە دونیا هیچ بەرەنگارێك روی تێ ناكات، لە دواڕۆژا هەر كەسە بە پێی بڕواو كردەوەی خۆی جەزا وەردەگرێت.

بەڵان ئەوانە ئەگەر بیانەوێ ئەو لارەشیەی هەیانە بە خەڵكی دیكە بگەێنن و هی دیكەی پێوە دوچار بكەن، بە قسەو وتار، یان بە نوسین رەخنەی پوچەڵیان روی پێبكەنە بیروباوەڕی مسوڵمانەكان، ئەوە كارێكە مرۆڤی مسوڵمانی ڕاستگۆی خوداپەرست بێزی لێ ئەبێتەوەو نەفرەتی لێ ئەكات.

ئەم شێوە كەسانە ئەبێت بەرامبەریان بوەستێت و پوچەڵی رەخنەكانیان و ژەنگاوی بیروباوەڕەكانیان دەربخرێت تا كەسانی بیر كاڵو كەم زانا پێیان نەخەڵەتێن.

یەكێك لەوانەی كە خۆی بە مێژو زان ئەخاتە بەرچاو دكتۆر جـەمال ڕەشید ئەحمەد ناو، لە لاپەڕەی (٣٩٨) تی بەرگی سێیەمی كتێبەكەی (ظهور الكرد في التاريخ) بە رو قایمی و بەبێ هیچ شەرمێك ئەڵێت: بۆ ئەوەی شورەو مەودای ئابوری لای بنەماڵەی (عەبد مناف) فروان بێت حەج بە جێ هێنان لای ئاینی ئیسلام بـوە كـارێكی بناغـە قـایم كـە نەتەوەی عەبد مەناف مەبەستی بەم قسەیە پێغەمبەرە — دروودی خوای لە سەر بێت - ئالاكەی بەرزكردەوە، لە وتارێكی وای دەرخست كە حەج كردن جەزاكەی هیچ نیە بەهەشت نەبێت.

ئنجا ئەی بـرای بـەڕێز! تەماشـای ئـەم قـسەیە بكـە كـە ئـەڵێت پێغەمبەر حەجی بۆ بوژاندنەوەو ڕێكخستنی ئابوری تیەكەی خـۆی بـە پێویست دانا، واتە حەج كردن لەوە پێش تر نەبوە پێغەمبەر بڕیاری لـە سەردا بۆ قازانج بە بنەماڵەی (عەبد مەناف) گەیاند.

ئەم كابرایە ئەم قسەیەتی بەبێ ئەوەی بیر بكاتەوەو تێ بفكرێ ئەو مێژوەی وا دائەنێت كە ئەو زانایـەتیو ئـەیزانێت بـە درۆی ئەخاتـەوەو چەپۆكێكی پیا ئەماڵێت، چـونكە ئـەوەی ئـەختێك ئاگـاداری بەسـەر مێژودا هەبێت بۆی دەرئەكەوێت و ئەزانێت كە حەج بەجێ هێنـان لـە كاتی جەنابی ئیبراهیم پێغەمبەر بە پێویست دانراوە.

خوای بەرزی بێوێنە لە قورئانی پیرۆز لە ئایەتی (٢٧) لە سـورەتی (حەج) بۆمان دەرئەخات كـە ئـەم پێویـستیەی بـە جـەنابی ئیـبراهیم گەیاندوە، كە ئەفەرموێت ﴿وَأَذِّن فِي النَّاسِ بِالْحَجِّ يَأْتُوكَ رِجَالًا وَعَلَى كُلِّ ضَامِرٍ يَأْتِينَ مِن كُلِّ فَجٍّ عَمِيقٍ﴾ ئایەتەكـە ڕوی لـە جـەنابی ئیبراهیمـە، چونكە لە ئایەتی پێش ئەم ئایەتـە دەفـەرموێت: ﴿وَإِذْ بَوَّأْنَا لِإِبْرَاهِيمَ

مَكَانَ الْبَيْتِ...﴾ لێرە بە ئیبراهیم دەفەرموێت: پێویستی هێنانەدی حەج بە خەڵك بگەیێنەو بانگی بۆ رابەڵ بکە.

ئنجا ئەبینی خەڵك لە هەمو لایەك‌و لە هەمو رێیەکی دوور نزیك بە پیادەو بە سواری حوشترو لە کەعبە ئەکەن‌و حەج بەجێ‌دێنن.

ئنجا لەو کاتەوە هۆزەکانی عەرەب هەمور ساڵێك لە مانگی حەجا رویان ئەکردە مەککەو حەجیان ئەکردو بە چاوێکی زۆر گەورە تەماشای کەعبەیان ئەکرد، ئەگەر یەکێك لەو جێگەیە بارك کوشتەی خۆی بدیتایە دەستی تۆڵەسەندنی بۆ درێژ نە ئەکرد.

ئەو عەرەبانە کە بۆ حەج ئەچون ئەبوایە جلێکی تازەیان لە بەر بوایە نەك جلێك کە گوناه کردنی لەگەڵ بوایە، ئەوەی نەی بوایە لە مەککە داوای لە یەکێك ئەکرد جلی خۆی بداتێ تا بەو جلەوە بە دەوری کەعبەوە بسورێتەوە، ئەوەی جلی بەدەست نەکەوتایە شەوان بە تاریکە شەو بە روتی ئەو سورانەوەی بەجێ ئەهێنا.

ئنجا ئایە بە چ زانینێك‌و هۆشێك‌و مێژو زانینێك ئەم کابرایە ئەو قسە بۆگەنەی خستۆتە سەر کاغەزو نوسیویەتی ئەگەر دوژمنایەتی لەگەڵ ئاینی ئیسلام نەبێت.

چشتێکی دیکە لەمە خراپتر لە لاپەرەی (٤٠١) ی ئەو بەرگە لە کتێبەکەی قسەیەکی دیکەی بۆگەنی بەرامبەر پێغەمبەر کردوە ﷺ ئەوەی من بزانم تا ئێستاکە هیچ کەسێك لە دوژمنانی ئیسلام هەرچەندێك لە دوژمنایەتیەکەی تیژ بوبێت بەبێ هۆشی خۆی لەوە بەقەدەر تر گرتوە لەوەی رێ بدات بێ‌نرخی روی تێ بکات‌و ئەو درۆو ئیفترا بەرامبەر پێغەمبەر بکات کە ئەو کابرایە روی تێ کردوەو

وتویەتی کە لەناو میللەتێك ئەژێتو پێیەوەی نوساوە کە لە ٪٩٥ مسولمانەو بە چاوی حورمەتو بەرزو خۆشەویستی تەماشای پێغەمبەرەکەی ئەکات - سلاوی خوای لەسەر بێت - ئەم سەرەتایە جێی رەتکردنەوەی ئەو قسەیەی نیە چونکە درێژەپێدانی ئەوێتو ئەبێت بە سیپارەیەکی تایبەتی بە عەرەبی بێتە نوسینو بلاوبکرێتەوە – چونکە کتێبکەی بە عەرەبیە – تا دەرون کینە داری ئەو کابرایە بەرامبەر ئەم ئاینەو ئەو پێغەمبەرەی کە میللەتی کورد شوێنی کەوتووە ئاشکرا ببێتو دەر بخرێت.....

حیكمەت لە فرەژنی پێغەمبەر ﷺ

باسێك لەو باسانەی لە ئاینی هەڵ گەڕاوەكان ڕەخنەی لێ ئەگرن، ئەوەیە ئەڵێن پێغەمبەر مرۆڤێكی شەهوانی بووە، بۆیە ئەبینین لە كاتێكدا چەند ئافرەتێكی لەژێر باڵا بووە، ئەمە لەگەڵ پێغەمبەرایەتی چۆن ئەگونجێت؟ ئەگەر پێغەمبەر بوایە ئەبوو یان هیچ ژنێكی نەبێت، یان لە ئافرەتێك پتری نەخستایەتە ژێر باڵی.

ئەم جۆرە كەسانە كە ئەم قسانە ئەكەن ڕشانەوەی هەندێك لە موستەشریقەكان و دوژمنانی ئاینی ئیسلام لەوانەی بە مرۆڤانی كە نیسە لەقەڵەم ئەدرێن ئەیجوونو كاوێژی ئەكەن، كە بە گژ ئاینی ئیسلام چوونو پەلاری پوچەڵ لە پێغەمبەر ئەگرن .

ئەوانەی بەم ڕەخنەیە ڕو لە پێغەمبەر ئەكەن لە ئاین وەرگەڕاوەكانو غەیرە ئاینەكانن كە بە دوژمنایەتی ڕو لە ئاینی ئیسلامو پێغەمبەری ئیسلام ئەكەن گێلو نەفامو دڵ ڕەشن نازانن مەبەستو مەرامی پێغەمبەر چی بوە لە زۆر ژن هێنانی.

ئەگونجێت یەكێك لە وەڵامی ئەم پرسیارو ڕەخنەیە بڵێت لەو كاتەی كە پێغەمبەری تیا ژیاوە ژن زۆر هێنان باوبوەو عورفو عادەتی كۆمەڵایەتی بوەو نیشانەی ڕەسەنایەتیو خانەدانی سەرۆكایەتی بوە، پێغەمبەر لەم ڕووەوە ڕوی كردۆتە عورفو عادەتی قەومەكەی كە یەكێك بوە لە هەرە خانەدانی ئەو قەومە.

پێغەمبەر جگە لە پێغەمبەرایەتییەكەی لە مەدینە سەرۆكی ئەنجومەنی ئیسلامی بوە، سەرۆكەكان لە هەمو كاتێك ولاتێك هەندێك

مافیان بۆ هەیە زیادو جیاواز لە مافی دانیشتوانی ولاتەکانیان و هەندێك کاری جیاوازیان بۆ بڕیار ئەدرێت کە بۆ غەیری ئەوان نیە، ئنجا با ئەمە (فرە ژنی) کارێکی تایبەتی بێت لەو کارانەی کە بۆ سەرۆکەکان بڕیار ئەدرێت جگە لە عورفو عادەتی ئەو کاتە.

بەڵێ ئەشێت ئەم رەخنە پوچەڵە بەم وەڵامە پوچەڵیەکەی دەر بخرێتو جەوابی پێبدرێتەوە، بەڵام لەگەڵ ئەمەشا ئەڵێم ئەمە وەڵامی راستو تەواو نیە، مەبەستو دووربینیو بەرزایەتی پێغەمبەر دەر ناخات چونکە پێغەمبەر ﷺ هەر ژنێکی مارە کردبێت لەبەر مەبەستێكو مەرامێكو حیکمەتێك بووە دوور بینی تیا هاتۆتە دی، نەك لەبەر ئارەزووی جنسیو شەهوەت، وەکو رو زەردەکان ئەڵێن، کە رەوشتی بەرزی پێغەمبەر بە درۆیان ئەخاتەوەو مێژو هەڵەکەیان ئاشکرا ئەکاتو بەردێك ئەپەستێتە دەمیانو وەرینەکانیان پێ ئەبرێت...

مێژو شایەدی ئەدات کە پێغەمبەر خاوەنی رەوشتێکی بەرز بووە لە کاتی گەنجیا دوور بوە لە رو کردنە ئەو کارە ناشرینانەی کە گەنجەکان رویان تێ ئەکرد. هیچ نەبیستراوە کە رۆژێك لە رۆژان روی کردبێتە ئەو جێگایانەی کە گەنجەکان لە دەوروپشتی شاری مەککە بۆ رابواردنی کەیفو سەفا رویان تێ ئەکرد، ئەو جێگایانە کە بەیداغی بەسەرەوەبو کە نیشانە بو بۆ رابوردن لەگەڵ دامێن پیسەکان .

پێغەمبەر سلاوی خودای لەسەر بێت لە تەمەنی (٢٣)ساڵی خەدیجەی کچی خوەیلیدی مارە کرد کە ئافرەتێکی بێوەژن بو لە تەمەنی چل ساڵی دا بو، مارەی (٢٨) ساڵ لەگەڵ ئەم ئافرەتە بەڕێزە

ژیانی بەسەر برد ، (١٧) ساڵ پێش ئەوەی بە پێغەمبەرایەتی شەرەف دار بکرێت (١١) ساڵیش دوای ئەم بەشەرەف دار کردنە.

پێغەمبەر ﷺ لەم ماوەیە بیری لەوە نەکردۆتەوە کە ژنێکی دیکە بێنێت، ئەگەر بیویستایە کام مرۆڤ لە هۆزەکەی خاوەنی ڕێزو توانا بو بە فەخرەوە کچی خۆی ئەداێو لێی مارە ئەکرد، چونکە لەبەر ڕەوشتی بەرزیو جوانی بیو هۆشیو دڵ پاکیو ئەمینی بە چاوێکی بەرز تەماشا ئەکرا، جگە لەوە کە یەکێك بو لە خانەدانو ئەشرافی هۆزەکەی.

پێغەمبەر ﷺ لە ماوەی ئەو (٢٨) ساڵە بیری لە ژن هێنانێکی دیکە نەکرد، چونکە مرۆڤێکی شەهوانی نەبو هەروەکو ناحەزان ئەڵێن پێغەمبەر دوای ئەوەی لە تەمەنی پەنجا ساڵی تێپەڕکرد کە مرۆڤ لە لایەن ئارەزوی ئافرەت ڕو لە کزی ئەکات، دوای ئەوەی خاتو خەدیجە سەری بردە ژێر خاك ڕوی کردە ژن هێنان یەك لەدوای یەك کە هەمویان بێوەژن بون جگە لە خاتو عائیشەی کچی ئەبوبەکری صدیق، مارەکردنی ئەو ژنانە هەر یەکە لەبەر مەرامو مەبەستو حیکمەتێك بو هەروەکو یەك بە یەك ئەی خەینە بەرچاو:

١- پێغەمبەر سڵاوی خوای لەسەر بێت دوای مردنی خاتو خەدیجە بە ماوەیەکی کەم پێش ئەوەی لە مەککەوە بۆ مەدینە کۆچ بکات (سەودەی کچی زەمعەی) مارە کرد کە بێوەژنێکی لە تەمەندا بە ناو ساڵەوەچو بو کە پێشان خێزانی سەکرانی کوڕی عەمر بو، کە کچی مامی خۆی بو، کە پێشتر هەردوکیان مسوڵمان بون، بەڵام لە بەر ئازاردانی کافرانی مەککە کۆچیان کردە حەبەشە.

بەڵام پاشی ماوەیەك وا خرایە گوێیان کە کافرانی مەککە وازیان لە عەزیەتدانی مسوڵمانەکان هێناوە کە لە مەککەدا مابون، لەبەر ئەوە هەردوکیان گەڕانەوە مەککە، بەڵام بینیان کافرانی مەککە هەر لەسەر ڕەوشتی خۆیان ماون و بە هەمو شێوەیەك هەوڵ ئەدەن ئەوانەی مسوڵمان بون لە ئاینەکەیان وەریان بگێڕن بەڵام ئەمان گوێیان بە عەزیەت و ناخۆشی نەداو لەسەر بیروباوەڕو ئیمانیی خۆیان سوور ڕشت بون.

پاشی ماوەیەك سەودە مێردەکەی کۆچی دوایی دەکات، سەودە بە غەمبارێکی زۆرو بەبێ کەسیی و بە بێ ئیدارەیی بە تەنیا ئەمێنێتەوە بە بێ ئەوەی زەدەیەك بە ئیمان و بڕوای خۆی بگەیێنێت.

پێغەمبەر ﷺ تەماشای کرد ئەم ئافرەتە پیرە دڵ ڕوناکەی بێ کەسە پێویستە پاداشت بدرێت بەرامبەر ئەو ئازارو ناخۆشیەی کە لە ڕێگای ئاینەکەی چێشتویەتی، دیتی باشترین پاداشتیش کە خۆشی پێ ببەخشێت ئەوەیە کە خۆی مارەی بکات و شەرەفی دایکایەتی مسوڵمانەکانی بەسەرا بدات.

٢- پێغەمبەر ﷺ پێش هێنانی خاتو سەودە خاتو عائیشەی کچی ئەبوبەکری مارە کرد بو، بەڵام نەیگواستبۆوە تا کۆچی کردە مەدینە.

ئەبوبەکر خودا پلەی لە بەهەشت بەرز بکاتەوە، پێش هاتنی ئاینی ئیسلام برادەری پێغەمبەر بو، ئەگەر لە مرۆڤەکانە یەکەمین کەس نەبوبێت کە ئیمانی بە پێغەمبەرایەتی پێغەمبەر هێنابێ دوەمین کەس بوە لەو ڕۆژەوە هەمو توانایەکی خۆی بۆ سەرکەوتنی ئاینی ئیسلام تەرخان کردوەو لەسەر دەستی ئەو بەشێك لە مسوڵمانەکانی پێشو مسوڵمان بو بون، وەکو زوبێری کوڕی عەووام و عەبدولڕەحمانی

کوڕی عەوف و سەعدی کوڕی ئەبو وەققاص و تەڵحەی کوڕی عبداللە و چەند کەسانێکی دیکە، بە ماڵی خۆی چەند کۆیلەیەکی کڕیوە کە بەدەست بت پەرستەکانی مەککە ئازار ئەدران و لە کۆیلایەتی ئازادی کردوون کە یەکێکیان بیلالی حەبەشی یە.

پێغەمبەر ﷺ فەرمویەتی: کەس نەبو لە وانەی داوای مسوڵمان بونم لێ کردبێ کە هەڵوەستەیەکی نەکردبێت و وەستانێکی نەبوبێت تەنیا ئەبوبەکر نەبێت، ئەم کە داوای مسوڵمان بونم لێکرد بەبێ تەگەرەو وەستان مسوڵمان بوو بە هەمو دڵێکەوە ئیمانی هێنا. پێغەمبەر کە ویستی بە نهێنی و بە بێ ئاگا لێبونی بت پەرستەکانی مەککەو سەرۆکەکانیان بۆ مەدینە کۆچ بکات ئەبوبەکر تفاقی کۆچ کردنی رێك خست و لە گەڵیا کۆچی کرد ئنجا مرۆڤێك ئەمە کردوەو کۆششی بێت بەرامبەر ئاینەکەی ئایا جێی ئەوە نیە پێغەمبەر پاداشتی بداتەوەو بە خەزوری خۆی بگێڕێت و کچەکەی مارە بکات و قەدرو حورمەتی بەسەرا بدات.

۱- دوای غەزای بەدر بە ماوەیەك پێغەمبەر ﷺ خاتو حەفصەی کچی عومەری کوڕی خەتتابی مارە کرد، کە مێردەکەی لەم غەزایەدا شەهید کرابو کە ناوی (خونەیسی کوڕی حوزافە) بو. حەفصە بە مردنی مێردەکەی زۆر دڵ تەنگ و غەمگین بو بە شێوەیەك لەم غەمەی روی کردە باوکیشی چونکە زۆری خۆش دەویست. پاش تەواوبونی عیددەی حەفصە باوکی داوای لە جەنابی ئەبوبەکر کرد کە مارەی بکات بەڵام ئەبوبەکر ئارەزوی نیشان نەدا، دوای ئەم

داواکردنە روی لە جەنابی عوسمان کرد ئەویش وەکو ئەبوبەکر نارەزوی نیشان نەدا.

جەنابی عومەر کە لەم دو داواکردنە هیچی بۆ نەچوە سەر زیاتر عاجزو غەمبار بو، پێغەمبەر کە بەمەی زانی فەرموی یەکێك لە عوسمان باشتر حەفصە مارە ئەکات (واتە خۆی) بۆ ئەوەی رێزو حورمەت بەرامبەر عومەر بنوێنێ، چونکە لەو رۆژەی کە ئەم ئیمانی هێناوەو هاتە ریزی مسوڵمانەکان، بوژانەوە کەوتە ناویان توانیان بە ئاشکرا ئیمانی خۆیان دەربێننو بتوانن رو بکەنە کەعبەو نوێژی لێبکەن.

ئەگەر ئەبوبەکر وەزیری دەستی راستی پێغەمبەر بوبێ عومەر وەزیری دەستی چەپی بوە چونکە بە هەمو توانایەکو شێوەیەك هەوڵی بۆ بڵاوبونەوەی ئاینەکەی داوەو درێغی لە پشتیوان گیری مسوڵمانەکان نەکردوە.

پێغەمبەر ﷺ هەروەکو وتمان بۆ رێزدان بە عومەر، حەفصەی مارە کرد نەك لەبەر نارەزو چونی بۆ حەفصە، شایەدیش لە سەر ئەمە ئەوەیە کە رۆژێك خێزانی جەنابی عومەر لەسەر کارێك نەختێك بە توندی لەگەڵی دوا، عومەر پێی وت ئێوە پێش هاتنی ئاینی ئیسلام نرخێکتان نەبوو بە کەمو سوکی تەماشا ئەکران، ئەم ئاینە کە هات نرخی پێتان داو مافی بۆ بریاردان، ئایا ئەمە وات لێ ئەکات بەم شێوەیە لە گەڵم بدوێیت، ئافرەت وتی بۆنا، کچەکەت حەفصە هەندێك جار بەرامبەر پێغەمبەر ئەوەستێت بە شێوەیەك کە بە درێژایی ئەو رۆژە عاجز بێت، جەنابی عومەر کە ئەمەی بیست روی کردە ماڵی حەفصەو پێی وت بیستومە هەندێك

جار پێغەمبەر عاجز ئەکەی جارێکی دیکە ئەمەت لێ رو نەدات پێغەمبەر تۆزی لەبەر خۆت مارە نەکردوە تۆزی لەبەر دڵی من مارە کردوە، گەر نا تەلاقت ئەدات.

٤- دوای غەزای ئوحود پێغەمبەر ﷺ زەینەبی کچی خوزەیمەی مارە کرد کە مێردەکەی لەم غەزایەدا شەهید کراو ئەم بە بێوەژنی و دڵ پڕ غەمی مایەوە. ئەم ئافرەتە ئافرەتێکی زۆر سەخی و خێر خوا بووەو زۆر زگی بە هەژارو لێقەوماوان ئەسوتاو بە پێی توانای دەستی یارمەتیانی بۆ درێژ ئەکردن لەبەر ئەمە پێی ئەوترا (ام المساکین) واتە دایکی هەژاران، پێغەمبەر ویستی لەبەر ئەم رەوشتە جوانانەی بە مارە کردنی باری ئەو لێقەوماویەی لەسەر هەڵگرێت و برینی دڵی تیمار بکات و غەمی تەنیایی و بێ ئیدارەیی لەسەر لابەرێت. ئەم ئافرەتە لە کاتی ژیانی پێغەمبەردا سەری بردە ژێر خاك.

٥- پێغەمبەر درودی ﷺ لە ساڵی چوارەمی کۆچی ئوم سەلەمەی مارە کرد کە ناوی هند، بو ئەم ئافرەتە هاوسەری ئەبو سەلەمە بو کە کوری پوری پێغەمبەر بوو برای شیریشی بو کە لە کاتی خۆی ثوەیبە ناوێك شیری دابوە هەردوکیان. ئەبو سەلەمە لە غەزای ئوحود بریندار کراو بەو برینەوە وەفاتی کرد. ئەم لە کاتی خۆی لەگەڵ هاوسەرەکەی لە مەککە بە دەست بت پەرستەکان گەلێك عەزیەت و ناخۆشیان دیت، لەبەر ئەمە کۆچیان کردە حەبەشە، دوای ماوەیەك گەرانەوە، بەڵام دیتیان ژیانیان ناخۆشە، لەبەر ئەوە بریاریان دا بەرەو مەدینە کۆچ بکەن، بەڵام کەس و کاری ئوم سەلەمە نەیان هێشت لەگەڵ ئەبو سەلەمە کۆچ بکات، ئەبو سەلەمە بە تەنیا کۆچی کرد،

پاشتر کە ئوم سەلەمە هەلـی بۆ ڕێککـەوت ئـەویش کۆچـی کـردو لەگەڵ ئەبو سەلەمە یەکی گرت کە زۆری خۆش دەویست.

ئەم ئافرەتە بە ساڵەوە چوە بـە مردنـی مێردەکـەی زۆر دڵتـەنگـو غەمبار بو چونکە بە بێئیـدارە بـە چـەند منداڵێکـەوە بـە تـەنیا مایەوە. کە ماوەی عیددەی تـەواو بـو جـەنابی ئەبوبـەکرو جـەنابی عومـەر هەر یەکەی لە دوای یـەك داوای مـارە لێکردنیـان لێکـرد، بەڵام ئەو ڕای بۆ کەسیان نەنواند.

پێغەمبەر ﷺ کە دیتی ئەو ئافرەتە دڵ تەنگو پر غەم و ئازارە بە چەند منداڵێك بە بێ ئیدارەو بە بێخزمو کـەس ماوەتـەوە، ویـستی بەرامبـەر ئەو هەمو عەزیەت و ناخۆشیەی کە لە ڕێی بڕواو ئاینەکەی چێشتویەتیو بەرامبەر ئەوهەمو ناخۆشیە کە دوای مێردەکەی ڕوی تێکردوە خۆشی بخاتە دڵیو غەمی لەسەر لابەرێت، داوای مارەکردنی لێکرد ئـافرەت دەری خـست کـە پـیرو خـاوەنی چـەند منداڵێکـە، پێغەمبەر ﷺ بۆی دەرخست کە لەبەرئەمە ئەیەوێ مارەی بکات تـا ئاگاداری منداڵەکانی بکات کە مـامی شـیریانەو منـداڵاتی کـوڕی پوریەتی، ئنجا بەمارەکردنەوە بووە خێزانی پێغەمبەر، بوە یـەکێك لە دایکانی مسوڵمانەکانو خۆشیو شـادی ڕوی کـردە دەرونـی. ئـەم ئافرەتە لەسەر بردنە ژێر خاك دواترین خێزانەکانی پێغەمبەرە کە لە ساڵی (٦٣) کۆچیدا مردن ڕوی تێکردوە.

٦- دوای مارەکردنی خاتو ئوم سەلەمە بەچەند مانگێك پێغەمبەر ﷺ خاتو زەینەبی کچی جەحشی مارەکرد کە کچی خاتو ئومەیمەی کچی عەبدولمتەلیب بو واتە کچی پوری خۆی. ئەم ئافرەتە هاوسەری زەید ،

کوڕی حاریسەی کەلبی بو، کە پێش هاتنی ئاینی ئیسلام کۆیلەی پێغەمبەر بو، بەلاّم ئازادی کردبو بە کوڕی خۆی گیا بو بە پێی عورف و عادەتی ئەوکاتەی پێش هاتنی ئاینی ئیسلام و پێغەمبەرایەتی پێغەمبەر، بۆیە پێی ئەوترا زەیدی کوڕی محمد، پێغەمبەر زۆری خۆش ئەویست، ئەویش پێغەمبەری لە باوك و هەمو کەسەکانی تری زیاتر خۆش ئەویست، کە ئاینی ئیسلام هات زۆر زو بە هەمو دلێکەوە مسوڵمان بو.

پێغەمبەر دوای هاتنی ئاینی ئیسلام داخوازی زەینەبی لە براکەی کرد بۆ زەید، بەلاّم نە ئەم و نە زەینەبیش بەمە قایل نەبون چونکە بە پێی عورف و عادەتی جاهیلی پێیان عەیب بو کچی خانەدان شو بە یەکێك بکات کە پێشان مۆری کۆیلایەتی بەسەرەوە بو بێت، بەلاّم کە فەرمانی خودا لە ئایەتی (٣٦) لە سورەتی ئەحزاب هات کە ئەفەرموێت: ﴿وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ وَلَا مُؤْمِنَةٍ إِذَا قَضَى اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَمْرًا أَن يَكُونَ لَهُمُ الْخِيَرَةُ مِنْ أَمْرِهِمْ.... ﴾[1] زەینەب و براکەی رەزامەندیان نیشانداو زەید زەینەبی مارە کرد، بەلاّم هاوسەرایەتی لە بەینیان بە خۆشی و جوانی نەچوە سەر، چونکە زەینەب خۆی لە زەید بە زۆرتر دەزانی و بە توندی لە گەلّی ئەجولاّیەوە بۆیە ژیان لە بەینیان تاڵو تفت بو، لەبەر ئەمە زەید زەینەبی تەلاّق دا، ئنجاکە عیددەی تەواو بو پێغەمبەر خۆی زەینەبی مارەکرد، تا بەلکو خودا لێی مارە کرد.

١) واتە هیچ مرۆڤێك و ئافرەتێکی موسڵمان بۆی نیە خۆی لادات لە بڕیارەکانێکی خوداو بە جێی نەهێنێ.

ئایە مەبەست لەم مارە کردنەی پێغەمبەر چی بـو؟ کـاڵ فامـانو دوژمنانی ئایینی ئیسـلام و لە ئاین وەرگەڕاوەکان ئـەڵێن پێغەمبـەر حەزی لە زەینەب کردو خۆشەویستەکەی دڵی داگیر کرد. ئەوانەی ئەم قسەیە ئەکەن – هەر کەسێك بن – نەختێك نرخـی هۆشـی خۆیـان بزانیایەو بزانن ئەم ناماقوڵییەیان نەدەکرد، چونکە هەروەکو زانیمان زەینەب کچی پوری پێغەمبەر بو. لە منـاڵییەوە تا گەیـشتە شـۆخی گەنجایەتی هەمو کاتێك پێغەمبەر دەیدیتو لە بەرچاوی بـو ئەگـەر حەزی لێبکردایەودڵی پێوە بەند بوایە بۆ خۆی داوای ئەکردو مـارەی ئەکرد، نەك بۆ زەید کە بە کوڕی خۆی لە قەڵەم ئەدرا.

ئەم مارە کردنەی پێغەمبەر لەبەر مەبەستێکی بەرزی ئاینی بو، کەوا بە کورتی ئەیخەمە بەرچاو. هەروەکو زانیمان بە پێی عـورفو عـادەتی ئەوکاتە زەید بە کوڕی پێغەمبەر ئەناسرا چونکە خۆی بە کـوڕی خـۆی گیـرابو، هەر مرۆڤێك کوڕێکی بە کوڕی خۆی بگێرایە ئەو کوڕە هەمو مافێکی کوڕی راستەقینەی بەسەرا ئەبڕاو بۆی بڕیار ئەدرا، هەروەها بۆ ئەو کەسەش کە خۆی بە باوك دائەنا، وەکـو مـیرات لـە یـەك گـرتنو حـەرامبونی مـارەکردنی کـچی یـەکترو خوشـکی یـەکتر هـەروەها حەرامبونی مارکردنی ژنی یەکتر دوای جیابونەوە ئەگەر یەکێکیان ژنی خۆی تەلاقی بدایە یان بە مردن لە دوای خۆی بە جێی بهێشتایە.

ئنجا کە خودا ویستی ئـەم عـورفو عادەتـە جاهیلیـە لابـەرێتو یاسای کوڕی یەکێك بە کوڕی یەکێکی دیکە بڕیاردانو زانین لە نـاو کۆمەڵا بن بر بکات، ویستی ئەمە هەر بە فەرمانی نەبێت، بـەڵکو بە شێوەیەکی هێنانەدی بێتو بێنەدی، چونکە ئەوعادەتە عادەتێـك

بو رەگی لەناو کۆمەڵا داکوتابو، بۆیە وای بریاردا کە ئەمە لە رێگای پێغەمبەرەوە دەربخرێت‌و بریاری لە سەر بدرێت تا ئەو پێشرەو بێت بۆ روخاندنی ئەو عادەتە، بە فەرمان پێدانی زەینەب مارکردن کە تەلاق درای زەید بو، تا دەرکەوێت زەید کوڕی محمد نیەو کوڕی باوکی خۆیەتی‌و زەینەب تەلاقدراوی کوڕی نیەو (تەبەننی) عادەتێکی غەڵەت‌و بێ‌بناغەیە.

ئنجا ئەبینین خودا لەم روەوە لە ئایەتی چوارەمی سورەتی احزاب ئەفەرموێت: ﴿وَمَا جَعَلَ أَدْعِيَاءَكُمْ أَبْنَاءَكُمْ ذَٰلِكُمْ قَوْلُكُم بِأَفْوَاهِكُمْ وَاللَّهُ يَقُولُ الْحَقَّ وَهُوَ يَهْدِي السَّبِيلَ﴾[1] لە ئایەتی پێنجەمی ئەم سورەتەشا ئەفەرموێت: ﴿ادْعُوهُمْ لِآبَائِهِمْ هُوَ أَقْسَطُ عِندَ اللَّهِ فَإِن لَّمْ تَعْلَمُوا آبَاءَهُمْ فَإِخْوَانُكُمْ فِي الدِّينِ﴾[2] هەر لەم سورەتە لە ئایەتی سی‌و حەوتەمی ئەفەرموێت: ﴿فَلَمَّا قَضَىٰ زَيْدٌ مِّنْهَا وَطَرًا زَوَّجْنَاكَهَا لِكَيْ لَا يَكُونَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ حَرَجٌ فِي أَزْوَاجِ أَدْعِيَائِهِمْ إِذَا قَضَوْا مِنْهُنَّ وَطَرًا وَكَانَ أَمْرُ اللَّهِ مَفْعُولًا﴾[3].

---

١) واتە ئەوانەی ئێوە بە کوڕی خۆتانی دادەنێن – بە پێی عادەتی تەبەننی خودا بە کوڕی ئێوەی نەگێڕاوە ئەوە هەر قسەی دەمی خۆتانەو ئەساسێکی نیەو کوڕی ئێوە نین کوڕی باوکی خۆیانن. خودا چی حەقە راستە ئەوەتان بۆ دەرئەخات و رێی راست و تەواو نیشانی بەندەکانی خۆی ئەدات.

٢) واتە ئەوانەی بەناو بە کوڕی خۆتان گێڕاوەو وە بەناوی ئێوە بانگیان ئەکرێت ئەبێت بە ناوی باوکی خۆیان ناویان ببەرێت نەك بە ناوی ئێوە، ئەوە راست‌و رێکترو تەواوترە لە لای خودا. ئەگەر هات باوکیانتان نەزانی و نەناسی ئەوە ئەوانە برای دینیتانن ئەبێت بەو چاوە تەماشایان بکەن.

٣) واتە: کە زەید کاری لەگەڵ زەینەب تەواو بوو تەڵاقی داو لە یەکتری جیابونەوە، ئێمە – ئەی محمد – زەینەبمان لە تۆ مارەکرد تا لە لای موسڵمانەکان گرنگ و عەیب نەبێت و دروست بێت هاوسەری ئەو کەسانە مارە بکەن کە هەر بە قسە بە کوڕی خۆتان بریارتان داون، ئەگەر هاوسەرەکانیان تەلاق داو لە یەکتری جیابونەوە یان مردن‌و لە دوای خۆیان بە جێیان هێشتن، چونکە ئەو شێوە ئافرەتانە هاوسەری کوڕی ئێوە نین بەڵکو کوڕی باوکی خۆیانن. فەرمانی خودا تەواو دێتە دی.

ئنجا بۆمــان دەردەكــەوێت، كــە مــارەكردنی زەینــەب لــە لایــەن پێغەمبەرەوە ﷺ بە فەرمانی خودا بوە خودا خۆی لێی مارە كـردوە، بۆ لابردنو بنبڕكردنی عورفو عادەتی (تەبەننی) مندالّی یەكێك بە مندالّی خۆ دانان، نەك لەبەر ئەوەی حەزی لێكرد بو، هەروەكو كـالّ فامو نەفامەكان ئەلێن.

من ئەم باسەم بە درێژی بە عەرەبی لە كتێبی (دراسات في العقيدة والتفسير والفقه المقارن) بە عينوانی من فقه قوله تعالى: ﴿وَتُخْفِي فِي نَفْسِكَ مَا اللَّهُ مُبْدِيهِ﴾ نوسیوەو رام لە فەرماندانی خودا، كە ئەبێت زەینەب یەكەم جار شو بە زەید بكــات چــی بــو دەرم خــستوە. هــەر كەسێك بیەوێت ئەم باسەی بە باشیو بە درێژی بۆ رون ببێتــەوە بــا لەو كتێبە تەماشای ئەو جێیە بكات.

٧ - پێغەمبەر ﷺ پێش ئەوەی سـالّی شەشــەمی كۆچـی تـەولو بێـت بــە ماوەیەكی كەم (جۆریبەی) كچی حارسی مارە كـرد كــە ســەرۆكی هــۆزی بەنولمستەلیق بو كە لایەك بو لە هۆزی خوزاعە.

ئەم هۆزە بە نهێنی ویستیان بەسەر مەدینەدا بدەن، پێغەمبەر كــە بەمەی زانی بڕیاری دا كە ئەمان دەست لەوان بوەشێنن، ئنجا لەگەلّ بەشێك لە یارەكانی بەرەو هۆزەكە رۆیشتن بــەرەنگاریان بــون، پــاش شەڕێكی كەم بە سەریان سەركەوتنو بەشێكیـان لێیان بە دیل گرت، كە جۆریە یەكێك بو لەو دیلانە.

ئنجا مــسولّمانەكان كــە بــە دیلــەكانیان گەرانــەوەو گەیــشتنەوە مەدینە جۆریە خۆی گەیاندە مالّی خاتو عائیشە، لەوێ بەسەر هاتو غەمباری خۆی عەرزی پێغەمبەری كردو داوای یارمەتیدانی كرد.

پێغەمبەر ﷺ بە حیکمەتو دووربینی خۆی تەماشای داواکردنی ئەو ئافرەتەی کردو بڕیاریدا دیلایەتی لەسەر لابەرێتو مارەی بکات، ئنجا کە مارەی کردو مسوڵمانەکان ئەمەیان زانی، لەبەر قەدەر گرتنی ئەم مارەکردنەی پێغەمبەرو خزمایەتی بەستنی لەگەڵ سەرۆکی هۆزەکە، هەمو دەستیان لەسەر ئەو دیلانەی گرتبویان بەرداو ئازادیان کردن.

هۆزەکە کە بەمەیان زانی هەمو لەگەڵ سەرۆکەکەیان مسوڵمان بون، لەم ڕووەوە خاتو عائیشە وتویەتی هیچ ئافرەتێکم نەدیوە لە جوەیریە زیاتر کە بوبێتە گەورەترین خێرو بەرەکەت بۆ قەومەکەی ئنجا بزانە دووربینی پێغەمبەر لەم مارەکردنە چەند بەرزو پڕ حیکمەت بوە.

٨- پاش سەرکەوتنی مسوڵمانەکان لە غەزای خەیبەر پێغەمبەر ﷺ صفیەی کچی حویەی مارەکرد کە لەناو هۆزی (بنو النضیر) بو کە لە کاتی خۆی کوژرا لەگەڵ ئەوانەی لەم هۆزە کوژران. مێردی دوەمی ئەم ئافرەتە کە ناوەی ئیبن ڕەبیع بو لەم غەزایەدا کوژرا.

ئەم ئافرەتە لەم غەزایەدا بە دیل کەوتە دەستی (دیحیەی کەلبی) چەند کەسێك لە یارەکانی پێغەمبەر بە پێغەمبەریان وت ئەم ئافرەتە لە خانەدانی هۆزی بەنی قوریظە و هۆزی بەنی النضیر، بۆ تۆ نەبێت بۆ کەسێکی دیکە دەست نادات، پێغەمبەر کە تەماشای دڵ پڕ غەمیو پەشێوکاوی و لێقەوماوی ئەم ئافرەتەی کرد بڕیاریدا کەرەمی خۆی پێ ببەخشێو خۆی دەستی بخاتە سەرو لەو دیلایەتیە ڕزگاری بکاتو مارەی بکات، ئنجا بەرگێکی خۆی بە سەریادا کە شایەدبێت لەسەر مارەکردنی، بەمە ئەم ئافرەتەی لەو غەمو ناخۆشیەی

کە تیایا بو قوتار کرد وە خزمایەتیەکی لەگەڵ جولەکەکان بەست تا شتێك لەو دوژمنایەتیەی لەسەرین سوکی بکات.

ئەم ئافرەتە بە هەمو ئارەزویەکییەوە مسوڵمان بو و خۆشەویستی پێغەمبەر دڵی داگیرکرد، ڕۆژێك خاتو حەفصەو خاتو عائیشە ئەڵێن: ئێمە لە لای پێغەمبەر لە صەفیە لەبەرچاو ترو بە نرخترین، صەفیە ئەمە بە پێغەمبەر ئەگەیێنێ پێغەمبەر پێی ئەفەرموێت: ئەتەبو بتگوتایە چون ئێوە لە من بە نرخترن، من خێزانی پێغەمبەرەمو هارون پێغەمبەر باوکمە وە موسا پێغەمبەر ماممە، صەفیە لە نەتەوەی هارونە ئەمە لەناو قەومەکە دیاری و بلاوە.

٩- پێغەمبەر هەر لەم ساڵەدا دوای مارەکردنی خاتو (صەفیە ئوم حەبیبە)ی کچی ئەبو سوفیانی مارەکرد کە لەکاتی خۆی لەگەڵ مێردەکەی عەبدوڵڵای کوری جەحش مسوڵمان بونو هەردوکیان لە بەر ناخۆشیان بەدەست بت پەرستەکان لە مەککە کۆچیان کردە حەبەشە لەوێ مانەوە تا دوای ساڵی کۆچی، مێردەکەی دوای ئەوەی حەبیبەی لێ بو لە ئاین وەرگەڕاو بو بەدیان بەڵام ئوم حەبیبە لە سەر ئاینی خۆی مایەوەو لێی جیا بوەوەو بە ناخۆشیو دڵ پڕ غەمی بە تەنیا مایەوەو نەی ئەتوانی بگەڕێتەوە مەککە، چونکە ئەیزانی ئەبو سوفیانی باوکی بە خورتی لە ئاینەکەی وەری ئەگەڕێ و ڕوی پێ ئەکاتە بت پەرستن.

پێغەمبەر کە بەمەی زانی بڕیاری دا مارەی بکاتو خۆشی بخاتە دڵی، ئنجا کاغەزێکی بۆ نەجاشی نوسی کە ئەیەوێت ئوم حەبیبە مارە بکات ئنجا کە کۆیلەیەکی قەصری نەجاشی ئەو مژدەیەی بە

ئوم حەبیبە گەیاند، ئەگەر بلوایە لە خۆشیا ئەفڕی، ئەو دو بازنەی لە دەستی بو دای ماڵی و لە خۆشیا دایە ئەو کۆیلەیە، دوایی یەکێکی لە مسوڵمانەکان کردە وەکیل تا لە پێغەمبەری مارە بکات.

ئەم مارەکردنە لە قەصری نەجاشی هاتەدی، نەجاشی بەم مناسەبەیە لە قەصرەکەی دەعوەتێکی بۆ ئەو مسوڵمانانە کە کۆچیان کردبوە حەبەشە رازاندەوە، دوایی پێغەمبەر ﷺ، کەشتیێکی نارد، حەبەشە ئوم حەبیبەو مسوڵمانەکان هەمو بۆ مەدینە گەڕانەوە ئوم حەبیبە کە ناوی رەملە بو بوە دایکێك لە دایکانی مسوڵمانان.

ڕۆژێك ئەبو سوفیانی باوکی کە لەبەر کارێك دەچێتە مەدینە، لەوێ رو ئەکاتە ماڵی ئوم حەبیبەی کچی کە ئەیەوێت لەسەر جێگاکەی پێغەمبەر دابنیشێت، کچەکەی جێگاکە لول دەکات تا لە سەری دانەنیشێت، باوکی پێی ئەڵێت بۆ چ جێگایەکەت لولت کرد کچە پێی وت ئەمە جێگای پێغەمبەرە تۆ پیاوێکی بت پەرستی، نابێت لەسەر ئەم جێگایە دابنیشیت.

ئەوا دیتمان پێغەمبەر ئەو ئافرەتەی لەبەر سوربونی لەسەر بڕواو ئیمانی خۆی لەو غەریبیەی کە لە مێردەکەی جیا بۆوە بە پێکەسو بە بێ ئیدارە مایەوە مارەکرد، نەك لەبەر زۆر حەز لە ژن هێنان هەروەکو دڵ رەشە پڕ کینەکان ئەڵێن.

١٠- لە ساڵی حەوتەمی کۆچی کە پێغەمبەر بۆ عومرە بە جێهێشتان چوە مەککە، مەیمونەی کچی حاریسی مارە کرد کە خوشکی خێزانی جەنابی عەباسی مامی بو پوری خالدی کوڕی وەلید بو، ئەمیش

وەکو خێزانەکانی تری پێغەمبەر ﷺ بیووژن بو، بەلاّم پێغەمبەر دوای مارە کردنی ناوی بە مەیمونە گۆڕی.

ئەم ئافرەتە کە چاوی بە مسوڵمانەکان کەوت کە چۆن عومرە لەکەن خۆشی و گەشی رووی تێکرد ئارەزووی مسوڵمان بونی کردو دڵی بە پێغەمبەرەوە بەند بوو لەمەی لای خوشکی درکاندو ئەمیش ئەوەی بە جەنابی عەباسی مێردی وت، عەباسیش ئەمەی بە پێغەمبەر گەیاند. پێغەمبەر کە ئەمەی بیست بینی پێویستە لەبەر عەباسی مامیو لەبەر خالیدی کوڕی وەلید ئارەزووی ئەم ئافرەتە بەجێ بێنێ و مارەی بکات، جگە لەوەی کە دیتی ئەبێت نرخ بداتە ئەو ئافرەتەو مسوڵمان بونی.

ئەم ئافرەتە دواترین خێزانەکانی پێغەمبەر بو، دوای ئەم ژنی دیکەی مارە نەکرد، چونکە خودا لە ئایەتی پەنجاو دو لە سورەتی (الأحزاب) پێی فەرموو: ﴿لَا يَحِلُّ لَكَ النِّسَاءُ مِن بَعْدُ وَلَا أَن تَبَدَّلَ بِهِنَّ مِنْ أَزْوَاجٍ وَلَوْ أَعْجَبَكَ حُسْنُهُنَّ ...﴾، واتە: لەمەو بەدوا ژن هێنانی دیکەت بۆ دروست نیە، هەروەها دروست نیە دەست لە چەند هاوسەرێکت بەردەیتو ئافرەتی دیکە بێنیتە جێیان هەر چەندێك جوانیانت بە دڵ بێ.

(جان بروا) کە موستەشریقێکی گەورەی فرنسیە لە لاپەڕەی (١٠١)ی کتێبەکەی (محمد نابلیون السماء) ئەڵێت: ئەوانە چەند نا تێگەیشتوێکن کە بیر ناکەنەوە لە فرە ژنی پێغەمبەر، کە هەر ژنێکی لەبەر حیکمەتێکی بەرز بوە دوای ئەوەی پەنجا ساڵی ژیانیان تێپەڕ کرد. مەبەستێك لە مەبەستەکانی مارەکردنی مەیمونە کە

پوری خالیدی کوڕی وەلید بو ئیسلام بونی خالید بو کـە لـە شـەڕا ئەفسەرێکی ڕەشیدو توانادارو خاوەن پلان بو.

لە نزیکی ئەو کاتە واتە لە ساڵی هەشتەمی کۆچی خـودا ڕاددەی بـۆ فرە ژنی دانا، کە لە یەك کاتدا دەست بەسەر چوار زیـاتر گـرتن دروسـت نیە، ئنجا پێغەمبەر فەرمانی دایە ئەو یارانەی کە لە چوار ژن زیاتریـان لایە ئەبێت دەست لەسـەر ئـەو زیادەیـە هـەڵ بگـرن. پێغەمبـەر خـۆی لەوکاتەدا دەسـتی بەسەر نۆ ژنەوە بو کە لـەوە پـێش زانیمـان هـەمویان بێوەژنو پیر بون، جگە لە خاتو عائیشە بـەڵام دەسـتی لەسـەر کەسـیان هەڵنەگرت، چونکە ئەو ڕاددە دانە ئەوی نەئەگرتـەوە، چـونکە هـەروەکو زانیمان پێغەمبـەر هەر ژنێکی لەبەر مەبەستێك و حیکمەتێك مارە کـرد بو، دەسـت بـەردان لەسـەر هـەر کامێکیـان نـە ئـەگونجا لەگـەڵ ئـەو مەبەستو مەرام و حیکمەتەو هەڵیانی ئەوەشاندەوە.

ئەمە لە لایەك لە لایەکی دیکەوە ئەگەر پێغەمبەر دەستی لە سـەر هەر کامێکیـان هەڵبگرتایە ئەوە بە بـێ ئیـدارەو گـوزەران ئەمایـەوەو کەس بۆی نەبو دەسـتی مـارەکردنی بـۆ درێـژ بکـات، چـونکە خـودا خێزانەکانی پێغەمبەری بە دایکی مسوڵمانەکان بڕیار دابـو هـەروەکو لە ئایەتی شەشەمی سورەتی (الأحـزاب) ئەفـەرموێت: ﴿النَّبِيُّ أَوْلَى بِالْمُؤْمِنِينَ مِنْ أَنفُسِهِمْ وَأَزْوَاجُهُ أُمَّهَاتُهُمْ﴾[1].

---

١) واتە: پێغەمبەر لە دوای موسڵمانەکان ئەبێت لە خۆیان نزیك ترو خۆشەویست تر بێت. خێزانەکانی لە مەعنادا دایکی موسڵمانەکانن. ئەبێت بەو چاوە تەماشا بکرێن و لەگەڵیانە بجوڵێنەوە.

هەر لەم سورەتەدا لە ئایەتی پەنجاو سێ ئەفەرمویت: ﴿وَمَا كَانَ لَكُمْ أَن تُؤْذُوا رَسُولَ اللَّهِ وَلَا أَن تَنكِحُوا أَزْوَاجَهُ مِن بَعْدِهِ أَبَدًا﴾[1].

دەربارەی ئەم باسە هەر كەسێك ئەیەوێت با تەماشای ئەم كتێبانە بكات :

١) (حياة محمد) بە قەڵەمی حوسێن هەیكەل .

٢) (نساء النبـي) بە قەڵەمی عائيشە بنت شاطي.

٣) (تاريخ الأمم الاسلامية) بە قەڵەمی خوضەری

٤) (محمد ناپليون السماء) بە قەڵەمی مستشریقی فرنسی جان برۆ.

٥) (محمد رسول الله) بە قەڵەمی زانیاری فەرنسی لات بێن دینییـەو سولێمان ئیبراهیمی جزائیری.

١) واتە: هیچ كاتێك نابێتەو بۆتان نیە ئازار بە پێغەمبەر بگەیەنن‌و عاجزی بكەن، هەروەها نابێتەو ناكرێت دوای خۆی ژن بكەنە هاوســــەرەكانیانو مارەیان بكەن، چونكە ئەو هاوسەرانە بە دایكی خۆتان بڕیار دراون.

لە ژنێك زیاتر هێنان

رەخنەیەكی دیكە لەو رەخنانەی كە ئاین وەرگەراوەكان رووی پێ ئەكەنە ئایینی ئیسلام ئەوەیە كە ئەڵێن بۆچی ئەم ئاینە رێ ئەدات پیاو لە هاوسەرێكی زیاتر هەبێت؟ بۆ چ وەكو دیانەكان لە وڵاتەكانی رۆژهەڵات و رۆژئاوا نابێت دەستی بە سەر هاوسەرێك زیاتر هەبێت.

یەكێك لەو ئاین وەرگەراوانە وتویەتی، ئەگەر دروست بێت پیاو لە كاتێكدا لە هاوسەرێك زیاتری هەبێت بۆ دروست نیە ئافرەتێك لە مێردێك زیاتری ببێت؟ ئەگەر ئەو زیادەیە بۆ پیاو رێك و تەواو بێت، ئەبێت بۆ ئافرەتیش هەر وابێت.

ئنجا ئێمە لەم رووەوە هەندێك ئەدوێین و پوچەڵی ئەو رەخنەو قسانە ئاشكرا ئەكەین، بەڵام لە پێشان ئەم دو خاڵە ئەخەینە بەرچاو:

أ - ئەوەی ئەڵێت بۆ چ دروستە پیاوێك لە كاتێكا لە هاوسەرێكی زیاتر هەبێت و دروست نیە ئافرەتێك لە كاتێكدا لە مێردێك زیاتری ببێت. ئەو كەسە پێی ئەوترێت بەڵێ دروست نیە، چونكە ئەگەر دایكت دو سێ مێردی ببوایە تۆ باوكی خۆت نە ئەناسیەوە نەت ئەزانی كام مێردیان باركتە، ئنجا بۆ ئەوەی تۆ بزانی كێ باركتە نابێت دایكت دەستی لەگەڵ مێردێك زیاتر بەند بێت.

ئەمە لە لایەك لە لایەكی دیكەوە دیارو ئاشكرایە، دەستوری كۆمەڵایەتی لە لایەن خێزان داریەوە بەندە بە بەند بونی ئافرەت لە یەك كاتدا بە یەك مێردو بەس، چونكە مێردەكەی ئەزانێت ئەو منداڵانەی لەو ئافرەتە ئەبێت بێگومان هەموویان ئەوەی خۆیەتی و

پارچەییکن لە گیانو هەناری، لەبەر ئەمە خۆشەویستیان دڵی داگیر ئەکاتو بە باشی هەوڵ ئەدات ژیانو گوزەرانیان بە جوانی بۆ بڕەخسێنێت، نێرەکانیان تا ئەگەنە رادەی مرۆڤایەتیو، مێیەکانیش تا ئەکەونە ژێر سێبەری مێردەکانیان.

بەڵان ئافرەتێك ئەگەر بەندایەتی لەگەڵ پیاوێك زیاتر بوو چەند منداڵێکی بو کام مرۆڤیان خۆی بە باوکیان ئەزانێتو رەحمیهەڵیئەگرێتە سەر ئەوەی چاوەدێریان بکاتو دەستی باوکایەتیان بە سەرا بێنێت.

ب- ئایا وایە (هەر وەکو ئەڵێن) دیانەکان لە ولاتە رۆژئاوایەکانو رۆژهەلاتییەکان هەر یەکە دەستی لەگەڵ ئافرەتێك بەندە کە هاوسەریەتیو نایێت لەگەڵ ئەوا ژنێکی دیکەی هەبێتو دەستی لەگەڵیا بەند بێت؟ بێگومان نا وانیە. چونکە ئەوانە ئەگەر بە پێی راکێشانی کەنیسە بە زاهیری لە ژنێك زیاتر هێنانیان لا قەدەغە بێت، بە نهێنی رو کردنە ئەم زیادەیە بە بێ شەرم وعەیب و حەرام بوون یان رێك دروستە.

زۆربەی دانیشتوانی ئەو ولاتانە کە هەر یەکە بە حەلاڵی دەستی بە دەستی ژنێکەوەیە، بە نهێنیو حەرامی دەستی لەگەڵ چەند ئافرەتێکی دیکە تێکەڵاوەو دڵی پێیانەوە بەندەو لە هاوسەرەکەی زیاتر لە گەڵیان رائەبوێرێت. واش ئەبێت ژنی یەکێك لەوانە کە بە کردەوەی مێردەکەی هەست ئەکات ئەویش بۆ خۆی دەست لەگەڵ دۆستێك یان زیاتر لە دۆستێك بەند ئەکات، را ئەبێت مێردەکەی بەمە ئەزانێت بەلام چاوی لێ ئەپۆشێو دەنگ ناکات.

ئنجا ئەگەر مرۆڤێکی مسوڵمان دەستی بە حەڵاڵی لەگەڵ ئافرەتێك زیاتر بەند بێت – کە ئاین سنورێکی بۆ داناوەو بۆ دروست بوونی روکردنە ئەو زیادەیە چەند مەرجێکی بڕیارداوە. بەشی زۆری مرۆڤانی ئەو وڵاتانە بە حەرامی دەستی لەگەڵ چەند ئافرەتێك بەندەو هەر رۆژەی بە پاڵ یەکێکەوەیە، بەبێ ئەوەی یاسار قانون قەدەغەیەکی بۆ دابنێتو کۆمەڵایەتیش بە عەیبو حەرامی بزانێتو شەرمو حەیا روبکاتە یەکێك. ئەمە کارێکە گومان هەڵناگرێت، ئەوانەی رو ئەکەنە ئەو وڵاتانە ئەمەیان لا ئاشکرایە و باشی ئەزانن.

بۆ دور برۆین، سەرۆکی کۆماری فەرەنسای پێشو (میتەران) لەگەڵ ئەوەی هاوسەری مارەکراوی هەبو، بە ئاشکرا بەندایەتی لەگەڵ ئافرەتێکی دیکە بەستبو لەگەڵی رای ئەبوارد، ئەمە بە ئاشکرا جگە لەوەی کە بە نهێنی بووەو روێتێکردوە.

وەلی عەهدی بەریتانیا (ئەمیر چارلز) لەگەڵ ئەوەی (دەیانا) هاوسەری مارەکراوی بوو دو کوڕی لێ هەبو، دەستی لەگەڵ ئافرەتێکی دیکە تێکەڵاو کرد بو بە ئاشکرا لە گەڵی رای ئەبوارد، ئەم کارە وای کرد بەینی لەگەڵ (دەیانا) تێك بچێتو لێك جیاببنەوەو هەردوڵا دەری بخەن کە رویان لە داوێن پیسی کردوە تاکەنیسە بە تەڵاقدان رێبدات.

هەروەها – سەرۆکی کۆماری ئەمەریکا پێش جۆرج بوش (بیل کلنتن) لەگەڵ ئەوەی هاوسەرێکی هەیە لەو جێیەی پێی ئەڵێن (کۆشکی سپی) واتە سەرای کۆماریەتی دەستی لەگەڵ کچێك تێکەڵاو کردبو داوێن پیسی لەگەڵ ئەنواندو کچە بە بێ هیچ شەرمێك دانی بەمەیانا، بەرلەمانیە جمهوریەکان لە بەرلەمان ئەمەیان لێ کردە هەرا تا لە سەرۆکایەتی کۆماری لایبدەنو ئیستقالەی پێبکەن، نەك لە

بەر ئەوەی ئەو کارەیان پێ عەیب بو، بەڵکو لەبەر ڕقەبەری حیزبایەتی لەگەڵ دیموکراتیەکان کە ئەو سەرۆکیان بو (بل کلنتن) ئەمەی لێ ئاشکرا بو، ئەوەبو کە بە ئێتزگە بە هەمو عالەما بڵاو کرایەوە، ئنجا ئەبێت بە دزی دەستی لەگەڵ چەند ئافرتی دیکە تێکەڵاو بوبێت.

هەروەها لەم ڕۆژانەیا - کە ئەمە ئەنوسم - دەرکەوت و لە ئێزگەکان بڵاوکرایەوە کە سەرۆکی کۆماری ئیسرائیل (کاتساف) بە خورتی دامێن پیسی لەگەڵ ئافرەتێك نواندوەو بۆ هێنانەدی ئەو کارە شەڕی بە چەند کچێك فرۆشتوە، لەگەڵ ئەوەی کە خاوەنی هاوسەرە.

ئەم کردەوەیەی ئێستاکە دراوەتە دادگاو لێپرسیاری، ئەم ڕۆژکە واتە ۲۰۰۷/۱/۲۵ من لە تەلەفزیۆن (کاتسافم) دیت بە پەشۆکاوی و بە توڕەیی داوای لە پەرلەمان کرد تا دەرکەوتنی محاکەمە کە ئیجازەی بدەنێ. لە پەرلەمانیش داوای لێکرا کە خۆی لە سەرۆکایەتی کۆمار بکێشێتەوە.

بڵاوبونەوەی دامێن پیسی لە ناو کۆمەڵ لەو وڵاتانەیا هەندێك قەڵەم بەدەستیان‌و باش تێڕوانی هەڵگرتۆتە سەر ئەوەی خراپی ئەم کارە چلکنە حەرامە دەربخەن‌و داوا بکەن ڕێ بدرێت مرۆڤ بتوانێت لە ئافرەتێك زیاتر مارە بکات.

فەیلەسوفی بە ناوبانگی ئەڵمانی (شۆبنهۆر)، وتویەتی ڕۆژهەڵاتیەکان مەبەستی مسوڵمانەکانە - ڕێی ڕاستیان خستۆتە بەرچاو کە بڕیاریان داوە مرۆڤ بتوانێت لە کاتێکا لە ژنێك زیاتر مارە بکات، ئەمە کارێکە ژیان ڕێی پێ ئەدات‌و بە پێویستی دائەنێت، هەروەها ئەڵێت زۆر عەجایەبە کە ئەوروپاییەکان ڕەخنە لەمە ئەگرن بەڵام خۆیان بە کردەوە دوای ئەکەون، وابزانم ئەوانە کەسێکیان تێدا نیە کە بە ڕاستی دەستی بە

دەستی یەك ژنەوە بێتو ڕو لە هیدیکە نەکات [١].

هەر لەم ڕووەوە زانیاری ئیجتیماعی (جۆستاف لۆبۆن) ئەڵێت: لە ژنێك زیاتر هێنان بە حەڵاڵی لای مسوڵمانەکان گەلێك باشترە لە بە حەرامی ڕوتێکردنیان لە لایەن ئەورپییەکان کە منداڵ بونی زۆڵی لێ ڕو ئەدات.

هەروەها ئەبینین ئافرەتێکی خاوەن قەڵەمی ئینگلیزی لە غەزەتەی (لەندەن ثروت) وتارێکی بڵاوکردۆتەوە تیا ڕای زانیاری عیلمی ئیجتیماعی (تۆمس) پەسەند کردوە کە وتویەتی هیچ ڕێگاتێك نیە رابوەستێت بەرامبەر ئەو کچانەی کە ڕو ئەکەنە دامێن پیسی تەنیا ئەوە نەبێت کە ڕێ لە ژنێك زیاتر هێنان بدرێتو مرۆڤان بتوانن لە هاوسەرێك زیاتر بۆ خۆیان بێنن [٢].

هەینەتی ئومەمی موتەحیدە لە ساڵی ١٩٥٩ ئامارێکی بڵاوکردەوە، تیایە دەری خست کەنسبەتی منداڵانی بێباوکی زۆڵ لە وڵاتانی ڕۆژئاوا گەیشتۆتە لەسەد شەست، ئەمە لە هەندێك وڵاتانا نسبەتەکەی گەیشتۆتە لەسەدا حەفتاو پێنج وەکو وڵاتانی (پەناما) هەروەهاش لە ئەمریکای لاتینیش.

ئەم نسبەتە کە لە ساڵی ١٩٥٩ را بوبێت ئەبێت ئێستاکە نسبەتەکەی گەیشتبێتە چ ڕادەیێك لەو وڵاتانەی کەلە شورەی ڕەوشت بەرەڵابونو ڕوکردنە دامێن پیسی تیانا وەکو ئاو لێخواردنەوەی لێهاتوە.

ئەو ئامارە وانیشان دەدات کە ئەو نسبەتە لەوڵاتەکانی مسوڵمانەکاندا هیچ بونێکی نیە، واتە سفرە.

---

١) زانیاری داناى بەرز محەمەد زاهیدی کەوسەری: (الاحکام الشرعیة للاحوال الشخصیة) الأحوال الشخصیة، لاپەڕە ١٩٨

٢) تەفسیری مەنار ٤/٢٢٨ هی سەیید ڕەشید ڕەزا.

لە کۆماری میسری عەرەبی کەزیاد حەزارەتی رۆژئاوا رووی تێکردوە ئەو نسبەتە یەك لەسەدا کەمتە.

ئەم ئامارەی هەینەتی ئومەمی موتەحیدە لە سالّی ۱۹٦۰ غەزەتەی (هیندۆستان تایم)لە مانگی ئەیلول لە ژمارەی دوانزەی غەزەتەکە بلاّوی کردۆتەوە.

خاوەنی غەزەتەکە ئەلێت ولاّتە مسولّمانەکان لەم بەلاّیەلە- واتە منالاّتی زۆڵــی بێبــاوك – دوورن چــونکە لەژنێك زیاتر هێنــا نیــان لاقەدەغەنیە وەکو ولاّتەکانی دیکەی غەیرە مسولّمان.

ئنجا ئێمە ئەڵێین ئەگەر ئەمە هۆکارێك بێت، بەلاّن هۆکاری دیــارو ئاشکرا ئەوەیە کە ئاینی ئیسلام زینای بە گوناهێکی گــەورە دانــاوە و حەرامی کردوە سزای تایبەتی بۆداناوە.

ئەگەر ئەم کارە لە نێــوان پیــاوو ئافرەتێــك روبــدات – کــە زۆر بەکەمی روئەدات – رودانەکە زۆر بە نهێنی دێتەدیو رێی منــالّ بونی لـێ ئەبردرێت.

دوای ئەوەی ئەو دوو خالّەمان خستە بەرچاوو کەمێك لێی دوایـن ئنجا با روو بکەینە لاێـیکی دیکەی باسەکەو بە چەند خالێك رونـی بکەینەوەو لێی بدوێین.

پێش هاتنی ئاینی ئیسلام فرۆژنی لەلای عەرەبەکان–هەروەها لەلای میللەتەکــانی تریش عورف و عادەتی ئەوکاتە بوە. مرۆڤی وابوە لە یەك کاتدا دەستی مێردایەتی بەسەر دە ئافرەت یان لە دە ئافرەت زیاتر بوە.

دەستی مێردایەتی بەسەر زۆر ئافرەت گرتن شایەد بوە لەسەر توانار ماقولییو لەبەرچاوبونو شەرەفداری ئەو کەسە بوە لەناو هۆزو کۆمەلاّ.

ئاینی ئیسلام دوای هاتنی بە نزیکەی هەشــت سالّ لە کاتێکا زیاد

لە چوار ژن هێنانی قەدەغە کردو رێی ئەوەی دا کە پیاوێك تا چوار هاوسەری هەبێت، بە مەرجێك بتوانێ عەدالەت لە بەینیان بێنێتەدی لە رابواردن و ئیدارەو جلو بەرگو خانەنشینی و هەمو کارێکی تری خێزانداری، تەنها خۆش ویستن نەبێت، چونکە ئەوە کارێکە بەندایەتی بە دڵەوە هەیە کە مرۆڤ ناتوانێت عەدالەت لە خۆشویستن لە بەینی هاوسەرەکانیدا بێنێتەدی.

لەگەڵ ئەمەیا بڕیاری دا ئەگەر مرۆڤ ترسی ئەوەی هەبو کە ناتوانێ عەدالەت بەجێ بێنێت نابێت لە هاوسەرێك زیاتر بێنێت. خوای بەرزی بێرێنە لە ئایەتی (٣) لە سورەتی (النساء) ئەفەرموێت: ﴿.. فَانكِحُواْ مَا طَابَ لَكُم مِّنَ النِّسَاء مَثْنَى وَثُلاَثَ وَرُبَاعَ فَإِنْ خِفْتُمْ أَلاَّ تَعْدِلُواْ فَوَاحِدَةً﴾[1].

ئاینی ئیسلام فەرمانی نەداوە بە فرە ژنی بەلام رێی لێ نەگرتوە چونکە ئاینێکی عەمەلییە، تەماشای زروف و کات و پێویستی کۆمەڵایەتی ئەکات، بەو پێیە یاساو قانون دادەنێت، تەمەشای کردوە کە هەندێك حاڵ و زوروف وا ئەخوازێ کە پیاو بتوانێت لە ژنێك زیاتر مارە بکات، هەندێك لەو حاڵ و زروفانە ئەمانەن کەوا لەم خاڵانەی کەوا دێن ئاماژەی بۆ ئەکەین.

١- پیاو لە ئافرەت زیاتر خەتەرو لەناوچون لە هەمو روێکی ژیان روی تێئەکات، وەکو کارکردن لە کارگە گەورەکان و لەناو کانگاکان و سەفەرکردن بە ئۆتۆمبێل و کەشتی و فرۆکەکان، هەلاکەت و لەناوچون

---

[1] واتە: لەو ئافرەتانەی کە بە دڵتانە، ئەتوانن یەکێك یان دوان یان سیان یان چوار مارە بکەن بەمەرجێك عەدالەت لە نێوانیان بێننەدی، بەلام ئەگەر ترسی ئەتوانینی عەدالەت هێنانەدیتان بۆ ئەبێت هەر ئافرەتێك بە هاوسەر بگیرن. دوای ئەمە ئەڵێم فەرمایشتی خودا کە ئەفەرموێت: (فانكحوا....) فەرمان نیە لە ژنێك زیاتر هێنان، بەلکو مەبەست پێی رێپێدان و دروست بونە، وەکو فەرمایشت کە ئەفەرموێت: (... واذا قضيت الصلاة فانتشروا...)

بە زۆری ڕو لە پیاو ئەکات لە کاتی بڵاوبونەوەی نەخۆشی سەختی بە هیلاك بەرو لە کاتی هەڵگیرسانی شەڕی بەهێز لە بەینی دەوڵەتەکان.

ئەمانە وا ئەبەخشن کە ژمارەی ئافرەت لە هەمو جێیەك بە چەند جار زیاتر بێت لە ژمارەی پیاو. ئنجا لە ناو کۆمەڵا هەر پیاوێك ئافرەتێك مارە بکات بەبێ ئەوەی پیاوێك بەرەبەنی بمێنێتەوە ئەبینین بەشێکی زۆر لە کچانی عازەب بە بێ مێردنو بەشێکی زۆریش لە ئافرەتان کە مێردەکانیان لە شەڕا بەر هەلاکەت کەوتونو بەبێ ئیدارەو کەس‌وکارو مێرد ماونەتەوە.

بەشێك لەوانە بە کچەکانو بە بێوەژنەکان زروف وایان لێ ئەکات بە ئاشکراو بە نهێنی ڕوبکەنە خەراپەو داوێن پیسی کە منداڵی زۆری لێ ڕو ئەدات – ئەمە کارێکی دیارو ئاشکرایەو گومان هەڵناگرێت لە وڵاتەکانی ئەوروپا، بەمە کۆمەڵایەتی لە چەند ڕوێکەوە خەراپەو شڵەژان ڕوی تێ ئەکات. بەڵام ئەگەر ڕێ بۆ ئەو مرۆڤانەی هەبو تواناداورن لە ژنێك زیاتر بێنن، تا رادەیێك لەناو کۆمەڵا بەر لەو خەراپەو شڵەژانە ئەگرێت.

بۆیە ئەبینین مەجلسی نورنبرج لە ئەوروپا لە ساڵی (١٦٥٠) دوای ئەو شەڕانە رویدا بڕیاریدا کە پیاو بۆی هەیەو ئەتوانێت لە ژنێك زیاتر مارە بکات، کە دیتیان ئەو شەڕانە بەشێکی زۆری لە مرۆڤەکان قوتدار ژمارەیێکی زۆر لە ئافرەتان بەبێ هاوسەرو بەبێ ئیدارەو گوزەران ماونەتەوە.

هەروەها بۆیە ئەبینین دوای جەنگی جیهانی دوەم کە چوار ساڵ بەردەوام بو بەشێکی زۆر لە ئافرەتانی ئەڵمانیا خۆپیشاندانێکیان کرد بۆ ئەوەی ڕێ بدرێت پیاو بتوانێت لە ئافرەتێك زیاتر مارە بکات، چونکە دیتیان ژمارەی ئافرەتان بۆتە نۆ چەندانەی ژمارەی مرۆڤەکان، چونکە

شەڕ بەشێکی زۆر ئەستووری لە مرۆڤەکان لەناو بردبوو بووە هۆی بڵاوبونەوەی دامێن پیسێیکی زۆر لە بەینی ئافرەتەکانیانو ئەفسەرو سەربازەکانی ئەمەریکاو فەرەنساو ئینگلیز بە شێوەیێك زۆر منداڵی زۆڵی لە دایك بوی تازە فڕێ ئەدرانە ناو کۆڵانو باغچە گشتیەکان، کە ئەمە ئەرکێکی زۆری بۆ کار بەدەستان بەرهەم هێنابو.

لەم ڕووەوە دکتۆر محمد یوسف ئەڵێت: منو مامۆستاییکی زانای برادەرم لە ساڵی (١٩٤٨) دەعوەت کراین لەگەڵ بەشێك لە زاناو تێگەیشتو لە دەروناسیو کۆمەڵناسی لە ئەورووپا بۆ کۆنگرەیێکی گەورە لە (مونیخ) لە ئەڵمانیا بۆ ڕێ دۆزینەوەی چارەکردنی زۆر بونی ئافرەتان بە چەند جارێك لە ژمارەی پیاوانو بڵاوبونەوەی ڕەوشت خەراپیو دامێن پیسی هەروەها بۆ چۆن چارەسەرکردنی ئەو گرفتە.

ئەڵێت لە کۆنگرەکە چەند رایەلەو ڕێگایەك خرایە بەرچاو، بەڵام دوای لێکۆڵینەوە یان هیچ کامێکیان پەسند نەکردرا. بەڵام منو ئەو مامۆستایەی کە لەگەڵم بوو دەرمان خست کە باشترین ڕێ بۆ ئەم چارەسەریە ئەوەیە کە ڕێ بدرێت – وەکو ئایینی ئیسلام – مرۆڤان بتوانن لە ژنێك زیاتر مارە بکەن، ئەگەر ئەمە بە تەواوی گرفتەکە بنبڕ نەکات بەشێکی زۆری لێ کەم ئەکاتەوە. ئەڵێت ئەم ڕایە کە خرایە بەرچاوو لێکۆڵینەوە پەسند کراو کۆنگرەکە بڕیاری لە سەردار دوای ئەمە دانیشتوانی (بۆن) کە لەوکاتە پایتەختی ئەڵمانیا بوو داوایان کرد کە دەستوری وڵات بەندێکی تێبخرێت کە ڕێ بدات بۆ لە ژنێك زیاتر هێنان.

بۆ چ دور بڕۆین حکومەتی بەعث لە عێراق لە کاتی خۆی مادەیەکیان خستە قانونی ئەحواڵی شەخصی، کە نابێت کەس لە ژنێك زیاتر مارە بکات تەنیا بە ڕێدانی قازی نەبێت، بەڵام کە شەڕ

لە نێوان عێراق‌و ئێران ڕوویداو هەشت ساڵی خایاند، دیتیان بە هەزاران کەس کوژران‌و ژنەکانیان بە بێوەژنی و بەبێ ئیدارەمانەوە، ئەمە گرفتێکی گەورەی بۆ وڵات نایەوە.

مەجلسی قیادەی شۆرە بە ژمارە (١٧٠٠) لە ١٩٨٨/١١/١٢ بڕیاری بە لابردنی ئەو ماددەیە لە قانونەکەداو ڕێیدا بە ژنێك زیاتر هێناندا بەبێ ئەوەی پێویستی بە ڕەزامەندی قازی هەبێت.

٢- وا ئەبێت پیاوێك ئافرەتێك بە هاوسەر ئەگرێت پاش ماوەیەك ژنە توشی نەخۆشییەکی وا ئەبێت کە نابێت لەگەڵ مێردەکەیا ژنایەتی‌و مێردایەتیان لە بەینا ڕووبدات، نەخۆشیەکەش لە سنووری تیمار کردن ئەچێتە دەرەوەو مێردەش لەکاتی شۆخی‌و گەنجایەتیا ئەبێت‌و پێویستی تەواوی بە ئافرەت ببێت. ئنجا لەم حاڵەتەدا یان ئەبێت ڕێ بدرێتە مێردە تا ڕوبکاتە عەرزو ناموسی خەڵك‌و دامێن پیسی، یان ژنەکەی بەو نەخۆشیەی لەسەریەتی تەلاق بدات بۆ ئەوەی بتوانێت ژنێکی دیکە بێنێت ئەگەر ژنهێنانی لێ قەدەغەبێت، یان قەدەغە نەبێت‌و مێردە بتوانێت ڕو لە ئافرەتێکی دیکە بکات‌و مارەی بکات‌و لە هەمان کات بە چاوی قەدرو حورمەت تەمەشای ژنە نەخۆشەکەی بکات. ئنجا بڕواناکەم خاوەنی بیروهۆشی تەواو لەم ڕێیەی سێیەم لابدات‌و لای دورست نەبێت مێردە ژنێکی دیکە بێنێت.

ئەشێت یەکێك بپرسێت ئەگەر حاڵەکە بە پێچەوانە بوو، مێردە توشی ئەو نەخۆشیە بو ژنە پێویستی بە یەکگرتن لەگەڵ مێرد هەبو. لەم حاڵەیا ژنە ئەتوانێت داوا لە قازی بکات تا پەیوەندی لەگەڵ مێردەکەیا بپچڕێت، ئەگەر مێردە نەیویست تەلاقی بدات.

٣- وا ئەبێت ئافرەتێك ئەبەوێت شو بكات و لەژێر سێبەری مێردا ژیان بەرێتە سەر بەڵام كزی جنسی لائەبێت، ئنجا كە مێرد ئەكات ئەوەندە حەز بە جوت بون لەگەڵ مێردەكەی ناكات، بەڵام مێردەكەی لە كاتی شۆخی و تیژی گەنجایەتی ئەبێت و بە زۆری بەبێ ئەو جوت بونە نەبێت ئیدارەناكات، لەم حاڵەتەیا ئەگەر ژنهێنانێكی دیكەی لێ قەدەغەبێت ئەبێت ژنەكەی تەڵاق بدات تا بتوانێت رو لە ئافرەتێكی دیكە بكات، ئنجا ئایە ئەمە باشترە یان رێی ژن هێنانێكی دیكەی هەبێت و ژنێكی دیكە بێنێت و ژنی یەكەمیشی بەخۆشی لە ژێر سێبەریا ژیان بەرێتە سەر.

٤- وا ئەبێت پیاوێك ژنێك مارە ئەكات، دوایی بۆی دەرئەكەوێت ژنەكە ئەزۆكە و منداڵی نابێت، بەڵام مێردە زۆر حەز لە ئەوەو منداڵ ئەكات، ئنجا ئایە باشتر ئەوەیە ئەو مرۆڤە ژنەكەی تەڵاق بدات و بەبێ ئیدارەو مێردو گوزەران بهێنێتەوە، تا بتوانێت ژنێكی دیكە بێنێت ئەگەر بۆ ئەم ژن هێنانە رێگا نەبێت، یان ئەم رێگایەی بۆ هەبێت، تا بە جوانی هەردو ژنەكەی لەژێر باڵی خۆی بحەوێنێتەوە.

٥- ئافرەت بە زۆری دوای تەمەنی چل ساڵی ئەو پەڕەكەی تا چل و پێنج ساڵی توانای منداڵ بونی نامێنێت و زگ ناكات، لە كاتێكا مرۆڤی وا هەیە تا تەمەنی هەشتا ساڵی و نەوەت ساڵی بە یەك گرتن لەگەڵ ئافرەت توانای ئەو رەخساندنەی ئەبێت.

ئنجا ئەگەر ئافرەتێك شوی كرد بە یەكێك لەم شێوە مرۆڤانەو لە زگ كەوتن كەوت و پیاوەكە زۆر بۆ ئەوەو منداڵ زۆر تینوێتی بو هەروەها لە ماڵو بەدەنا توانا داربوو ئارەزوی هێنانی ژنێكی كەی

کرد بۆ ڕێی نەبێت ژنێکی دیکە بێنێتو بیخانە پاڵ ژنی یەکەمیو ژیانیان بە باشی بۆ بڕەخسێنێو چاوی ڕوون بێتو دڵی گەش بێت بە منداڵێی لە ژنی تازەیو ئەوەو ئەتەوەی زۆربێت لەناو کۆمەڵو ولاتدا، چونکە زۆری ئەندامان تیانا مەرجێکە لە مەرجەکان بۆ پێش کەوتنی شارستانییەت و حەزارەت.

٦- شێوەی ژیانو ئیدارەی هەندێك کەس وا ئەخوازێت لە ژنێك زیاتر مارەبکات، بیەوێت یان نەیەوێت.

ئەوانەی لە لادێیەکان دائەنیشن ڕوئەکەنە گەلێك کار، لە لایەك خەریکی زەوی کێلانو زەراعەتو چاندنی باغەوباغاتن، لە لایەکی دیکەوە خەریکی بەخێوکردنی مەڕومالاتنو ئەوەی لێیان ڕوئەدات ئەبێت بە باشی دەسگیری بکەن، چونکە لایەك لە لایەکانی گوزەرانیان بۆ ئەڕەخسێنێ وەکو شیرو ڕۆنو ماستو پەنیرو خوری.

هەستان بەم کارانە پێویستی بە چەند دەستێك هەیە لە پیاو و لە ئافرەت، ئەو کارانەی کە ئافرەت پێی هەڵئەستێ وا ئەبێت بە یەکێك نەیتەدی، ئەبێت لە یەکێك زیاتربێت، هەروەها ئەو کارانەی کە ئەبێت پیاو پێی هەڵستی وا ئەبێت لە توانای مرۆڤێك زیاتر بێت.

ئنجا لەم شێوە ڕابواردنەدا کار وا ئەخوازێت کە پیاو ئەبێت لە هاوسەرێکی زیاتر هەبێت تا ئەو کارانەی کە ئەبێت ئافرەت پێی هەڵبستێت بەباشی بڕەخسەندرێو بەرێکی بێتەدی، هەروەها لێرەدا کار وا ئەخوازێ کە ڕێ هەبێت مرۆڤ بتوانێت لە ئافرەتێك زیاتر مارەبکات، تا ئەوەی لە نێرومێ بێتەرو، کچەکان کە گەورەو عازەب ئەبن بە کارەکانی لاتیك لە کارەکانی دایکیان هەڵئەستنو ئەرکی سوك ئەکەن.

دەست بەسەر ئەسیرا گرتن

ڕەخنەیەکی کەی لەو ڕەخنانەی کە دوژمنانی ئایینی ئیسلام لە ئایین وەرگەڕاوەکان ڕوی پێئەکەنە ئەم ئایینە ئەوەیە کە ئەڵێن ئەم ئایینە یاسای بۆ دەست بەسەر کۆیلەگرتن داناوەو ئەسیر لەژێر ڕەشماڵی ئەم ئایینە لە ژیانێکی ناخۆشابووەو دەستی کوشتنی بۆ درێژکراوە.

پێش ئەوەی پوچەڵی ئەم ڕەخنە دەربخەین و لەبەرچاو ئاشکرای بکەین پێویستە بزانین میللەتانی پێشو بە چ چارێك تەماشای ئەسیریان کردووەو چۆن مامەڵەیان لەگەڵ نواندوە.

سۆمەرییەکان هەرکەسێکیان بە ئەسیر بگرتایە بە کۆیلەیان ئەگێڕاو ئیشوکاری سەختیان پێیان ئەهێنایە دی و ئەوەی لەلایان لە پێویست زیاتر بوایە ڕوی کوشتنیان تێئەکرد.

بابلیەکان هەرکەسێکیان لە ناحەزەکانیان بگرتایە زۆر بە ئازارو توندی و خراپی ڕویان تێدەکرد.

پاشاکەیان (بوخت نەسر) کە هێرشی بردە سەر وڵاتی شام و فەلەستین شمشێری سەربازەکانی جولەکەکانی ئەدوریەوەو ئەوەی لێیان ئەمایەوە ئەکرا بە کۆیلەو ژیانی تاڵو سەختیان پێیان ئەچێشت.

جولەکەکان لەکاتی خۆی کە بەسەر کەنعانیەکانا سەرکەوتن و بەشێکی زۆریان دوای تەواوبونی شەر لێیان کوشت و چی ماڵ و سامانیان هەبو داگیریان کردو ژنەکانشیان بە دیل و کۆیلە بریاردا.

کۆرشی ئیرانی کە بەسەر بابلیەکان سەرکەوت و قودسی لەدەستیان ڕزگار کرد جولەکەکان ۳۵ هەزار ئەسیری بابلیەکانیان لە کۆرشی

کرىو بەهـەمو شێوە سـزاو ئازاردانێـك ڕویـان تێیـان کـردو هـەمو کینەیکی دڵیان پێیان ڕشت[1].

ئەمە هەمو کاتێك پیشەو کردەوەی جولەکەکان بوە لەگەڵ ناحـەزو دوژمنەکانیان ئەگەر هەڵی سەرکەوتنیان بۆ ڕێك بکەوتایە بەبێ‌ئەوەی جیاوازیەك لە بەینی گەنج‌و پیرو ئافرەت‌و منـداڵ بکـەن، چـونکە بـە دڕندەیی‌و بەبێ مروەتی ڕوکردنە دوژمنەکانیان بە خوا پەرستی ئەزانی.

ئەوانە ئەگەر ڕوویان بکردایە شارێك ئەگەر دانیـشتوەکانی شـارەکە بەبێ شەڕکردن دەستیان بۆیان درێژ بکردایەو لەگەڵیان ڕێك بکەوتنایە ئەوانـەیان بـە دیل‌وکۆیلـە ئـەگێڕاو دەسـتیان ئەخـستە سـەر هـەمو هەبویەکیان، بەڵام ئەگەر بەشەڕکردن شارەکەیان داگیر بکردایەو بەسەر دانیشتوەکانی سـەربکەوتنیایە شمـشێریان ڕو پێنـەکردە ملـی هـەمو پیاوێکیان، ژن‌و منداڵەکانیشیان بە دیـل‌و کۆیلـە ئـەگێراو دەسـتیان بەسەر هەمو ماڵ‌و ماڵات‌و هەبویەکیان ئەگرت ئەوانە ئەمەیان ئەکرد بەپێی بڕیاردانی خاڵی بیستەمی سی پارەی (تەثنـــەی تـەوراتیان)کـە ئەڵێت، ئەگەر بۆ شەڕکردن ڕوتان کردە شارێك داوا لـە دانیـشتوەکانی بکەن تا دەستیان بۆتان درێژ بکەن ئەگەر قایل بون‌و شەڕیان لەگەڵتان نەکرد هەمو ئەو دانیشتوانە ئەبنـە کۆیلـەو بەنـدەتان، بـەڵام ئەگـەر دەستیان بەملکەچی بۆتان درێژ نەکردو شەڕیان لەگەڵتان کـردو خـودا ئێوەی بەسەریان سەرخـست بـە شمـشێر ڕو بکەنـە هـەمو پیاوەکـانی، ژنەکان‌و منداڵەکانیان بکەنە کۆیلە ماڵ‌وماڵاتیان کە لـە شـارەکەیان هەیە هەموی تاڵان بکەن.

١) شخصیە ذی القرنین نوسینی ئەبو الکلام ئازاد ، لاپەڕە (٢٥– ٣٦). اسری الحرب عبر التاریخ نوسینی عەبدولکەریم فەرحان، لاپەڕە (٣٥).

مەغۆلەکان کە خوراسیان داگیرکرد ٧٠ هەزار کەسیان تیا سەربری، کە ڕویان کردە شاری (مەرو)و داگیریان کرد دانیشتوەکانی شـارەکەیان بەسەر سەربازەکانیان دابەش کرد تا سەریان بە شمشێر بپـەڕێنن تـەنیا (٤٠٠)کەسیان نەبێت بۆ ئەوەی هەندێك کاروباری لەشکریان بۆ بێننە دی لە شاری هەرات (١٠٠) هەزار کەسیان تیا کوشت، کە ڕویان کردە شاری بوخارا بە تەواوەتی وێرانیان کردو بەشێکی زۆریان تیا کوشت[1].

هۆلاکۆ لە ساڵی ٦٥٦ی کۆچی کە بێ شەر چوە بەغـدا، خەلیفـەی ئەوکاتە (موستەعصم) پەیمانی لـێ وەرگرت کـە دەسـتی خەراپـە بـۆ کەس درێژ نەکا، بەڵام هۆلاکۆ پەیمانی خستە پشتگوێو فەرمانی دایە سەربازەکانی کە ملی هەمو کەسێکی تیا بپـەڕێنن، کوشـتارو بـڕینو تالان کردنو دەست بۆ ئافرەتـان درێـژکردنو خـانو بەسـەر دانیـشتوان ڕوخاندن نزیکەی چل ڕۆژ بەردەوام بو هەندێك مێژونوسان ئـەڵێن لـەم شارە نزیکەی ملیۆنو نیوێك کەس گیانی لێسەندرا، خەلیفـە خـۆیو دو کوڕی بە فەرمانی هۆلاکۆ بەر کوشتن کەوتن، کەسانی تری خەلیفە لە ماڵو منداڵو ئافرەتان دیلایەتیو کۆیلایەتیان بەسەرا بڕیار درا[2].

تەیمورلەنگ کە (أصفهانی) داگیرکرد بە کوشتن ڕوی کردە بەشێکی زۆری دانیشتوەکانیو هەرەمێکی لە مێـشکەسەری١٧٠ هـەزار کـەس دروست کرد، لە تکریت هەروەها ڕوی کردە ئەم ڕەوشتە، تیادا دو هەرەمی لە مێشکەسەری هەزارکەس بڵندکردو بە گەچ لە یەکیانی قایم کرد[3].

١) تاریخ الاسلام السیاسی والدینی والثقافی والاجتماعی، جزمی چوارەم لاپەڕەی(١٤٠) نوسینی دکتۆر حەسەن ئیبراهیم حەسەن .

٢) کتێبی پێشو لاپەڕە (١٥٤– ١٦١).

٣) اسری الحرب عبر التاریخ ١٤٢-١٤٣.

كە دەستی بەسەر شاری (شاما) گرت تیایدا رووی كردە هەموو نارەواییەك و رێی دایە سەربازەكانی كە ئەوەی ئەیانەوێت بیكەن لە كوشتن و تالانكردن و دەستی بێناموسی بۆ ئافرەتان درێژكردن[1].

دیانەكان لە شەرا لە هەموو كاتێكدا كردەوەیان هەر خراپی و بەدرەوشتی بوە بەپێچەوانەی فەرمانەكانی جەنابی عیسای پێغەمبەریان سەلامی خوای بەسەر بیارێ، ئەوانە لەگەڵ دوژمنەكانیان هەمو شێوە نارەواییان نواندوە، لە كوشتنی ئەسیرو منداڵ و ئافرەت و پیاوی پیری بێدەسەلاتەو تالانكردن و دەستی خراپە بۆ ئافرەتان درێژكردن.

صەلیبییەكان وەكو درندەی برسی رویان ئەكردە شارەكان و دانیشتوەكانی، هەمو مەرامێكیان تالان كردن و كوشتن و دەستی دامێن پیسی بۆ ئافرەتان درێژكردن بو. ئەوانە كە شاری (قودسیان) داگیركرد حەفتا هەزار كەسیان تیا سەربری، لە شاری (معرة النعمان) ملی صەد هەزار كەسیان پەڕاند، لە (ئەنتاكیا) ژیانیان لە دە هەزار كەس بری.

ئەوانە كە لە هێزی پێنجەمیان گەیشتە (استنبول) چواریەكی شارەكەیان سوتاندو دەستی كوشتنیان بۆ بەشێكی زۆر لە دانیشتوەكانی درێژكردو ئەوەی لە كەنیسەكانا هەبو هەمویان تالان كرد، لەگەڵ ئەوەی دانیشتوانی شارەكە هەمویان وەكو ئەوان دیان بون بەڵام مەزهەبیان جیاواز بو[2].

جوستاف لۆبۆن دەڵێت صەلیبییەكان بڕیاریاندا كە دانیشتوەكانی (قودس) بنبڕ بكەن بە موسڵمانەكانی و جولەكەكانی و ئەو دیانانەی كە تیای بون كە لەسەر بیروباوەڕی ئەوان نەبون، ئەوانە لە ماوەی هەشت

[1] سەرچاوەی پێشو.
[2] اسرى الحرب عبر التاريخ (١٤٣،١٣١،١٣٠،١٤١)

ڕۆژ کەسیان تیا نەهێشت بەبێ ئەوەی ئافرەتێك یان منداڵێك یان پیاوێکی پیری لێ بەدەر بکەن، لە مزگەوتی (عومەرا) دە هەزار موسڵمانیان سەربڕی. ئەڵێت (ریکاردۆس قلب الاسد) سێ هەزار ئەسیری لە موسڵمانەکان کوشت کە خۆیان تەسلیم کرد، لەگەڵ ئەوەی پەیمانی دابونێ کە دەستی خەراپیان بۆ درێژ ناکات[1].

مسوڵمانەکان لە اسپانیا کە لە ساڵی ١٤٩٢ زایینی (غرناطە)ی پایتەختیان ڕو پێکردە مەلیکی أرغونە (فردنیاند) پەیمانیان لێ وەرگرت کە ژیانیان و ئاینیان و قسەو زوبانیان زامن بێت بەلام پاشی کاتێکی کەم دوچاری هەمو سەختێیێکو ناخۆشێك کران بەخورتی بوبونە دیان و ڕویان تێکراو مەحکەمەی تەفتیش بڕیاری بە سوتاندنی بەشێکی زۆریان بە زوندوویەتی دا.

ڕاهبی دمونیکی (بلیدا) بڕیاریدا ملی ئەوانەی لە ئاینی خۆیان وەرگەراون و بوبون بە دیان لەگەڵ ئەوانەی نەبوون بە دیان بپەڕێندرێت، چونکە نازاندرێت ئەوانەی بوون بە دیان بونیان بە ڕاستییە یان نا .

دوایی بڕیار درا ئەو موسڵمانەی ماون ئەبێت بەرەو ئەفریقیا کۆچ بکەن، ئنجا کە کۆچ کردن دەستی پێکرد ڕێیان لە کۆچەرییەکان ئەگرت و تاڵانیان ئەکردن و ئەیانکوشتن.

(بلیدای ڕاهب) صەد هەزار کەسی لە قافلەیێکا کە ژمارەیان (١٤٠) هەزار کەس بو کوشت[2].

* * * * * *

١) حضارة الاسلام (٣٢٦،٣٣٠)

٢) حضارة الاسلام (٢٧٠-١٧١).

لەساڵی ١٣٧٦ی زایینی پاپا لە ئیتالیا فەرمانێکی دەرئنا تیایا فلورەنسیەکانی لە قانون بە دەرچو دانا کە بیستی ئەمان ئەیانەوێت لە ڕای دەرچن، لەبەرئەمە برپاریدا ئەمان بە کۆیلە بگیرێن و دەست بخرێتە سەر هەمو ماڵ و سامانیکیان. هێزێکی بە سەرۆکایەتی کاردینال (رزبرت) نارده سەریان. ئەم پەیمانی لێخۆشبونی دایە دانیشتوانی شاری (کارینا) بەلاّن دوای ئەوەی دەستی بە سەریانا گرت گیانی لە هەمویان بری. ئەفسەرێك لە ئەفسەرەکانی لە شاری (فائندسا) چوار هەزار کەسی تیا سەربری[1].

لە ساڵی (١٣٧٠) (سیانبرۆس) کە شاری (لیسیون)ی داگیرکرد بڕیاریدا چاوی ئەسیرەکان هەڵبکۆڵدرێت و قاچیان ببڕدرێتەوە.

لە شەڕی (ئەکین کۆرت) لە ساڵی(١٤١٥) کە لە بەینی فەرەنسا و ئینگلیزەکان ڕویدا، هێزی فەرەنسیەکان رویان کردە ئەسیری ئینگلیزەکان و دەستی ڕاستیانیان بریەوە.

* * * * * *

پرتوغالیەکان کە لە ساڵی١٤٦٠ لە ئەفریقیا (سیالیۆنیان) داگیرکرد دەستیان بە ڕفاندن و ڕاوکردنی کۆیلە کرد، هەزاران کەسیان تیا بەرەو وڵاتەکانی خۆیان ڕەوانەکرد بۆ خزمەتکاری و کاری قورس و زەحمەت هێنانەدی.

ئەوانە کە لە هیندستان شاری (جوایان) داگیر کرد ئەفسەری لەشکرەکەیان خەبەری بە مەلیکی وڵاتی خۆی گەیاند کە لەم شارە ملی هەمو موسڵمانێکی پەڕاندووە. ئەم ئەفسەرە مزگەوتەکانی بە

---

١) اسری الحرب عبر التاریخ (١٤٢- ١٤٣).

موسڵمانەکان پڕ ئەکردو ئاگری تێبەرئەدان[1].

ناپلیۆن وای دەرخست کە ئاڵای مـافی مرۆڤایـەتی هـەڵگرتوە لـە سـاڵی ١٧٩٩ دوای ئەوەی لە فەڵەستین یافای داگیرکـرد فـەرمانی بـە کوشتنی (٣٥٣٦) ئەسیردا، چونکە نەیتوانی بیاننێرێتە وڵاتی میـسر. تا لەوێوە بۆ ئەو جێیەی ئەیویست ڕەوانەیان بکات.

صربەکان بیست ساڵێك لەمە پێشتر لە بۆسنەو هەرسك ڕویان کردە مسوڵمانەکانو گیانیان لە هەزاران کەسیان بڕیو بیست هەزار ئافرەتی گەنجیان بە دیل گرت بۆ ئۆردوگایەکانیان ڕەوانەیان کـردنو ئازانـدرێت ئەوانە چیان بەسەر هات.

نزیکـەی سـەدو پـەنجا سـاڵێك لەمـەوپێش لـە ئـەوروپا سیاسـیە بەڕێوەبەرەکان کە تەماشایان کـرد زۆر بـە نامـەردیو نـامرۆڤیو بـە درندەیەتی لە هەمو لایەکی جیهان ڕو لـە ئەسـیر ئـەکرێتو دوچـاری ئازارو عەزێتی سەخت ئەکرێن، چەند کـۆنگرە یێکیـان بەسـت، وەکـو کۆنگرەی برۆکسل لە ساڵی ١٨٧٤و کۆنگرەی جنێف لە سـاڵی ١٩٢٩و کـۆنگرەی جنێفـی دوەم لـە سـاڵی ١٩٤٩. بەشـێك لـە سـەرۆکەکانی دەوڵەتەکان بەشداریان لەم کۆنگرەیە کردوە مۆریـان کـرد کـە ئـەبێت ئەسیر بە خراپە ڕووی تێنەکرێتو ژیانی بێئازاری بۆ بڕەخسێندرێت[2].

بەڵام کاربەدەستانی هەمو وڵاتەکانو ئەفسەرەکانیان تا ئێـستـا گوێیان بەو بڕیاردانە نەداوە، چونکە مرۆڤایەتی (انسانیەت) لە دڵیانە هێزی نەبوەو بێهێزە، هەروەها ترسی خودایان لا نـەبوەو لانیـە، ئەگـەر بوبێت لاواز بوەو ئەوەندە نەبوە تا لە ڕوکردنە ستەمو خراپە بیانپارێزێ.

١) اسرى الحرب عبر التاريخ (١٥٩ –١٦١) .

٢) (القانون الدولي العام)، بە قەڵەمی (سەمرحی فوق العادة) لاپەرە(٨٩)

ئەوانە نەك هەر بە درندایەتی رویان کردۆتە ئەسیر، بەڵکو بە هەمو خەراپێیەك رویان کردۆتە دانیشتوانی بێگوناهی ئەو شارو دێهاتانەی کە کەوتبێتە سەر رێیان، بە تالانکردنی ماڵیان و دەستی خەراپە بۆ ئافرەتان درێژ کردنیان و سوتاندنی هەمو شێوە چەندراوێکیان.

لە جەنگی یەکەمی جیهانیدا ئەڵمانیا نزیکەی (٦١٥٩٠٠) ئەسیری لێ بزر بو، نەمساش ملیونێك و پێنج سەد هەزار ئەسیر، فەرەنساش (٤٨٣٣٠٠) ئەسیر، بەریتانیاش (٣٥٩١٠٠) ئەسیر ئیتالیاش (٥٦٩٠٠٠) ئەسیر، ئەمەریکاش (٤٧٦٥) ئەسیر، ئەسیری روسەکانیش نزیکەی ملیۆنێك و نیو ئەسیر بو[1].

ئەو هەمو ئەسیرانە چیان لێ هات؟ هەمو کوشتن و ئازاردان و برسی بون روی تێکردن و گیانیان لێ سەندرا.

روسەکان لە جەنگی جیهانی دوەم بە هەمو خەراپیەك رویان کردە ئەسیرەکانی ئەڵمان، هەر وەکو ئەڵمانەکان لەوە پێش لەگەڵ ئەسیری ئەوان ئەمە پیشەو کردەوەیان بو.

روسەکان کە بەسەر ئەڵمانەکان سەرکەوتن و چونە ناو بەرلین تیا هەمو کارێکی ناڕەوا و بێمروەتیان هێنایەدی لە تاڵان کردن و کوشتن و دەستی دامێن پیسی بۆ ئافرەتان و وێرانکردنی ماڵان.

ئەوانە لە شەرێکا دەوری سەد هەزار سەربازی ئەڵمانیایان گرت و گیانیان لە هەمویان بری. سەرۆکی هێزەکەیان (کۆنییف) ئەڵێت: رێمان دایە سەربازەکانمان تا دەستی هەمو ئەو ئەسیرانە ببڕن کە بۆ تەسلیم بون هەڵیان بری بو، هەر ئەوە کردەوەیان بو لەگەڵ ئافرەتان و

---

١) اسرى الحرب عبر التاريخ (١٩٩).

مندالآنو مرۆڤانی بێدەسەلاتی پیر[1].

عەرەبەکانیش پێش هاتنی ئاینی ئیسلامو دوای هاتنیشی پێش ئەوەی بە ئیسلام بون شەرەفدا بێنو روناکییەکەی بکەوێتە ناو دڵیان، وەکو میللەتەکانی دیکە بە توندیو خراپی رویان ئەکردە ئەسیر، لە ئازاردانو کوشتن بە کۆیلە کردن.

ئەگەر یەکێك لە هۆزێك یەکێکی بگرتایە لە هۆزێکی دیکەی ناحەزیان، ئەگەر بیوستایە ئەیکوشت، یان بە کۆیلەی دەکردو ئەی فرۆشت.

وا ئەبو چەند کەسێك، لە تیرەیەك بە فێڵ یەکێك یان چەند کەسێکیان لە تیرەیەکی دیکە دەسگیر ئەکردو بە کۆیلەیان ئەگێڕانو ئەیانفرۆشتن بە تیرەیکی دیکەی کە ناخۆشیو دوژمنایەتیان لەگەڵ تیرەی ئەو بەدیل کراوانە هەبو بۆ ئەوەی قینی دڵی خۆیان پێیان دەربێننو بە ئازاردانیانو کوشتنیان.

دوای ئەوەی کە زانیمان کردەوەو رەوشتی میللەتانی پێشتر تا ئێستاکەش لە چ رادەە خراپێنیك بوە بەرامبەر ئەسیر، ئنجا با بزانین رای ئاینی ئیسلامو پێغەمبەرﷺ چۆنەو چۆن بوە بەرامبەر ئەم شێوە مرۆڤانە.

با ئێستاکە راو کردەوەیان دەربارەی ئەسیر بخەینە بەرچاو، دوایی روی قسەمان بکەینە رای ئیسلام دەربارەی کۆیلە تا بزانین ئەم ئاینە یاسار قانونی بۆ دەست بەسەر کۆیلە گرتن داناوە، یان بۆ دەست لەسەر بەردانیانو ئازادگرتنیان داناوە.

هەمو مێژو زانێك ئەزانێت یەکەمین شەڕ کە لە نێوان بت تپەرستەکانی مەککەو مسوڵمانەکان رویدا شەڕی بەدر بو، کە ژمارەی

---

١) لسری الحرب عبر التاريخ /٢٠٥-٢٠٦ .

ئەوان سێ جار بە قەد ژمارەی موسوڵمانەکان بوو بە هەمو چەکی خۆیان هاتبوون و موسوڵمانەکانیش بۆ شەڕ نەهاتبوون و چەکێکی کەمیان پێ بو، بەڵام خودای بەرزی بڕوێنە ویستی لەم شەڕەدا موسوڵمانەکان سەر بخات و لوتی بت پەرستەکان بشکێنێت، چونکە ئەگەر ئەوان سەر بکەوتنایە چرای ئاینی ئیسلام ئەکوژایەوەو هەڵگیرساندنی جارێکی دیکە زۆر زەحمەت ئەبوو نە ئەلوا.

لەم شەڕەدا بت پەرستەکان حەفتا کەسیان لێ کوژراو حەفتا کەسیشیان لێیان بە ئەسیر گیرا، ئنجا با بزانین داهاتوی ئەم ئەسیرانە بەچی گەیشت.

خودا خۆشی ڕۆژی دوایی بە چەند شتێك بەند کردوە، یەکێك لەم شتانە ئەوەیە کە یەکێك خواردن بۆ کەسانی هەژارو هەتیو و ئەسیر ئەرەخسێنێت، لە سورەتی (الانسان) لە ئایەتی(٩،٨) ئەفەرموێت ﴿وَيُطْعِمُونَ الطَّعَامَ عَلَى حُبِّهِ مِسْكِينًا وَيَتِيمًا وَأَسِيرًا ۞ إِنَّمَا نُطْعِمُكُمْ لِوَجْهِ اللَّهِ لا نُرِيدُ مِنكُمْ جَزَاءً وَلا شُكُورًا﴾[1] پێغەمبەر ﷺ فەرمانیدا کە ئەو ئەسیرانە بەسەر هاوڕێکانی دابەش بکرێن و فەرموی بەخۆشی لەگەڵیان بجوڵێنەوە خواردنیان بۆ جێبەجێ بکەن، یەکێك لەو ئەسیرانە کە ناوی ئەبوعەزیزی کوڕی عومەیر بو، وتویەتی من لەگەڵ بەشێك لە ئەنصارییەکان بوم کە کاتی خواردنی نیوەڕۆ و ئێوارە ئەهات نانەکەیان ئەدایە من خۆیان بە خورمای وشکەوە بو ئێوارەیان ئەکرد، چونکە پێغەمبەر فەرمانی دابو کە بەباشی ئاگاداریمان بکەن، ئەوانە

١) واتە: ڕەزامەندی خودا بۆ ئەوانەیە خواردن لەگەڵ ئەوەی خۆشەویستە ئەدەنە کەسانی هەژارو هەتیو ئەسیر، پێیان ئەڵێن بە بێ منەت خواردنتان ئەدەینێ، مەبەستمان ڕەزامەندی خودایە هیچ چاکەیەك و سوپاسێکمان لە ئێوە ناوێت .

ئەگەر پارچەیەك نانیان بکەوتایەتە ژێردەست بۆمنیان دائەنا ،منیش لە شەرما ئەمگێڕایەوە بۆلای یەکێکیان، ئەویش هەر بۆمنی ئەگەڕاندەوە[1]

ثمامەی کوری ئەثال کە یەکێك بـو لـەو ئەسیرانە بەسـتیانەوە بـە کۆڵەگەیـەێك لـە گۆڵەگـەکانی مزگـەوتی مەدینـە تـا ڕا نـەکات، پێغەمبەر فەرمانیدا خواردنی بۆ جێبەجێ بکەن، بـەیانیان و ئێـواران شیری حوشتری پێغەمبەری بۆ ئەهات.

ئەو ئەسیرانە دوای گفتوگۆ کە چـیان لـێ‌بکەن کرانـە سـێ بـەش بەشێکیان کە هەبوو خاوەنی سامان بون، ئەوانە بەرامبەر بەشێك لـە ماڵدان‌بەردران، بەشێکیان کە خوێندەواربون ئازادکردنیان‌بەندکرا بەوەی کە هەریەکە دە منداڵ لە منداڵەکانی مسوڵمانەکان فێـری خوێنـدن‌و نوسین‌و خوێندنەوە بکەن، بەشێکی دیکەیان کە هـەژارو نەخوێنـدەوار بون پێغەمبەر ﷺ لێیان خۆش بوو فەرمانی بە ئازاد کردنیاندا.

پێغەمبەر ئەگەر بهاتایە فەرمانی بە کوشتنی هـەمو ئەسـیرەکانی شەڕی بەدر بدایە جێی ڕەخنە نەئەبو چونکە ئەوانە موجریمی شەڕ بون، وەکو ئەسیری شەڕی نیزامی نـەبون کـە بـە خـورتی بـە پێـی یاسـای سەربازیەتی رویان پێ ئەکرێتە شەڕکردن، ئەگەر پێیسان بکرێـت لێـی دور ئەکەونەوە. بەڵام ئەوانەی بەدر بە ئارەزوو هەوەسی خۆیان چـەکیان کردە شان‌و هـاتن بـۆ بـەدرو هـەمو سـەرامێکیان ئـەوەبو پێغەمبـەر بکوژن‌و مسوڵمانەکان بن بڕ بکەن.

پێغەمبەر ﷺ لە ئەسیرەکانی بەدر فەرمانی بە کوشتنی دو کەسدا یەکێکیان (نضری کوری حارث) بو ئەوەکەی تریان (عەقبـەی کـوری ئەبی موعەیط) فەرمانی بە کوشتنی ئەم دوکەسەدا نەك لەبەر ئەوەی

---

١) آثار الحرب، (٣١٨) .

بەشدار بون لەم شەڕەدا بەڵکو لەبەر جەریمەو کردەوە خەراپەکانی پێشانیان و ئازاردانی ئەو مرۆڤە بێهێزانەی کەلەکاتی خۆی مسوڵمان بوبون و گەلێك خەراپەی تریان.

لە غەزای ئوحود فەرمانی بە کوشتنی عەززەی جومەحی دا کە هەر ئەم لەم غەزایەدا بە ئەسیر گیرابو. ئەو کابرایە شاعیر بو، لە شیعرەکانی ناوی پێغەمبەری بە خراپە ئەهێنا، هەوڵی ئەدا خەڵکی لە مسوڵمان بون دوربخاتەوە. ئەمە لە شەڕی بەدرا بەشداربو بو بە ئەسیر گیرابو، لەوێ پەنای بۆ پێغەمبەر برد بۆ ئەوەی لێی خۆش بێت و ئازادی بکات، پێغەمبەر پێی فەرمو: عەفوت ئەکەم بەمەرجێك، جارێکی دیکە لە هیچ شەڕێکا کە لە نێوان ئێمەو دوژمنەکانمان رو ئەدات بەشدار نەبیت و لەمە بەدوا ناوی ئیسلام بە خراپە نەهێنی، پەیمانی لەسەر ئەمە لێوەرگرت بەڵام کە ئازادکرا گەڕایەوە مەککە لە شیعرەکانیا ناوی پێغەمبەری بە خراپە ئەهێناو ئەوانەی لە شەڕی بەدرا کوژرابون بۆیانی ئەلاواندەوەو مەدحیانی ئەکرد.

ئنجا لەم شەڕەیا کە بە ئەسیر گیرا هەمیسان داوای لێخۆش بونی لە پێغەمبەر کرد، پێغەمبەر ﷺ پێی وت ئەو پەیمانەی کەوا دات کوا چی لێهات؟ نا، مرۆڤ لە کونێکەوە دوجار ناگەزرێت و پێوە نادرێت. کوشتنی ئەم کابرایە لەبەر ئەو خیانەتەی بو.

ئەمە ئیتیفاقیەی جنێفی ساڵی ١٩٤٩ ڕێ بەمە ئەدا، ئەڵێت ئەو شێوە کەسانە کە لە پەیمانی خۆیان لا ئەدەن و بە هیچی دائەنێـــــن دروستە بکوژرێن و لە قەناره بدرێن.

پێغەمبەر ﷺ کە شاری مەککەی ئازاد کرد بە دانیشتوەکانی فەرموو ئایا ئێوە چۆن تێئەگەن کە من چیتان لێئەکەم؟ وڵامیان دایەوەو وتیان

تۆ براێتیی خاوەن كەرەمیی و كوڕی براكێكی خاوەن كەرەمی، فەرمووی برۆن هەموو سەرفرازو سەربەست بن. بەڵام فەرمانی بە كوشتنی چەند مرۆڤێك دا لەبەر ئەو خەراپانەی كە لەوەپێش لەگەڵ مسوڵمانەكان كردبویان و بە هەموو شێوەیەك عەزێتو ئازاردانیان، لەگەڵ ئەمەشا لە هەندێكیان خۆشبو، وەكو عیكرمەو سەفوان و هیند كە خێزانی ئەبو سوفیان بو، ئەگەر چی گەلێك تاوان باربو.

ئەم ژنە بت پەرستەكانی هان ئەدا بۆ شەڕی ئوحودو ئازادكردنی كۆیلەكەی كە ناوی (وەحشی) بوو تیەهاوێژێكی زۆر ماهر بو، بە كوشتنی (حەمزە)ی مامی پێغەمبەر بەندكرد، ئنجا كە حەمزە شەهید كرا، هیند جەرگی دەرینار دەستی كرد بە جواندنی پارچەیەكی، گوێی چەند شەهیدێكی بڕیوكردیە ملوانكە بە ملی خۆی كرد.

لەوانەی كە فەرمانی بە كوشتنیان دابو تەنیا فەرمانی كوشتنی چوار كەسیان دا كە زۆر بەدڕەوشتو خراپ بون، دوانیان لە مەدینە مسوڵمان بونو دو مرۆڤیان لە مەدینە كوشتبو بەرەو مەككە رایان كردبو لە ئاین وەرگەرابون.

مامۆستایانی بەرزی پێشتر بڕیاریان داوە كە ئەسیر لەبەرئەوەی ئەسیرە دروست نیە رووی كوشتنی تێبكرێت، حەسەنی كوڕی موحەمەدی تەمیمی كە لە ساڵی٦٥٦ی كۆچی سەری بردۆتە ژێرخاك ئەڵێت: ئەمە هەموو یارەكانی پێغەمبەر ﷺ بڕیاریان لەسەر داوە كەواتە ئیجماعیان لەسەر كردوە، ئەمە ئیمامی سیوطی لە ئەحكامی قورئانیا دیاری كردوە[1]. ئەسیر ئەگەر لە شەڕكردنیا لە سنوری شەڕكردن دەرنەچێت

1) تەفسیری روح المعانی، نوسینی زانای بەرز ئالوسی، (٢٦/ ٢٠٠).

دروست نیە بکوژرێت، بەڵام ئەگەر لەو سنورە دەرچو، وەکو کوشتنی بێگوناهان، یان دەستی خراپە بۆ ئافرەتان درێژکردن، یان بە تالانکردنی ماڵی خەڵك ئەوە بە موجرمی شەڕ دادەنرێت و دروستە بە فەرمانی سەرۆکی وڵات، یان بە فەرمانی یارمەتی دەرەکەی بکوژرێت، ئەو فەرمانە لەو دوانە زیاتر بۆ هیچ کەسێکی دیکە نییە.

قورئانی پیرۆز لە ئایەتی چوار لە سورەتی محمد ئەفەرموێت: ﴿فَإِذَا لَقِيتُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا فَضَرْبَ الرِّقَابِ حَتَّى إِذَا أَثْخَنتُمُوهُمْ فَشُدُّوا الْوَثَاقَ فَإِمَّا مَنًّا بَعْدُ وَإِمَّا فِدَاءً حَتَّى تَضَعَ الْحَرْبُ أَوْزَارَهَا﴾ فەرمایشت ئەفەرموێت، ئەگەر لە شەڕا یەکیان لەگەڵ دوژمنە کافرەکانتان گرت ڕەشیدی بنوێنن و بە هەمو توانایێك هەڵمەتیان بەرنە سەر و چەکیان لێبوەشێنن تا توانایان کز ئەکەن و بە ئەسیری دەسگیریان ئەکەن، ئەو کاتە بیان بەستنەوە تا رانەکەن [1]، ئنجا کە شەڕ کۆتایی پێدێت بە پێی بەرژەوەندی، یان بە پارە سەرفرازیان بکەن یان بە ئەسیری خۆتان کە لای ئەوانن بیانگۆڕنەوە، یان هەر بەبێ شتێك دەستان لەسەریان هەڵگرن و ئازادیان بکەن.

ئێمە لەمە پێشتر زانیمان پێغەمبەر ﷺ بە ماڵ بەشێك لە ئەسیرەکانی بەدری سەرفراز کرد.

جارێکیش مرۆڤێکی ئەسیری بت پەرستی بەدو ئەسیری مسوڵمان گۆڕییەوەو ئافرەتێکی لە خێڵی فەزارە بە چەند کەسێك لە مسوڵمانەکان گۆڕییەوە کە لە مەککە ئەسیر بون [2].

گۆڕینەوەی ئەسیری ڕۆمەکان لەگەڵ ئەسیری مسوڵمانەکان لەکاتی

---

١) لەو کاتەدا ئەسیر کەم بون بۆیە جێگای ئایەتیان بۆ تەرخان ئەکرابو.

٢) شەرحی صەحیحی موسلم (١٢/ ٦٨) .

ئەمەوییەکانو عەباسییەکانو لەکاتی حوکمی ئیسلامی لە ئەندەلوس، مێژو نوسەرەکان لە کتێبەکانیان دیارو ئاشکرا کردوە.

پێغەمبەر ﷺ هەروەکو زانیمان بەشێك لە ئەسیرەکانی بەدری هەروەها ئازادکردن، هەروەکو کچی حاتەمی طائی کە ئەسیر کرابو بە قەدرگرتن ئازاد کردو ڕەوانەی جێگا خۆی کرد[1]، هەروەها دوای غەزای حونەین و طائف هەمو ئەسیرەکانی هەوازنی ئازاد کرد.

سەلاحەددینی ئەیوبی لە شەڕێکا لەگەڵ صەلیبییەکان بەشێکی لێیان بە ئەسیر گرت، بەلاَم لەبەر ئەوەی ئەوەندە خواردەمەنییەی لەبەردەست نەبو کە بەشیان بکات هەموویانی ئازاد کرد. بەلاَم ئەو نامەردانە لە خۆیان لەشکریکیان پێك هێناو جارێکی دیکە لەگەڵیا کەوتنە شەڕکردن[2].

سەلاحەددین زۆر جار نەك هەر سەربازەکانی دوژمنی ئازاد ئەکرد، بەلکو ئەفسەرەکانو سەرۆکی لەشکریانیشی ئازاد ئەکرد کە بە ئەسیری ئەکەوتنە بەردەستی، تەنیا (ڕەینۆدی شاتیۆن)ی کوشت، چونکە پشتی کرد، هەمو پەیمانێکی کە خۆی پێ بەند کردبو لەشـکرێکی ڕێك خست بۆ ئازارگەیاندن لە کەناری دەریای سور بە کۆمەڵی حاجییەکان کە ئەچون بۆ مەککە یان کە ئەگەڕانەوە[3].

سەلاحەددین ڕجای مەلیکە (ایزابیلا)ی وەرگرتو دەستی لەسەر هەمو ئەو ئەسیرانە هەڵگرت کە ئەو ڕجایە ئەیویست، تا بگەڕێنەوە لای خێزانو ماڵو منداڵەکانیان.

١) آثار الحرب .

٢) اسرى الحرب ١٩ .

٣) صلاح الدين الايوبي. نوسینی قدری قەلعەجی. ٧٢ – ٧٨ .

ئەم مرۆڤە بەرزە بە ئیمان دڵ ڕوناکە کـە دەوری صـەلیبیەکانی لـە قودس گرت، ئەوان داوای ئەمانیان کرد، ئەم ئەمانی دانێ تا لە ماوەی چل ڕۆژ کۆچ بکەن و هەر مرۆڤێك دە دینار بداتو، هەر ئافرەتێك (٥) دینار بداتو هەر منداڵێك (٢) دینار، لەگەڵ ئەمەشا ڕێـی دەرچـونی بەشێکی زۆری دا بەبێ هـیچ پارەیێـك، ڕێـی بـە هـەمویان دا ئـەوەی ئـەتوانن لـە ماڵیـان لەگـەڵ خۆیـان ببـەن، پـارەو ولأغیـشی بـۆ نەخۆشەکانیان و پیرەکانیان و ئافرەتەکانیان دابین کرد[1].

هەروەکو وتمان ئەسیر بە پێی ئایینی ئیسلامی دروست نیە بکوژرێت ئەگەر لە شەڕا لە سنوری شەڕکردن لانەدات خەراپـە نـەنوێنێ، وەکـو تالأن کردن و دەست بـۆ ئافرەتـان درێـژکردن و هـەروەکو لەمـەو پـێش ئاماژەمان بۆی کرد.

ئەنجا ئەگەر لە درێژایی حـوکمی ئیسلامی پاشـێك یـان سـەرۆکی لەشکرێك دەستی کوشتنی بۆ. ئەسیرێك یا چەند ئەسیرێك درێژ کردبـێ کە لە سنوری شەڕکردن لایان نەدابێت، ئەوە ئەو کەسە تاوانبـارەو لـە دوارۆژ ئەکەوێتە ژێر حیساب و لێپرسینەوە، ئاینی ئیسلام لـەم شـێوە کردەوانە ئەگەر ڕویدابێت لـێی بەرپرس نیە.

لەگەڵ ئەمەشا نەبێت بزانین زۆر شت لەم ڕوەوە کـە خرابێتـە سـەر کاغەز هەڵبەستراوە درۆیە دوژمنانی ئایینی ئیسلام هەڵیان بەسـتوە ڕازاندویانەتەوە.

لەم ڕوەوە لەوانەی کە خراوەتەوە سەر کاغەز وتـراوە (سـوڵتان محمـد فاتحی عوسمانی) کە وڵاتی میسری داگیر کردو خستیە ژێر باڵی خەلافەتی

١) صلاح الدين الايوبي. ٨٣ .

عوسمانی پەنجا هەزار کەسی لە مەمالیکەکان کوشت لەگەڵ ئەوەی پەیمانی دابونێ کە دەست بۆ ماڵو گیانیان درێژ ناکات، بەبێ ئەوەی خاوەنی ئەو وتارە بزانێت کە داگیرکردنی میسر دوای مردنی ئەم سوڵتانە بە سەد ساڵ هاتەدیو لە کاتی سوڵتان سولێمان رویدا کە دواترین خەلیفەی عەبباسیەکان (المتوکل) لە نزیکەی ساڵی (١٥١٧)ی زایینی جێگای خۆی بۆ ئەم چۆڵ کردو دەستی لەسەر خەلافەت بەرداوە.

دواتر ئەڵێم: ئەو کەم کوشتنە ئەسیرانەی کە لە لایەن خەلیفەیێك لەکاتی ئەمەوییەکان، یان لەکاتی عەبباسیەکان، یان لە لایەن سەرۆکی هێزی لەشکرێك کە روی کردبێتە ئەسیرێك یان چەند ئەسیرێك رونی ئاسمانی شەرەکانی مسوڵمانەکان شێلو ناکاتو عەیبە روی تێناکات ئەگەر بەراورد بکرێت بەو کوشتارانەی کە بە کۆمەڵ روی پێکراوەتە ئەسیر لە لایەن مالیکەکان کوشت هەمو دەوڵەتەکان بە درێژایی مێژو لە کۆنەوە تاوەکو ئەم چەرخەی ئێستاکەمان، کە لەمە پێشتر هەندێکیانمان خستە بەرچاو کە لەگەڵ ئەوەی پەیمانی دابونێ کە دەست بۆ مێژو بە شەرمو خەجالەتەوە باسی ئەکات.

کۆیلایەتی و ئایینی ئیسلام

رەخنەیەکی پوچەڵی دیکە کە لە ئاین وەرگەڕاوەکان رووی پێ ئەکەنە ئایینی ئیسلامو کارێژی ئەکەن ئەوەیە کە ئەڵێن ئایینی ئیسلام رێی داوە مرۆڤ بە کۆیلە بگیردرێت ئەگەر ئەم ئایینە ئاینێکی ڕاستو تەواو بوایە ئەبو دەست بەسەر کۆیلە گرتنی لەناو وڵاتو کۆمەڵا قەدەغە بکردایەو رێی پێ نەدایایا.

ئنجا با بزانین پوچەڵی ئەم رەخنەیە لە چ رادەدەییەکەو ئایا نرخو سەنگێکی هەیە؟

بونی کۆیلایەتیو دەست بەسەر کۆیلە یا گرتن کۆنە بە کۆنی مێژو، ئەمە لەناو هەمو میللەتێکا رووی داوەو هاتۆتە دی. ئەوانەی بە کۆیلە ئەگیران مافی ئادەمیزادیان لێ ئەبڕدراو بە هەمو شێوە خەراپیو ئازارو ناخۆشیەك رویان تێئەکرا.

کۆیلە لە لای رۆمانیەکان بە مرۆڤ نە ئەژماردرا، بە بەشێك تەماشا ئەکرا وەکو شتەکانی دیکەو بێبەش لە هەمو مافێکی مرۆڤایەتی. خاوەن توانار ئەشرافەکانیان کۆیلەکانیان بەرێژ پابەند ئەکردو بە قامچی بەرەو زەوییەکانیان و باغەکانیان رایان ئەدان و رویان پێیان ئەکردە رەخساندنی ئەو کارانەی کە ئەیانەویست، ئەوەی لە کاریا سستێکی لێ رووبدایە دارکاری رووی تێئەکردو بەر سزادان ئەکەوت.

خاوەنانی هەر بەشە کۆیلەیێك مافی ئەوەیان هەبو دەستی ئازاردانو کوشتن بۆ هەر کۆیلەیێك بیانەوێت درێژ بکەن بەبێ ئەوەی یاسایێك رێیان لێبگرێتو بکەونە ژێر لێپرسینەوەییێك.

ئەو ئەشرافانە بۆ رابواردنو کەیفو سەفای خۆیان جێگای تایبەتیان

تەرخان کردبو تیاگرد ئەبونەوە بۆ ئەوەی لە ڕۆژێکـا چـەند جارێـك دو کۆیلە بەرەنگاری یەکتری بکەنو بە شمشێر یان بە ڕم ڕوبکەنە یـەکتری، ئنجا ئەوەی بە هەڵپەتر بوایەو بەسەر تەرەکەی تـر زاڵ ببوایـە گیـانی لێوەربگرتایە، ئەبوە فیکە لێدانو چەپڵەرێزان. وا ئـەبو هەنـدێك جـار ئیمپراتۆریش پێکی لەو کۆبونەوەیە کرد.

مامەڵەی هیندیەکانو ئێرانیەکان لە خراپیا لەگەڵ کۆیلـەکانیان جیاوازیـــەکی زۆری نـــەبو لەگـــەڵ مامەڵـــەی ڕۆمانیـــەکان لەگـــەڵ کۆیلەکانیان[1].

کۆیلە لە هەمو کاتێك لە لایەن هەمو میللـەتێك و دەوڵـەتێك زۆر بـە سوکی و بە بێنرخی تەماشا ئەکراو هێنانەدی کاری سەخت و قورسـی پـێ ئەسپێردراو ئەوەندە خواردنەی پێئەدرا تا بۆ بەکارهێنان بژێت.

لەوەی ڕابرد دەرئەکەوێت پێش ئەوەی ئـاینی ئیـسلام بێـت کۆیلـە خستنە ژێردەست کارێکی باوبوە لە هەمو لایەکی ئەم جیهانەو لاتیـك بو لە لایەکانی ئابوری لە هەمو شوێنێك بـازاری گـەرمی هـەبو، لـە چەند ڕوونیکەوە ڕوی تێئەکراو ئەهاتەدی وەکو ڕفاندنی بێدەسەلاتان لە منداڵ و مرۆڤ و ئافرەت.

وا ئەبو بۆ تالآنو کۆیلە دەستکەوتن هۆزێك بەسەر هۆزێکی دیکەی ئەدا، ئەو گەنجانەی بکەوتایەتە ژێردەست لە نێرو مێ بەدیل ئـەگیانو پەردەی کۆیلایەتیان بەسەرا ئەدراو لە لاتیك ئەفرۆشران، ئەمـە جگـە لەوانەی لە شەڕا لە نێوان دوو میللەتو دوو دەوڵەتا بە دیـل ئـەگیراو کۆیلایەتی بەسەر ئەدرا.

---

١) شبهات حول الاسلام، نوسینی محمد قطب، لاپەڕەی (٣٩- ٤٠) .

ئایینی ئیسلام کە هات ئەنەکرا هەروا بەئاسانی بەگژ ئەم کارویا بچێتو روتێکردنی بە حەرام لە قەڵەم بداتو لەناو کۆمەڵو وڵاتا بنبڕی بکات، بەڵام هەمو رێیەکی لە رێیەکانی بڕی تەنیا رێی جەنگ نەبێت.

چونکە نە ئەبو دوژمنەکانیان لە شەڕکردنا ئەگەر دیلیان لـە مـان بگرتایەو کۆیلایەتیان بۆیان بڕیار بدایە، ئەمان پەردەی کۆیلایەتیان بە سەر ئەسیرەکانی ئەوان نەدابایەو هەروەها ئازادیـان بکردنایـە، بـەڵکو رێكو پێویست وای ئەخوازی ئەمان بە پێی جولانـەوەی دوژمنـەکانیان لەگەڵیان بجولێنەوەو ئەمانیش کۆیلە لـەوان بگـرن تـاوەکو بـە دیـلو کۆیلـەی خۆیـان لای دوژمنـەکانیان بیانگۆڕنـەوەو لـە دیلایـەتیو کۆیلایەتی رزگاریان بکەن.

ئاینی ئیسلام هەر وەکو هەمو سەرچاوەیەکی کۆیلە ژێردەسـتکردنی بڕیو بە حەرامی دانا تەنیا لە رێگەی شەڕکردن نەبێت لەگەڵ دوژمن، هەروەها هەمو کردەوەیـێکی کە لە شەڕاو دوای شـەڕ روی تێئەکـــران بڕیو بە حەرامو ستەمی دانـاو، کۆیلـە کوشـتنو دەسـتی خراپـە بـۆ ئافـرەت درێژکردنو روخاندنی ماڵانو تـاگر تێبـەردانیو مـاڵان تـاڵان کردنو[1] کوشتنی کەسانی بێگوناهی بەشدار نەبو لە شەڕا لـە پیـاو مندالانو ئافرەتان.

فەرمایشتی پێغەمبەرو ﷺ فەرمانی خەلیفەکان بە قەدەغەکردنی ئـەم کارانـە دیـارو ئاشـکرایە لەلایـەن مێـژو مێژوزانـەکانو مێـژو نوسەرەکان.

خەلیفەی یەکەم ئەبوبەکر– خودا لە بەهەشتا پلەی بەرزبکـاتەوە–

---

١) تالآنیك کە دروست بێت هەر ئەوەیە کە لە مەیدانی شەڕا لە دوژمن دەسـگیر ئـەکرێتو ئـەوەی دوای شەر لێی بەجێ ئەمێنێت، نەك روکردنە ماڵانو تالانکردنی.

بە سەرۆکی ئەو لەشکرەی روی پێ‌کردە وڵاتی شام وتی وەکو یزیدی کوڕی ئەبوسفیان‌و عەمری کوری عاص‌و شورەحبیلی کوری حەسەنە، دەست بۆ منالآن‌و پیاوانی پیرو ئافرەتان درێژ مەکەن، هەندێ کەس ئەبینن لە کەنیسەکان خۆیان تەرخانکردوە بۆ خواپەرستن، ئەوانە ناکوژرێن‌و دەستی خراپەیان بۆ درێژمەکەن، چونکە خەراپەیان لێ‌رونادات، ئەوانە بەو کافریەی کە لەسەرین دروست نیە روی خەراپەو ناخۆشیان تێبکەن[1]

لەمە پێشتر زانیمان کۆیلە لە لای میللەتانی پێشو بە چ چاوێکی بێ‌نرخ تەمەشا ئەکراو ئازار ئەدراو روی پێ ئەکرایە هێنانەدی کاری عەزێت‌و ناخۆش، ئایینی ئیسلام بە پێچەوانەی ئەمە فەرمان ئەدات کە ئەبێت کۆیلە بە چاوی بەزەیی پێهاتن تەماشا بکرێت‌و بە جوانی لەگەڵیا هەڵس‌وکەوت بکرێت.

پێغەمبەر ﷺ ئەفەرموێت: هەر کەسێك کۆیلەی خۆی بکوژێت لە جیاتی ئەو ئەیکوژین، هەر کەسێکیش لوتی ببرێت لوتی ئەبرین، فەرمویەتی کۆیلەکانتان براتانن، هەرکەسێك کۆیلەی لابێت، لەوەی خۆی ئەیخوات دەرخواردی بدات‌و لەوەی خۆی لە جل‌و بەرگ لەبەری ئەکات لەوە لەبەر ئەویش بکات‌و کاری وایان پێ مەسپێرن کە لە توانایان نەبێت‌و عەزێتیان بدات، ئەی فەرموو کەس بە کۆیلەی خۆی نەڵێت چ پیاو بێت یان ئافرەت ئەمە کۆیلەمە‌و ئەمە کەنیزەکە، با بڵێت ئەمە کوڕمەو ئەمە کچمە، ئەی فەرموو ئێوە هەمو گەورەبێت یان گچکە -نێر بێت یان مێ کۆیلە بێت یان ئازاد - نەتەوەی ئادەمن ئادەمیش لە گڵە.

خودای بەرزی بێوێنە لە ئایەتی(٣٦) لە سورەتی نیساء فەرمانمان

---

١) للهذب، هی ئەبو ئیسحاقی شیرازی، ٢/٢٣٤ .

پێ نەکات کە ئەبێت بە چاکەو خۆشی رو لە چەند کۆمەڵێك بکەین، بەشێك لەوانە باوكو دایكە، بەشێکی کەیان کۆیلەکانن. ئەفەرموێت: ﴿وَاعْبُدُواْ اللّهَ وَلاَ تُشْرِكُواْ بِهِ شَيْئًا وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا... وَمَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ ...﴾، واتە: بەندایەتی خودا بکەن و بە باشی بیپەرستن وێنەی بۆ دامەنێن، خودا تاکو تەنهایە، بە چاو جوانیو خۆشی رو لـە دایكو بارکتان بکەن، هەروەها لەو کۆیلانەی دەستتان بە سەریانەوەیە.

کۆیلە ئازاردان بە پێی یاسای ئیسلامی دروست نیەو گوناهـە لـە دوا رۆژا پرسینەوەو سزای بە دواوەیە، ئەوەی بەبێ هۆکارێکو گوناهێك شەقازیلەیەك لـە کۆیلەی خۆی بدات ئەو کاری ئەبێتە هۆی ئازادبونی کۆیلەکەی.

◆◆◆◆◆◆◆◆◆

بە خۆشی بە جوانی مامەڵەکردنی مسوڵمانەکانی پێشوو یارەکـانی پێغەمبەر لەگەڵ کۆیلەکانیان لە رادەیێکا بو کەوا ئەبو هەندێك لـە کۆیلەکان نەیانئەویست لە لایەن دەست بەسـەرەکانیان ئـازاد بکـرێنو لێیان جیابنەوە.

پێغەمبەر ﷺ پێش ئەوەی بـە پێغەمبەرایـەتی شـەرەفدار بکرێـت خەدیجەی خێزانی زەیدی کوری حاریثە کە کۆیلەی ئەو بـو بـە هەدیـە داتێ، پێغەمبەر بە کۆیلایەتی تەماشای نەئەکرد بەڵکو وەکـو کـوری خۆی تەماشای ئەکردو لەگەڵی هەڵئەستاو دائەنیشت. لەبەر ئەمـە زەید پێوە بەند بوبو نەیئەویست هیچ کاتێك لێی جیاببێتەوە.

باوکی زەیدو مامیو چـەند خزمێکـی دیکـەی کـە زانیـان زەیـد کۆیلەیە لای محمد، هاتنە لای پێیان وت، ئێـوە خانـەدانو خـاوەنی جێگار رێگەن، تۆ چیت ئەوێت لە ماڵ پێشکەشتی ئەکەین زەیدمان بۆ ئازاد بکە تا بیبەینەوە بۆ لای خۆمان.

پێغەمبەر پێیانی وت، ئێوە زەید بدوێنن ئەگەر ویستی لەگەڵتان بگەڕێتەوە من بەبێ ئەوەی شتێکتان لێ وەربگرم بیبەنەوە، وتیان جوانت فەرمو ئنجا کە قسەیان لەگەڵ زەید کرد، وتی: من ناگەڕێمەوەو ئەم پیاوە بەجێ ناێلم، وتیان ماڵ ویران کۆیلایەتیت پێ خۆشترە لە ئازاد بون؟

وەلامیانی دایەوە وتی ئەوەی لەم پیاوەم دیوە لە لوتفو خۆشیو خۆشەویستی لای کەس وکاری خۆم نەم دیوە.

پێغەمبەر کە ئەمەی لە زەید بیست لەگەڵ کەس و کارەکەی بردیە کەعبەو لەوێ ئازادی کردو بە کوڕی خۆی گێڕا، پێش ئەوەی کەسێك بە کوڕی کەسێکی دیکە زانین حەرام بکرێت.

ئاینی ئیسلام یاسای بۆ دەست بەسەر کۆیلە گرتن دانەناوە، لەم روەوە هیچ ئایەتێك لە قورئانو لە فەرمایشتەکانی پێغەمبەردا نیە، بەڵکو رێ نیشاندان بۆ چاکەو خێر دەست کەوتن بە ئازادکردنیو وردە وردە لابردنیو نەهێشتنی لەناو کۆمەڵدا لە هەردو فەرمایشدا گەلێك بەڵگە هەن.

١- پێغەمبەر ﷺ زۆرجار هانی یارەکانی ئەدا بۆ کۆیلە ئازادکردن، و لێخۆش بونی خودای لە هەندێك گوناه بەند ئەکرد بۆ بە رو کردنە ئەم ئازادکردنە، ئەو یارانە ئەوەی بۆی بلوابایەو بیتوانیایە لەم روەوە درێغی نە ئەکرد. جەنابی ئەبوبەکر خودا لە بەهەشت پلەی بەرزبکاتەوە، بەشێکی زۆری لە ماڵی خۆی خەرج ئەکرد بۆ کۆیلە کڕینو ئازادکردنیان، کە یەکێکیان بیلالی حەبەشی بو.

٢- هەر مسوڵمانێك بە هەڵەو بە نەزانین مسوڵمانێك بکوژێت سزاکەی کۆیلەیەکی مسوڵمان ئازادکردنەو دانی خوێنی کوژراوەکەیە

ئەبێت بدرێتە کەسوکارەکەی کە میراتیان بەر ئەکەوێت: خودای بەرزی بێوێنە لە سورەتی (النساء) ئایەتی (٩٢) ئەفەرموێت: ﴿...وَمَن قَتَلَ مُؤْمِنًا خَطَئًا فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُّؤْمِنَةٍ وَدِيَةٌ مُّسَلَّمَةٌ إِلَى أَهْلِهِ...﴾.

٣- هەر کەسێك سوێند بە خودا یان بە سیفەتێکی خودا بخوات کە کارێك ناکات دوایی بیکات، وەکو ئەوەی سوێند بخوات بڵێت ئەم خانوە ناکڕم، دوایی بیکڕێت کەفارەی سوێندەکەی کە شکاندریەتی چەند کارێکە، یەکێك لەم کارانە ئازاد کردنی کۆیلەییکە. خودا لە سورەتی مائیدە ئەفەرموێت: ﴿لاَ يُؤَاخِذُكُمُ اللهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ وَلَكِن يُؤَاخِذُكُم بِمَا عَقَّدتُّمُ الأَيْمَانَ فَكَفَّارَتُهُ ... أَوْ تَحْرِيرُ رَقَبَةٍ ...﴾.

٤- عەرەبەکان پێشان ئەگەر یەکێکیان لە هاوسەرەکەی خۆی تووڕە ببوایە، وا ئەبو ئەیشوبهاند بە لاتیکی دایکی خۆی، وەکو ئەوەی بڵێت تۆ وەکو پشتی دایکمی، یان وەکو زگی، یان ئەیشوبهان بە لاتیکی کچی یان خوشکی. ئنجا ئەو ئافرەتەی لێ حەرام ئەبو، نە بە هاوسەر ئەناسرا، نە بە تەلاقدراو تا بتوانێت بۆ خۆی شوێکی دیکە بکات. ئنجا بۆ ئەوەی بتوانێت ئافرەتەکە بخاتەوە ژێربالی خۆیو لێی حەلاڵ بێت، خوا لە سێ کار هێنانەدی کارێکی لە سەر بە پێویست دانەنێت، کە یەکێکیان کۆیلەییك ئازاد کردنە، لە ئایەتی (٣) لە سورەتی (المجادلة) ئەفەرموێت: ﴿وَالَّذِينَ يُظَاهِرُونَ مِن نِّسَائِهِمْ ثُمَّ يَعُودُونَ لِمَا قَالُوا فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مِّن قَبْلِ أَن يَتَمَاسَّا ...﴾.

٥- خودا هەمو ساڵێك زەکاتدانی لەسەر موسڵمانە هەبوەکان بە پێویست داناوە، بەو شێوەیەی لە کتێبە شەرعیەکان دیارکراوە، ئنجا ئەو ماڵەی لە زەکات دێتە دەست بە پێی پێویست روی پێنە کرێتە هەشت بەش بەشێك لەو بەشانە کۆیلە کڕینو ئازاد کردنیانە، تاوەکو

کۆیلە لەناو کۆمەڵا کەم ببێتەو وردە وردە ڕو لە نەمان بکات. خـودا لە ئایەتی (٦٠) لە سورەتی (التوبة) ئەفەرموێت: ﴿إِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ وَالْمَسَاكِينِ .... وَفِي الرِّقَابِ....﴾ مەبەست لـە (وفي رقـاب) کۆیلە کڕین و ئازادکردنیانە.

عومەری کوڕی عەبدولعەزیز خەلیفـەیێك بـو لـە خەلیفـەکانی ئەمەوییـەکان، ئـەم خەلیفەیـەزۆر دادوەرو خواناسـێکی تـەواوبو، یەحیای کوڕی سـەعدی ناردە سەرووی وڵاتانی ئەفریقا بۆ ئەوەی پـارەی زەکـاتی کۆبکاتـەوە، دوای گردکردنـەوە، پـارەیێکی زۆری کەوتـە ژێردەست، بەشێکی زۆری بەسەر هەژاران دابەش کرد، بەشەکەی تری کە تەواوێك بو بە پێی ڕێ نیشاندانی خەلیفە بەشێك کۆیلـەی پـێ کڕی و ئازادی کردن.

٦- (ایلاء) ئیلا، سوێند خواردنە، بەڵام سوێند خـواردنێکی تایبەتیـە. عەرەبەکان پـێش ئـەوەی ئـایینی ئیسلام بێـت ئەگـەر یـەکێك لـە هاوسەرەکەی تورە ببوایەو حەزی لێنەکردایەو بیویستایە ئازاری بدات سوێندی ئەخوارد کە لەگەڵی نانوێت و لەگەڵی جوت نابێت بـۆ ئـەو ماوەیەی کە داینەنا، جاروابو لە ساڵێك زیاتر تێئەپەڕی، ئنجـا ئـەو ژنە هەروا ئەمایەوە نە بە هاوسەر ئـەژمێردرا نـە بـە تەڵاقـدراو تـا بتوانێت شو بە یەکێکی کە بکات.

ئایینی ئیسلام کە هات بۆ چارەسەرکردنی ئەم گرفتە ئەو ماوەیەی بە چوار مـانگ بڕیاردا، ئەگـەر لەوماوەیـە ڕوی تێنـەکردو لەگـەڵی نەخەوت بەبێنی لەگەڵی ئەپـچڕێت و تـەڵاقی ئەکـەوێت بـە تـەڵاقی بائینەی گچکە. خودا لە سورەتی (البقرة) لـە ئایـەتی(٢٢٦، ٢٢٧) ئەفەرموێت ﴿لِّلَّذِينَ يُؤْلُونَ مِن نِّسَائِهِمْ تَرَبُّصُ أَرْبَعَةِ أَشْهُرٍ فَإِنْ فَاءُوا فَإِنَّ

اللهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ۞وَإِنْ عَزَمُواْ الطَّلاَقَ فَإِنَّ اللهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ﴾، بەلام ئەگەر پێش تەواوبونی ئەو ماوەیە ڕوی کردە هاوسەرەکەی و لەگەڵی خەوت ئەوا ژن و مێردایەتیان وەکو جاران ئەمێنێت، بەلام ئەبێت کەفارەی سوێندەکەی بدات کە کەفارەتیکیان کۆیلەتیك ئازاد کردنە، هەروەکو لە خالی سێیەم خستمانە بەرچاو.

باسی ئیلاء باسێکی درێژەو لای مەزهەبەکان لق و پۆی زۆرە، مەبەستم لێرە دەرخستنی حوکمەکەیەتی کە ئازادکردنی کۆیلەیە.

٧- کۆیلەیەك ئەگەر ئارەزوی ئازاد بونی کرد بەلام دەست بە سەرگرتوەکەی نەیویست ئازادی بکات، کۆیلەکە بۆی هەیە داوای لێبکات ڕێی بدات بچێت ئیش بکات، بۆ ئەوەی هەندێك پارە ژێر دەست بکات و بەو پارەیە خۆی لەکابرا بکرێت و لە دیلایەتی ڕزگاری بێت، ئەگەر ڕێی نەدات و کۆیلە پەنای بۆ قازی برد، قازی بەخورتی ئەو ڕێیەی بۆ دێنێتە دی.

دیلەکە ئەگەر لەگەڵ دەست بەسەر گرتوەکەیا لەسەر بەشێك پارە بۆ ئازادکردنی ڕێککەوت، مامۆستایانی شەریعەت ئەڵێن ئەبێت کابرا هەندیك لەو پارەیە داشکێنێ و لێی وەرنەگرێت، هەروەکو پێویستە لە خەزێنەی دەوڵەت (بیت المال) هەندێکی بدرێتێ تا لەگەڵ ئەوەی بە ئیش کردن پەیدای ئەکات خۆی لە دیلایەتی ڕزگار ئەکات.

خودای میهرەبان لە ئایەتی (٣٣) لە سورەتی (نور) ئەفەرمویت: ﴿...وَالَّذِينَ يَبْتَغُونَ الْكِتَابَ مِمَّا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ فَكَاتِبُوهُمْ إِنْ عَلِمْتُمْ فِيهِمْ خَيْرًا وَآتُوهُم مِّن مَّالِ اللهِ الَّذِي آتَاكُمْ...﴾ .

٨- هەر مسوڵمانێکی بالغ لەڕۆژی ڕەمەزانا ڕۆژوەکەی بەچونە لای

خێزانی و جوت بون لەگەڵیا بشكێنێت گوناهێكی گەورەیە بەپێی فەرمانی پێغەمبەر ﷺ ئەبێت كەفارەیەك لەكەفارەكان بێنێتە دی كە یەكێكیان كۆیلەیەك ڕزگار كردنە.

٩- خودا لە ئایەتی (١٧٧) لە سورەتی (البقرة) خۆشی ژیانی دوا ڕۆژو ڕەزامەندی خۆی بەند كردوە بەچەند شتێك كە یەكێكیان كۆیلە ئازادكردنە ئەفەرموێت: ﴿... وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الآخِرِ... وَالْمَلآئِكَةِ وَالْكِتَابِ وَالنَّبِيِّينَ وَآتَى الْمَالَ عَلَى حُبِّهِ ذَوِي الْقُرْبَى وَالْيَتَامَى... وَفِي الرِّقَابِ..﴾ مەبەست لە (وَفِي الرِّقَابِ) كۆیلە ئازادكردنە.

١٠- ڕۆژی دوایی (قیامەت) ڕۆژی حیساب لەگەڵ كردنە، ڕۆژێكی زۆر سەختو ناخۆشە، هەمو مرۆڤێك لەو ڕۆژەیا هەمو بیروباوەڕو كردەوەی خۆی ئەگەڕێتەوە بەرچاوی، خاوەنی بیروباوەڕی ڕاستو كردەوەی باش و ڕەوشتی چاكو بە ڕاستی خوداپەرستان ڕویان پێ ئەكرێتە باخو باغاتی بەهەشت، بەد ڕەوشتانو خاوەن ستەمانو خاوەنانی كردەوەی خراپو لە خودا یاخیان ڕویان پێ ئەكرێتە. ئاگری دۆزەخ. كردەوەیێك لەو كردەوانەی لە ڕۆژەدا بە هانای مرۆڤ دێتو ڕزگاری ئەكات لە ناخۆشو كۆسپەی بەرزو بڵندی لا ئاسان ئەكات كۆیلە ئازاد كردنە. خودای بەرزی بێوێنە لە سورەتی (البلد) لە ئایەتی (١١-١٣) ئەفەرموێت: ﴿فَلَا اقْتَحَمَ الْعَقَبَةَ ۞ وَمَا أَدْرَاكَ مَا الْعَقَبَةُ ۞ فَكُّ رَقَبَةٍ...﴾. (فَكُّ رَقَبَةٍ): واتە كۆیلە ئازادكردن.

ئێمە ئەگەر لەو ئایەتانەی خستمانە بەرچاو دەربارەی كۆیلە ئازادكردن ورد ببینەوە ئەبینین تەنیا ئایەتێك كۆیلەی مسوڵمانان ئازاد كردن بە مەرج دائەنێت، ئەویش لە سزای مسوڵمان كوشتنە بە هەڵەو نەزانین.

لە ئایەتەکانی دیکە ئەفەرمویت کۆیلە ئازاد کردن، واتە ئەو کۆیلەیە چ مسوڵمان بێت یان نا، چونکە ئاینی ئیسلام تەماشای گیانی مرۆڤایەتی ئەکات کە لە لایەن خوداوەیەو کۆیلایەتی بە شێوە مردنێك روی تێ ئەکات، بە ئازادکردنی ئەو مردنەی لەسەر لا ئەبات و ژیانی راستەقینەی پێ ئەبەخشێ چ مسوڵمان بێت یان نا، چونکە خودا گیانی هەمو مرۆڤێکی هێناوەتەدی لەسەر هەر ئاینێ و بروایێك بێت. بەڵام ئەگەر کۆیلەی مسوڵمان هەبێت ئەو بۆ ئازادکردن لە پێشترە.

١١- لەو کاتانەی کە لەناو کۆمەڵا کۆیلە هەبو کرین و فرۆشتنی تیا ئەهاتەدی ماموستایانی ئاین لە وتاری (خوتبە)ی رۆژانی جومعەو وەعزی رۆژانی رەمەزان و غەیری رەمەزان زۆرجار باسی خێری گەورەی کۆیلە ئازادکرنیان بە گوێی مسوڵمانەکانا ئەدا، لەو روەوە فەرمایشتەکانی پێغەمبەریان ﷺ ئەخستە بەرچاو، لە بەر ئەمە زۆر جار ئەوانەی دەستیان بە سەر کۆیلەیا بوێت، دەستیان لە سەریان هەڵئەگرت و ئازادیان ئەکرد. زۆر جاریش ئەوەی دەستی بەسەر هیچ کۆیلەیێکا نەبوایەو هەبو بوایە ئەدا کۆیلەیێکی لە لایێك دەست بکەوێت و ئازادی بکات.

ئەگەر ئێمە لاپەرەکانی مێژو هەڵبدەینەوە ئەبینین لە خودا نزیکەکان لە هەمو لایەك بە زۆری رویان لە کۆیلە کرین بۆ ئازاد کردنیان ئەکرد چ مسوڵمان بوبن یان نا، سوڵتان سەلاحەددینی ئەیوبی لە کاتی خۆی نزیکەی (دە) هەزار ئەسیری کۆیلەی لە سەلیبیەکان کە مەسیحی بون و بۆ داگیرکردنی شام و فەلەستین هاتبون،

لە کیسەی خۆی کڕیوەو ئازادی کردوون، براکەی بۆ رەزامەندی خودا لە کیسەی خۆی نزیکەی حەوت هەزاری لەوانە کڕیوەو ئازادی کردوون[1].

خوێنەواری دڵ روناکی خۆشەویستی خاوەن بیرو هۆش، بەوەی لەمەو پێش وتمانو خستمانە پێش چاو دەرمانخست بۆمان دەرکەوت کە ئاینی ئیسلام یاسای بۆ دەست بەسەر کۆیلە داگرتن دانەناوە، بەڵکو بە گەلێك شێوەو ویستویەتی کۆیلایەتی لەناو وڵاتو کۆمەڵایەتی لابەرێتو وردە وردەبن بڕی بکات، ئنجا بۆمان دەرکەوت ئەوەی لە ئاین وەرگەڕاوەکان لەم رووەوە ئەیڵێنو کاوێژی پێ ئەکەن لەوەڕین بە ئاینی ئیسلام زیتر شتێکی دیکە نیە.

ئەوانە ئەبێت بزانن بناغەی ئاینی ئیسلام زۆر بەهێزو پتەوە، چەکوشی تەنەکەیان هیچ تۆزێکی لێ هەڵناسێنێت، بیروباوەڕو فەرمانو فەرمایشتەکانی ئەم ئاینە لەناو دڵی میللەتی کورد رەگی بەقوڵی داکوتاوە، ئەو شێوە پەلارە لەلایەن ئەو لە ئاین وەرگەڕاوانە هیچ زەدەیێکی پێ نابەخشنو ئاڵاکەی لەناو کوردستانا هەر بەبەرزی ئەمێنێتو ئەشەکێتەوە.

---

١) اسری الحرب عبر التاریخ .

مەبەست لە ئەنفال و غەنائم چی‌یە؟

ڕەخنەیەکی دیکەی کە لە ئاین وەرگەڕاوەکان ڕوی پێ ئەکەنە ئایینی ئیسلام باسی ئەنفال‌و غەنائمە (تالآنی).

سورەتێك لە سورەتەکانی قورئانی پیرۆز بە (الأنفال)ناوبراوە، چونکە ئایەتی یەکەمی ئەم سورەتە وشەی (أنفال)ی تیایە. ئایەتەکە ئەفەرموێت: ﴿يَسْأَلُونَكَ عَنِ الأَنفَالِ قُلِ الأَنفَالُ لِلَّهِ وَالرَّسُولِ..﴾، ئایەتی (٤١)کی سورەتەکە ئەفەرموێت: ﴿وَاعْلَمُواْ أَنَّمَا غَنِمْتُم مِّن شَيْءٍ فَأَنَّ لِلَّهِ خُمُسَهُ وَلِلرَّسُولِ وَلِذِي الْقُرْبَى وَالْيَتَامَى وَالْمَسَاكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ...﴾.

پێش ئەوەی مەبەست لە غەنیمەت‌و ئەنفال بخەمە بەرچاو و ماناکانی ئەمەوێت کەمێك کردەوەی ڕژێمی بەعس‌و صەدام لە کوردستان‌و کردەوەو مامەڵیان لەگەڵ کوردەکان لەو ناوچەیەدا بخەمە بەرچاو تاوەکو بزانین ئەو ڕەفتارو کردەوەیان لەگەڵ مەبەستی ئەو دوو ئایەتە لە چ ڕادەیێکایە، ئایە هەروەکو لە ئاین وەرگەڕاوەکان ئەڵێن‌و ئەیانەوێت بە خەلکی بسەلمێنن کە کردەوەی ئەوانە ڕێکە لەگەڵ مەبەستی ئەو دو ئایەتە.

بەعسیەکان لەجاری یەکەم و دوەما کە هاتنە سەر حوکم ڕەشماڵی ڕەشیان بەسەر هەمو عێراقدا هەڵدا، بە ستەم‌و بە دڕندەیی‌و بێ مروەتی چەند جارێك بە لەشکرو بە چەکی تازەی بەهێز ڕویان کردە کوردستان، ئەوەی لەدەستیان هات لە کوشتن‌و لە دێهات وێران کردن‌و لە باغ وباغات‌و زەراعەت تێکدان درێغیان نەکرد، ئەمە جگە لە

تالاَن كردنى مالَ وسالاَتو ئـاژهلَى دانيـشتوانى كـه هيَرشـيان ئـهبرده سهريان.

لهكاتى يهكهما كه هاتنه سهر حوكم جگه لهو شهرانهى روويان كرده ناو كوردهوارى رژيان دايه بهشيَك له عهرهبهكانى دهوروپشتى كهركوكو ههنديَك له عهرهبهكانى حهويجـه، ئهمانـه پـهيتا پـهيتا رويـان كـرده ديَيهكانى دهوروپشتى ناحيهى پردىَو ناحيهى شوان، تـالاَنيَكى زۆريـان له دهغلَو دانو مهرومالاَتو نوينو رايـهخيان لـهو ديَيانـه ژيَردهسـت خستو رويان پيَكرده ديَيهكانى خۆيان، لهكاتيَكا ئهو ناوچـهيه شـهرى تيا رونهدابو پيَشمهرگهى تيا نهبو.

ئهم بهعسيانه جارى دوهم كه هاتنه سهر حوكم رويان كـرده چـهند بهشيَك له ديَيهكانى بارزانو دهوروپشتى بارزان، ديَيهكانيان به بهشـى زۆرى دانيشتوهكانى چۆلَ كرد، ئهوهى بهردهستيان كهوت تالاَنيان كـردو ئهو دانيشتوانانهيان هيَنايه دهشتايى دهوروبهرى ههوليَر، لـهوىَ بـهبىَ خواردنو خواردنهوهيـهك هـهلَيان رشـاندن. خيَرخـوازانى دانيـشتوانى شارى ههوليَر يارمهتيان نهبوايه لهو دهشـتاييه هـهموويان بـه هـيلاك دهچون. پاش ماوهيهكى كهم ههموويانيان گواستهوه بۆ ئهو چۆلَهوانييهى كه تيايانا گيانيان ليَيان بريو به خاكيان سپاردن.

شتيَكى ديكهى دور له ههمو ئاينو ويژدانو مروهتيَك صـهدام لـه سالَى ١٩٨٨ لهشـكريَكى زۆرى رو پـىَ كـرده ديَهاتـهكانى بهشـيَكى ههريَمى كوردستان كه دهستى ستهمى نهگهيشتىَ، بهشيَكى زۆرى لهو ديَيانه له گهنجو ئافرهتو منداڵ دهست بهسهرا گرت، ههموويانى هـهر

بەشە، ڕوی پێ کردە لایەك لە دەشتایی خوار شاری ڕەمادی و غەیری ڕەمادی، لەو جێگایانە بە خاکیان سپاردن، هەروەکو لە مەحکەمە لە شایەدی شایەدەکان دەرکەوت.

زیاد لەمە سەربازەکانی بەشێکی زۆری لەو دێیانەی دەستیانی گەیشتێ سوتاندو ویرانیان کردو بەشێکی زۆری لە ماڵ وسامان لەو دێیانە تاڵان کرد، ئەمە کە بە ئەنفال ناوبراو بە غەنیمەتێکی دروست بە بێ شەرم و حەیا لە قەڵەم درا، خراپتر لەمە ئەو ناوچانەیان بە فڕۆکە بە چەکی کیمیایی، کیمیاباران کردو گەلێك کەسی تیا بە هەلاکەت چو.

دوای ئەوەی ڕابرد با بێینە سەر باسی مەبەست لە ئەنفال و غەنیمەت لەو دو ئایەتەی لە سەرەوەی ئەم باسەی خستمانە سەر کاغەز، تا بزانین کردەوەی بەعس چەندێك دورە لە ڕێکێشانی ئاینی ئیسلام و چەندێك بە پێچەوانەی مەبەستی ئەو دو ئایەتەیە، تا بزمان دەربکەوێت دڕۆو بیر شلەژاوی ئەو لە ئاین وەرگەڕاوانە لە چ ڕادەیێکە کە ئەیانەوێت میللەتی کوردی دڵ ڕوناك بە ئاینی ئیسلام وەکو خۆیان بە کافری و بێبڕوایی بەرن و چرای گەشی بە شەوقی ئیمان لە دڵیانا بە فوی بۆگەنیان بکوژێننەوە.

ڕۆژی گەشی ئاینی ئیسلام کە لە دورگەی عەرەب هەڵهات و ڕوی کردە هەمو لایەك و بڵاوبۆوە، دوژمنانی ئەم ئاینە لە عارەب و غەیری عەرەب کە لە دەورویشتی بون بە خراپی و ناخۆشی شەڕ فرۆشتن ڕویان کردە پێغەمبەر ﷺ هەڵگرانی ڕۆشنایییەکەی لە یارەکانی، کە

بناغەیی دەوڵەتی ئیسلامیان لە مەدینە دامەزراند، ئەمە کە بوە هۆی ئەوەی، بە شەرکردن بەرەنگاری یەکتر بێنو بە کوشتن ڕوبکەنە یەکتری.

دەوڵەتی ئیسلامی لە مەدینە لەو کاتانەدا وەکو دەوڵەتی ئێستاکە خاوەنی چەكو خەزێنەو بارو بارگەی شەڕ نەبو. ئەو یارانەی لەگەڵ پێغەمبەر ﷺ بەرەنگاری دوژمن ئەبوون و شەڕیان ئەکرد هەمویان بە چەكو بارو بارگەی خۆیان ڕویان ئەکردە شەڕ کردن، ئنجا کە سەرنەکەوتنو دوژمنیان ئەشکاند ئەو چەكو ماڵو ماڵاتەی لە کاتی شەڕا داگیر ئەکراو ئەوەی لە مەیدانی شەڕا لە دوژمن بە جێ ئەما غەنیمە بو ئەکەوتە دەستی مسوڵمانەکان بە پێی فەرمانی ئایەتەکە ئەکرایە پێنج بەش، بەشێکی تەرخان ئەکرا بۆ پێغەمبەرو کەسو کارو هەتیوانی بێ بارکانو کەسانی هەژارو لێقەوماوانی بێکار، چوار بەشەکەی دیکە دابەش ئەکرا بە سەر ئەوانەی بە ماڵو تفاقی خۆیان پێکیان لە شەڕا ئەکرد.

ئەمەیە مەبەست لەو ئایەتەی لە سەرەتای ئەو باسەمان خستمانە سەر کاغەز کە ئەفەرموێت: ﴿وَاعْلَمُواْ أَنَّمَا غَنِمْتُم...﴾ غەنیمەت ئەوەیە لە شەڕا دەست ئەکەوێت.

واتە: دروست نەبوەو دروست نیە ڕو بکرێتە شارو دێهاتی دوژمن کە کافرنو بە خراپە ڕو بکرێتە سەر دانیشتوەکانیان کە لە شەڕا بەشدار نەبونو چشتێك لە ماڵو ماڵاتیان داگیر بکرێتو بە غەنیمەت دابنرێت.

ئەمە لەگەڵ ماڵو هەبوی کافر وایە کە لە مەیدانی شەڕا نیە، ئنجا چ جا لە شەرێك لەگەڵ هاودینی مسوڵمان ڕو بداتو بکرێت!!

مسوڵمانەکان لەمەو پێش لە هیچ کاتێکا نەبوە ئەگەر لە شەڕا لەگەڵ بەشێك لە دوژمنی کافر شەڕیان کردبێت و سەرکەوتبن، دوای ئەوە رویان کردبێتە دێیەکەیان، یان شارەکەیان و شتێکیان تیا تاڵان کردبێت یان دەستی کوشتنیان روو پێ کردبێتە بێ گوناهێك یان بە خراپە دەستیان بۆ ئافرەتێك درێژ کردبێت.

ئەم کارانە لە ئەوروپا، پیشەی هەمو دەوڵەتەکان بو کە لە شەڕی یەکەم و دوەمی جیهانی رویدا کە بەسەر یەکتریا سەر ئەکەوتن، هەروەها ئەمە پیشەی صربیە دیانەکان بو پێش بیست سی ساڵێك لەمەوبەر لەگەڵ مسوڵمانەکان لە کۆسۆڤۆ، هەروەها ئەمە لە کاتی خۆی، کردەوەی صەلیبیەکان بو کە چەند جارێك هێرشیان کردە سەر ولاتی شام و فەلەستین.

دەوڵەتێکی مسوڵمان ئەگەر دەوڵەتێکی دادپەروەر بور ئەمن و ئاسایشی لە ولاتا رەخساند بوو بە یەك چار تەماشای هەمو لایەکی ئەکردو بە یەك کردەوەو مامەڵە روی لە دانیشتوانی ولات ئەکرد بەبێ جیاوازی لە بەینی تیرەیێك و رەگەزو رەگەزێك، بەڵام لەگەڵ ئەمەیا ئەگەر تیرەیێك یان بەشێك یان شارێك بە بێ هەقێك لێی هەڵگەرایەوەو لێی یاخی بوو خۆی لێ ئەکاتەوە، ئەوە ئەو بەشە بە پێی بریاردانی شەرع پێیان ئەوترێت (بغات) بوغات، واتە لە سنور دەرچوان و یاخیان.

ئنجا ئەو دەوڵەتە بۆی هەیە هەوڵبدات یاخی بونیان پێ ببڕێ و هەمو رێیەکی راست بگرێت بۆ ئەوەی بیانگەڕێنێتەوە بۆ لای خۆی، بەڵام هەقی ئەوەی نیە روی شەڕیان تێبکات تا ئەوان رو لە شەڕ نەکەن، ئەگەر ئەوان رویان لە شەڕ کردن بو ئەمان هەقی دەست وەشاندنیان

هەیە تا بە سەریانا زاڵ ئەبن و ئەیاغەنەوە ژێر سێبەری فێنکی خۆیان، بەڵام نابێت و دروست نیە لە هیچ مەزهەبێك لە ئایینی ئیسلاما دەست بۆ ماڵ و سامانیان درێژ بکەن و بە غەنیمەت بڕیاری بدەن.

مامۆستایانی پێشوی ئیسلام ئەمەیان ڕون کردۆتەوەو ئەڵێن: ئەو دەوڵەتە ئەگەر چشتێك لە ماڵ و سامانی ئەوانیان کەوتە ژێردەست، دروست نیە دەست بۆ هیچی درێژ بکەن، ئەبێت دەستی بەسەرا بگرن تا شەڕ کۆتایی دێت و دەست لە چەك بەر ئەدرێت و ئەوانە دێنەوە ڕیزی دانیشتوانی دیکەی وڵات، ئەو کاتە ئەبێت ئەو ماڵ و سامانە کە دەستیان بەسەرا گرتوە هەموی بگەڕێننەوە بۆ خاوەنەکانی، چونکە بە پێی فەرمانی ئایین ماڵی کەس بۆ کەسێکی دیکە حەڵاڵ نابێت.

هەرکەسێك بەمەی وتم بڕوا ناکات با تەماشای جزمی دەیەمی کتێبی (المبسوط) بکات لە لاپەرەی (١٢٤)و دوای ئەم لاپەرەیە، هەروەها تەماشای جزمی حەوتەمی (بدائع الصنائع) بکات لە لاپەرەی (١٤٠)و دواتر.

حەنەفیەکان و مالکیەکان و حەنبەلیەکان و شافعییەکان هەمویان ئەڵێن ئەو باغیانە لە شەڕیانا ئەگەر زیانیان بە شوێنێك گەیاندبوو ئەوەی لە شەڕا بەکار دەهێنرێت لەناویان بردبوو ئەو کەسانەی لە شەڕا بەدەستیان کوژرا بو کە شەڕ تەواو ئەبێت و دەستیان ئەگاتە یەکتری ئەبێت لێیان ببوردرێت و هیچ زیانێکیان پێ نەبژێردرێت، بۆ ڕاستی ئەم قسەیە ئەوەی ئەیەوێت با تەماشای جزمی حەوتەمی (نیل الاوطار) بکات لە لاپەرەی (١٦٩)و دواتر.

ئیمامی (قەرافی) کە مامۆستایەکی بەرزی مالکیەکانە ئەڵێت: ئەبێت مەبەست لە شەڕکردن لەگەڵ باغیەکان لابردنی بەغیەکەیان

بێت نەك مەبەست كوشتن و فەوتاندنیان بێت، هەروەها ئەڵێت: ئەوەی لەوانە لە شەڕا پشتت تێئەكات ئەبێت وازی لـێ بهێنرێت و دەستی خەراپەی بۆ درێژ نەكرێت، هەروەها نابێت برینـدارەكانیان بكوژرێت و دروسـت نییـە دەغڵ ودانیـان و بـاغ و باغاتیـان بـسوتێندرێت و دار و دارستانیان هەڵبقەندرێت، بۆ زێدە زانـین تەماشـای جزمـی یەكـەمی (الفروق) بكە لە لاپەرەی (١٧١)، هەروەها تەماشای كتێبی (القوانین الفقهیە)بكە لە لاپەرەی (٣٦٤).

ئەنفـــال

ئنجا با بێینە سەر باسی ئەنفالو بزانین مەبەست لەم وشەیە چییەو بە چی ئەوترێت.

ئایـا ئـەوەی رژێمـی بـەعسو سـەددام رووی پـێ کـردە هـەرێمی کوردستانو ئەو برینو کوشتنەو ماڵان روخاندنو دێهات کـاول کـردنو شینایی‌و باغو باغات سوتاندنو ماڵو ماڵاتو سامانی دانیشتوانی ئەو هەرێمە زەوتکردنو بە تاڵان بردنی ئایا ئەمەیە مەبەست لـە ئـەنفال؟ هەروەك وا بە گوێیا دراو ئەوها لە ئاین وەرگەڕاوەکان کاوێژی ئەکەن و بڵاوی ئەکەنەوەو ساویلکەو نەزانانی پێ ئەخەڵەتێنن.

ئەنفال چی‌یە؟ هەندێك لـە مامۆسـتایانی پێـشوی ئـاین ئـەڵێن: مەبەست لـە ئـەنفال غەنیمەتـە، ئـەو غەنیمەتـەی کـە لەمـەوپێش مەبەستەکەیمان زانی‌و باسەکەیمان رون کـردەوە، بـەڵام ئـەوەی راستو تەواوە ئەنفال مانایەکی جیاوازی هەیـە لەگـەڵ مانـای غەنیمـەت، چونکە هەر یەکەیان لـە ئایـەتێکی تایبـەتی دیـار کـراوە، هـەروەکو لەمەوپێش دیتمان.

ئەنفال لە زوبانی عەرەبیا کۆی نەفەلە واتە زێدەو پتر، لەوەی رابـرد کە ئەو غەنیمەتەی لە کاتی شەڕا لەگەڵ دوژمنی غەیرە ئاین ئەهاتـە دەستو ئەوەی لە مەیدانی شەڕا لێی بەجێ ئەما لە پێنج بەشـا چـوار بەشی بەسەر ئەوانەیا دابەش ئەکرا کە لە شەڕا بەشدار بون. ئنجا هیچ

کەسێك لەوانە هەقی سەر ئەوەی نەبو شتێك لەوەی لە کاتی شەڕا ئەکەوێتە ژێردەستی بۆ خۆی هەڵی بگرێت زیاد لەوەی لەو غەنیمەتە بەری ئەکەوێت. هەمو زێدەیەك ئەبو بگەڕێتەوە ناو ئەو غەنیمەتەی کە دوایی بەش ئەکرا.

ئایەتەکە کە لە غەزای بەدرا هاتوتە خوارەوە ئەفەرموێت: ﴿يَسْأَلُونَكَ عَنِ الأَنفَالِ قُلِ الأَنفَالُ لِلَّهِ ..﴾، واتە: ئەی محەمەد پرسیارت لێ ئەکەن لەو زیادەیەی لە شەڕا ئەکەوێتە دەست یەکێك بۆ هەیە بۆ خۆی بێت. ئەفەرموێت: نا ئەوە هی خودایە بەشێکە لە هەمو ئەو غەنیمەتەی دێتە دەستو بەسەر هەموان دابەش ئەکرێت بە بێ هیچ زیادەیەك کەسێك بۆ خۆی تەرخانی بکات.

بەلاَن سەرۆکی وڵات یان سەرۆکی ئەفسەرانی شەڕ بۆیان هەیە شتێك لەو غەنیمەتەی دێتە دەست، پێش بەشکردن بداتە یەکێك کە لە شەڕا ڕەشیدییەکی دیارو ئاشکرای نواندبێت وەکو ئەوەی هەڵپەی بردبێتە سەر گەورەی بەڕێوەبەری لەشکری دوژمنو کوشتبێتی.

هەروەها وەکو ئەوەی سەرۆکی ئەفسەرانی شەڕ بڵێت هەر کەسێك بتوانێت بگاتە جبەخانەی دوژمن بیتەقێنێتەوەو لەو غەنیمەتەی دەست ئەکەوێت لە بەشی خۆی زیاتر چشتێکی بە نرخی بۆ بڕیار ئەدەم و ئەیدەمێ، هەر شتێکی تر وەکو ئەمانە.

ئەمەیە مانای ئەنفال نەك تالاَنکردنی ماڵو ماڵاَتو سامانی مسوڵمان هەروەکو ڕژێمی بەعسی صەدام لە هەرێمی کوردستان ڕوی تێکردو هێنایەدی.

ســزادان

لەناو کۆمەڵ چەند کردەوەیەکی خراپ هەیە کە ڕو ئەدات لە لایەن هەندێك بە کردەوەو بەدرەوشت کە لەناو وڵاتا ئەبێتە مایـەی ناشـوبو ناخۆشیو دوژمنیو دوژمنایەتی. ئایینی ئیسلام بۆ بەر بەست کردنی هەر یەکە لەو خراپانە سـزایێکی تایبـەتی دانـاوە کـە ئـەبێت ڕووی تێبکرێتە ئەو کەسانەی ئەو خراپانە دێننەدی.

لە ئاین وەرگەڕاوەکان لێرەشا ڕەخنە لـە ئـایینی ئیـسلام ئـەگرن و تانەوتەشەری پوچەڵو چـەوتیان ڕوی پـێ ئەکەنـە ئـەم ئایینـەو ئـەو سزایانە بە خراپ ئەخەنـە بـەر چـاوو ئـەڵێن لـەم چـەرخەیا لەگـەڵ عەدالەت ناگونجێتو ڕێك نیە.

ئنجا با یەك بە یەك ئەو کردەوە خراپانەو سزاکانی بخەینە بەرچـاوو کەمێکی لێبدوێن تا بۆمان دەرکەوێت چەند ئەو لە ئـاین وەرگەڕاوانـە بیروباوەڕیان کۆڵەو تێگەیشتنیـان کەم ئەبێت و وتاریان بە پێـچەوانەی دادپەروەریە.

١- ســزای کوشــتن:

هەر کەسێك بەبێ هیچ هەقێکو بە غەدر دەستی کوشتن بۆ یـەکێك درێژ بکاتو بیکوژێت کەس‌وکارەکەی هەقیان هەیە داوای تۆڵەسەندن لەو کەسە بکەن تا دادگا بۆیان ئیعدام بکات. ئنجا دادگا ئـەبێت ئـەو داواکردنەیان بێنێتە دی.

کوشتن بەبێ هەق دو خەراپە ئەبەخشێ، خراپەیکییان رو ئەکاتە کوژراوەکەو کەسوکارەکەی، خراپەکەی دیکە رو ئەکاتە کۆمەڵو ناشوبی تیا دێنێتەدی.

کوشتن بە ناهەق روی لە گیانێکە لەناو کۆمەڵا کە بەشێکە لە گیانی ئەو کۆمەڵە، کە هەمو دانیشتوەکانی تیا بەشدارە. ئەوەی بە ناهەق بکاتە گیانی یەکێك وەکو ئەوە وایە روی کردبێتە گیانی کۆمەڵایەتیو ژیانیا، بۆیێ وتمان جگە لە هەقی کوژراوو کەسوکارەکەی کۆمەڵایەتیش بەشدارە لەو هەقەیا.

لەبەر ئەمە خودا لە باسی کوشتنی هابیل لە لایەن براکەی قابیل لە ئایەتی (۳۲) سورەتی (المائدة) ئەفەرموێت: ﴿مِنْ أَجْلِ ذَٰلِكَ كَتَبْنَا عَلَىٰ بَنِي إِسْرَائِيلَ أَنَّهُ مَن قَتَلَ نَفْسًا بِغَيْرِ نَفْسٍ أَوْ فَسَادٍ فِي الْأَرْضِ فَكَأَنَّمَا قَتَلَ النَّاسَ جَمِيعًا وَمَنْ أَحْيَاهَا فَكَأَنَّمَا أَحْيَا النَّاسَ جَمِيعًا...﴾ ئەفەرموێت: هەر کەسێك بەبێ هەق کەسێکی دیکە بکوژێت وەکو ئەوە وایە هەمو خەڵکی کوشتبێت چونکە ئەو کوشتنە روی کردۆتە گیانێك کە هەمو خەڵك تیا بەشدارە.

لە یاسا بریاردان بە تۆڵە وەرگرتن بە ئیعدام لەو کەسەی بەناهەق یەکێك ئەکوژێت ژیانی تیایەو ژیان ئەبەخشێ نەك مردن،خودای بەرزی بێوێنە لە ئایەتی (۱۷۹) لە سورەتی (البقرة) ئەفەرموێت: ﴿وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَاةٌ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ﴾، واتە: ئەی خاوەنانی بیرو هۆش بریاردان بە تۆڵە وەرگرتن بە کوشتن لە بکوژ، ژیان ئەبەخشێت نەك مردن.

ئەو بریاردانە (ئیعدام) ژیانە بۆ ئەو کەسەی ئەیەوێت کەسێك بە غەدر بکوژێت، چونکە ئەزانێت بەو روتێکردنەی ژیانی خۆی لەناو

ئەباتو ئیعدام ئەکرێت، ژیانیش لای مـرۆڤ شـیرینە تـا بـۆی بکرێـت دەستی بۆ بەسەرەوە ئەکرێتو لـە نـاوی نابـات، ئەمـە زۆر کـەس لـە ڕوکردنە کوشتن دور ئەخاتەوە کە مایەی ژیانە بۆی.

ژیانە بۆ ئەو کەسەی یـەکێك بیـەوێت ڕوی کوشـتنی تـێ بکـات، چونکە ئەو کەسە لەبـەر تۆڵەسـەندن هـەر وا بـە ئاسـانی ڕوناکاتـە کوشتن، هەروەها ژیانە بۆ کۆمەڵایەتی، چونکە بە زۆری ئەبێتـە هـۆی ئەوەی کەسێك بە غەدرو بە بێ هەق ڕوی کوشتن نەکاتە ئەندامێك لـە ئەندامەکانی کە لە ژیانا بەشدارە لەگەڵیانو ئاشـوبو ناخۆشـی تیـا پەیدا نەکاتو ئەی هێنێتە دی.

فەرمایشتی خودا لە کۆتایی ئایەتەکە، کە ئەفەرموێت: ﴿يَـا أُولِـيْ الأَلْبَابِ﴾ مانایەکی زۆر وردو قوڵی تیایە، فەرمایشتە بۆ ئەوەی ئـەبێت بیر لە ئەمنو ئاسایشی وڵاتو میللەت بکرێتەوەو ڕێنەدرێت ئاشـوبو ناخۆشیو دوژمنایەتی تیا ڕوبـدات، دواتـر نابێـت بـە چـاوی بـەزەیی تەماشای یەکێك بکرێت کە ئەندامێکی لە ئەندامەکانی کۆمـەڵ لـە ناوداوەو گیانی لـێ وەرگرتـوەو خـشتێکی لـە بناغـەی کۆمەڵایـەتی هەڵقەندوەو بەسەر یەکا شکاندویەتی.

فەرمایشتێکە ڕوو ئەکاتە خاوەنانی بیری ڕێكو هۆشی تەواو داوایان لـێ ئەکات کە بڕیاردانیان ئەبێت بە پێی تەرازوی ڕاستو تەواو بێـت، چی چاکە ئەوەی لـێ ڕوبدات، دەسـت بـەخوێنان ئەگـەر تۆڵـە ڕویـان تێنەکاتو ئیعدام نەکرێن، ئەمنو ئاسایش لەناو کۆمەڵو وڵاتا لەنگ ئەبێتو میزانی تێك ئەچێت.

فەرمایشت کە ئەفەرموێت: (وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَاةٌ) فەرمایشتە کە ئەوەی بەبێ هەق ڕوو ئەکاتە ژیانی کەسێك، ڕوو ئەکاتە کانگەی ژیان کە هەمو کەسێك تیا بەشدارەو بەشێکە لەو کانگەیە، دەستی خراپەو ڕوخاندنی بۆ درێژ ئەکات، دەستی بەرامبەر ئەو دەستە خوێناویەو تۆڵە لێ نەسەندنی ئازاردانی هەمو دانیشتوانی کۆمەڵ‌و وڵات ئەبەخشێ‌و ڕێ پێدانە بە هەمو دەستێکی ستەمکار بە پێی هەواو ئارەزوی خۆی دەستی خراپە بوەشێنێت‌و مردن بێنێتە دی.

لەوانەی ئەڵێن تۆڵەسەندن (ئیعدام) کارێکی خەراپەو ئەبێت بەربەست بکرێت‌و لە یاسایا ڕێی پێنەدرێت، ئەوانە ئەگەر بە باشی وردبینەوەو هۆشی خۆیان بە رێکی بەکاربێنن ئەبینن لەوەی لەسەرین بە هەڵەیا چوون، چونکە:

١- ژیان بەخشینێکی خودایەو ئەو داویەتی نەك یەکێکی دیکە تا بۆی هەبێت بەبێ ڕێکێشانێکی خودا ڕوی نەهێشتنی تێبکات. ئەوەی بە ناهەق دەستی نەهێشتنی بۆ درێژبکات، بە هەق ڕێ ئەدات بۆ ئەوەی دەستی نەهێشتن بۆ خۆی درێژ بکرێت‌و بەو پێیە مامەڵەی لەگەڵ بنوێندرێت کە خۆی کردویەتی.

ئەوەی دەست بۆ ماڵی یەکێك درێژ بکات و لە ناوی بەرێت هەمو یاسایێك ڕێ ئەدات زیانەکەی پێبژمێردرێت، ئنجا ئایە ماڵ بە نرختر یان ژیانی ئادەمیزاد؟

٢- یەکێك ئەگەر بە ناهەق یەکێکی کوشت ئەگەر ئەو کەسە ئیعدام نەکرێت، کەسوکاری کوژراوەکە ژیانیان پێتاڵ ئەبێت تا تۆڵەی کوژراوەکەیان لە کابرای بکوژ وەرنەگرن، بۆ هێنانەدی ئەمە هیچ

دریغیێك ناكەن، وا ئەبێت هەڵیان بۆ رێك ئەكەوێت ئەو كەسەو ئەو خزمە پشتیبیەی لەگەڵیەتی ئەكوژن، دوایی كەس‌وكاری ئەمان دەست لەو تۆڵە وەرگرو خزمانی ئەوەشێنن، ئنجا بە ساڵەهای ساڵ دوژمنایەتی پتر ئەكەوێتە بەینی دو بنەماڵە، یان دوخێڵ، ئنجا لە هەر دولا چەند كەسێكیان ئەكوژرێت‌و ئاشوبو ناخۆشی روئەكاتە ناو كۆمەڵ‌و پەتی ئاسایشی تیا ئەپچرێت.

بەڵام ئەگەر یەكەم جار كابرای بكوژ لە قەناره بدرێت‌و گیانی لێوەر بگیرێت كەسوكاری هیچ كێنەئێكیان روناكاتە كەس‌و كاری كوژراوی یەكەم جارو ئاگری دوژمنایەتی لە بەینیان هەڵناگیسێ ئەوەی بە ناهەق یەكێك ئەكوژێت نابێت بە چاوی بەزەیی تەماشا بكرێت‌و – هەروەكو لەمەوپێش وتمان – هەقی كوژراو كەسوكاری بخرێتە پشتگوێ‌و تەماشای ئاگری ناو دەرونیان نەكرێت كە كابرای بكوژ تیا هەڵیگیرساندوە.

٣- ئەشێت بوترێت لە قەنارەدان كوشتنی لەناو كۆمەڵا لانەبردوە، بەڵێ كوشتن لەناو هەمو كۆمەڵێك‌و وڵاتێكا هەیەو بەردەوامە، بەڵام ئەگەر لە قەنارەدان هەمو تینوی خوێنێكی دەست نەبەستبێتەوە بن بڕی نەكردبێت، ئەبێت بزانین بەشێكی زۆری لە روكردنە ئەم خراپەیە جڵەو كردوە، چونكە بیر لە ئەمانی خۆیان‌و بێوەژن‌بونی خێزانەكانیان‌و هەتیوبونی ماڵ‌و منداڵەكانیان‌و پەراگەندەبونیان ئەكەن.

دوكتۆر حەمید سەعدی لە لاپەرەی (٤٣٣) لە كتێبەكەی (النظرية العامة لجريمة القتل) ئەڵێت: ئەوەی وا ئەزانێت سزای ئیعدام نیسبەتی كوشتنی كەم نەكردۆتەوە وانیەو روداو بە درژی

ئەخاتەوە، چونکە لە ژماردنی ئەم جەریمەیە دەر ئەکەوێت کە ژمارەی کوشتن لەو وڵاتانەی یاسایان بڕیاری ئیعدام کردن ئەدات روو لە کەمیە بە پێچەوانەی ئەو وڵاتانەی سزای ئیعدامیان لابردوە.

٤- بەشێك لە وڵاتان ئەم سزایەیان لابردوە، بەڵام هەندێکیان دوای لێکۆڵینەوە پێویستیەکەیان بۆ دەرکەوتوەو گەڕاندویانەتەوە. روسیا چەند جارێك لایبردوە دوایی گەڕاندویەتەوە، دواترین گەڕاندنەوەیان لە ساڵی (١٩٥٤) بو.

لە وڵاتی سەیلان ئەم سزایەیان لە ساڵی (١٩٥٦) لابرد، تەماشایان کرد نیسبەتی کوشتن روو لە زۆر بونە، لە (٢٦) مانگی تاب لە ساڵی (١٩٥٩) یەکێك لە دانیشتوانی وڵات توانی بگاتە ماڵی سەرۆك وەزیران (بەندرانیکەو) بیکوژێت، دوای ناشتنی جەنازەکەی پەرلەمانی وڵات بە شێوەیەکی پەلە گردبوەو دوای لێکۆڵینەوەی چوار سەعات بڕیاریاندا سزای ئیعدام بگەڕێتەوە ناو یاسای وڵات.

٥- ئەوەی لە کاتی هەڵەیەکی بێمەعنا روونەکاتە بەرامبەرەکەی و ئەیکوژێت ئەبێ ئەوەی بیر لە دواهاتوی خۆی و ماڵ و منداڵەکانی بکاتو ئەبێ ئەوەی بیر لەوە بکات کە بەو روتێکردنەی ناخۆشی بە کۆمەڵ ئەگێنێ، ئەوە لە ناو کۆمەڵا ئەندامێکی پوچەڵی بێکەلکی زیان بەخشە، پێویستە تیا نەهێڵدرێت، ئەوە وەکو دەستێك وایە توشی سەرەتان بوبێت، ئەبێت بپڕدرێت، گەرنا نەخۆشیەکەی پەرە ئەستێنێت و لاکانی دیکەی ئەگرێت.

وتمان کوشتن سێ هەقی تیایە هەقی کوژراو و هەقی کەسوکاری کوژراوو هەقی کۆمەڵ (هەقی گشتی) هەقی کوژراو وەکو میات

ئەگەرێتەوە بۆ کەسەکانی، لەوانە هەقی داواکردنی ئیعدام کردنی بکوژیان هەیە، دادگا ئەبێت ئەو هەقەیان بۆ بڕەخسێنێ، بەڵام ئەگەر ویستیان لە کابرای بکوژ خۆشبن ئەوە خودا جەزایان بە چاکە ئەداتەوە. دادگا لێرەیا تەماشای هەقی کۆمەڵ ئەکاتو جەزاتێکی گونجاو لە سەر بکوژەکە دائەنێت.

ئەگەر کەسوکاری کوژراو چەند کەسێك بوون وەکو چوار برا، ئەگەر یەکێك لەو برایانە لێخۆشبونی نیشاندا بەڵام سیانەکەی دیکە بەم بڕیارە قایل نەبونو داوای ئیعدام کردنیان کرد، لای زۆربەی مامۆستایانی ئاین بڕیاردانی برای لێخۆشبو ئەچێتە سەرو ئەبێت ئەوەکانی دیکەش پێی رازی بن.

٢- سزای داوێن پیسی:

خودای بەرزی بێوێنە بۆ بەردەوام بونی ژیان لە ئادەمیزادا نێرو مێی هێناوەتە دی، هەروەکو ئەمە وایە لە هە موو گیان لەبەرەکانی دیکە، چ گەورەبن یان گچکە، چ فرندەبن یان بێباڵ، چ لەناو ئاوا بژین یان لە چۆلایی و دەشتایی.

بەردەوامبوونی ژیان لە ئادەمیزاد بە یەکگرتنی ئافرەتو مرۆڤ دێتە دی ئەبێت ئەو یەکگرتنە بە رێکێشانی خودا بێت کە لە ئایینەکەی بۆمانی دەرخستوە، نەك بە شێوەیێکی بەرەڵایی بێت هەروەکو لە گیانلەبەرەکان دیکە دێتەدی.

پیاو یان ئافرەت ئەبێت دەست بەسەر ناموسو شەرەفی خۆی بگرێت، نابێت وەکو گیانلەبەرەکانی دیکە هەریەکە هەر رۆژە روو لە

یەکێك لەوەکەی دیکە بکاتو لەگەڵی گردبیبێتەوەو پێکەوە جووت بن، هەروەکو ئەمە پیشەی بەشێکی زۆری نێرو مێی دانیشتوانی وڵاتانی غەیری مسوڵمانەکانە لە ڕۆژئاوار لە ڕۆژهەڵات.

ڕێدان بەو شێوە گردبوونەوەیە کۆڵەگەی کۆمەڵایەتی لار ئەکاتو ئەی هەژێنێ، بناغەی خێزانداری تێك ئەدات، ڕیشەی خزمو خزمایەتی لە یەك ئەپچڕێ، میهرەبانی باوکو ئەوەو ئەتەوە کز ئەکات، کەس ئاگای بەسەر کەسێکی دیکەوە نامێنێتو یارمەتیدان لە بەینیان نموودیکی وای نابێت.

ژمارەی دانیشتوانی وڵات لە باتی زۆر بوون ساڵ بە ساڵ ڕوو لە کەم بوون ئەکات هەروەکو ئەمە دیارو ئاشکرایە لە هەندێك لە وڵاتەکانی ڕۆژئاوا بە تایبەتی وڵاتەکانی ئەسکەندیناڤیا کە ئەم شێوە یەکگرتنەی هەردوو بەشی نێرو مێ تیانا کارێکی بڵاوەو یاسا ڕێی پێئەدا، بەبێ ئەوەی بیر بکرێتەوە کە ئەو شێوە یەکگرتنە چ جیاوازیەکی لەگەڵ یەکگرتنی خاوەن ژیانەکانی دیکە هەیە کە ئەو بێهو هۆشو تێفکرینو زوبانو قسەو وتارەی کە بە ئادەمیزاد خەڵات کراوە ئەوان لێی بێبەشن.

گردبونەوەو یەکگرتنی پیاوێکو ئافرەتێکو ئەوەی لە بەینیان ڕوو ئەدات ئەبێت بە پێی فەرمانی خوداو فەرمایشتی پێغەمبەر ﷺ ڕوو بدات، کە بە مارەکردنێکی شەرعی دروستەو ڕێی پێئەدرێتو موبارەکی بە دواوەیە، بە ئەوەو ئەتەوە لێ ڕوودان.

ئەو یەکگرتنە ئەگەر لەو ڕێیەوە نەبێت بە فەرمایشتی ئایینی خودا پێی ئەوترێت (زینا) کە خودا لە قورئانی پیرۆزا سزایەکی تایبەتی بۆ

دیار کردوەو فەرمانی داوە ڕوی پێ بکرێتە ئەوانەی ئەو شێوە گردبونەوەیان لـێ ڕو ئەدات لە هەر دوو بەشی ئادەمیزاد لە نێرو لە مێ.

ئەو سزایەش ئەوەیە کە خـودا لـە ئایـەتی(٢) لـە سـورەتی(نـور) ئەفەرموێت: ﴿الزَّانِيَةُ وَالزَّانِي فَاجْلِدُوا كُلَّ وَاحِدٍ مِّنْهُمَا مِائَةَ جَلْدَةٍ وَلَا تَأْخُذْكُم بِهِمَا رَأْفَةٌ فِي دِينِ اللَّهِ إِن كُنتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَلْيَشْهَدْ عَذَابَهُمَا طَائِفَةٌ مِّنَ الْمُؤْمِنِينَ﴾، واتە: ئەوەی لە ڕێکێشانی خودا لا ئەدات چ مرۆڤ بێت یان ئافرەت، ڕوو ئەکاتە دامێن پیسی کە زینایە سـزایان سەد دار لێدانە، ئـەوەی ڕو لـەو کـارە بکـات نابێـت لـەو سـزا دانـە بەزەییتان پێی بێت، ئەگەر ئێوە بەڕاستی بڕواتان بە خـوداو بـە دوارِۆژ هەیە، ئەو دارکاریە ئەبێت بە ئاشـکرا بێتـەدیو لەبەرچـاوی بەشـێك مسوڵمانەکان ڕوودبدات تا ببێتە عیبرەت بۆ کەسانی دیکە.

ئەوانــەی بــە ســافیلکەیی تەمەشــای ئــەم بڕیاردانــە ئەکــەنو تێگەیشتنیان کەم ئەبڕێتو زانینیان کەمە چ لە ئاین وەرگەڕاوبن یــان نا، ئەڵێن: بڕیاردان بەم سزایە چۆن لەگەڵ شارستانیەتی ئـەم چـەرخە ڕێك ئەکەوێتو چۆن ئەبێت لە یاسایا ڕێی پێبدرێت.

ئەوانە وا ئەزانن ئەگەر ئەم سزادانە لە یاسا هـەبێتو ڕێـی پێبـدرێت هەر ڕۆژە ئەبێت چەند کەسێك بەر ئەم سزادانە بکەوێتو کـە حەیاچـونی تێدایە، هەروەها ئەڵێن: ئەمە کارێکە بیرو هۆش ڕێی پێنادات.

ئەوانە نازانن یا بە ئانقەسد خۆیان گێل ئەکەنو نایانەوێت تێبگەن کە ڕووکردنە ئەم سزادانە هەروا بە ئاسـانی نابێـت، زینـا ئـەبێت بـە شێوەیەکی شەرعی دوور لە هەموو گومانێـك دەربکـەوێت، ئەمـەیش بەوە ئەبێت کە چوار کەسـی ڕاسـتگۆی دینـدار هـەموویان لای قـازی

شایەدی بدەن، هەریەکە بلێت من بە چاوی خۆم دیتم دەعبای ئەو پیاوە چوە دەعبای ئەو ئافرەتە- واتە هەروەکو چۆن خەنجەرێك ئەکرێتــە نــاو کێلانەکەی- ئنجا ئەگەر سێ کەس لەو شایەدانە وتیان ئێمە هێنانەدی ئەو کارەمان بە چاوی خۆمــان دیــت، یــەکی تریــان وتــی مــن بەشــی خوارەوەیی کابراو بەشی خــوارەوەی ئافرەتەکــەم بــەڕووتی دیــت، بــەلام دەعبای کابرام نەدیت بچێتە دەعبای ئافرەتەکەوە، زینا لێــرە ئیــسپات نابێتو شایەدی سیانەکە وەرناگیرێتــو بــە بوهتــان دائەنــدرێتو ئــەو سزایەی ڕوونادات بەلام سزادانێکی تایبەتی ڕوو ئەکاتە ئەو سیانە کــە شایەدیەکەیان بە بوهتــان دائەنــدرێت. دەربــارەی ئــەو شــایەدییە بــۆ ئیسپات بونی زینا چەند شەرتێکی دیکەی تیایــە لێــرە پێویــست بــە درێژە پێدان ناکات.

یەکێك ئەگەر کەسێك بە ناهەق بکوژرێت بۆ بە ئیسپات بونی ئــەو کوشتنە دوو شایەدی بۆ بەســە کە نەبێتــە هــۆی ئــەوەی ئــەو کەســەی شایەدی لەسەرئەدرێت ملی بەپەتەوە بکرێتو گیانی لــێ بــسێندرێت، بەلام بۆ دەرکەوتنی زینا چوار شایەدی ئەوێت کە هــەر چــواریان یــەك شایەدی بەو شێوەیە باسمان کرد بدەن، چونکە خودا ئەیەوێت تا بلوێــت عەرزو ناموسی کەس لەکەدارو بریندار نەکرێتو هەروا بە ئاسانی ئەو کارە دەرنەکەوێتو ئاشکرا نەبێتو ئەو سزایەی لــێ ڕونەداتو کارەکــە تا بکرێت بە نهێنیو شاردراوە بمێنێتەوە.

ئنجا با بزانین لە چەند ملیۆن - نالێم لەســەدا چەند - بەو شێوەیەی باسمانکرد زینا ئاشکراوئیسپات ئەبێت تا ئەو سزایەی لێربدات.

ئافرەتێك و مرۆڤێك ئەگەر ڕووبكەنە ئەو كارە حەرامە چلكنە گوناه بەخشە زۆر بە دزیو بەنهێنی ڕووی تێنەكەن، بە شێوەیێك كە هیچ كەسێك نەیبینێ ئنجا جا چوار كەس.

مەبەست لە فەرمانداندن بەو سزایە بە ڕاستی پێش ئەوەی مەبەست پێی سزای هێنانەدی ئەو كارە گوناه بەخشە بێت، مەبەست پێی دەرخستنی خراپیو چلكنی ڕوو كردنە ئەو كارە، كە ئابڕوچونی تێدایەو حەیاچون ئەبەخشێ بە تایبەتی بۆ ئافرەت، نابێت پیاو و ئافرەتی برواداو بە خوداو بە پێغەمبەری خودا قاچیان بخلیسكێتو ڕوویان بە لای ئەو كارە وەرگێڕن، هەروەها مەبەست پێی دەرخستنی زۆر گەورەیيو خراپی ئەو كارەیە (زینا)، چونكە كاری زۆر خراپی لێ ڕو ئەدات، وەكو ئەوەی ئافرەتەكە زگی پڕ بێتو لای خەڵك ئەو كردەوە عەیبدارەی لێ ئاشكرابێتو ڕوو زەردو سەر شۆڕ بێت.

ئنجا كە منالەكەی ئەبێت كێ ئەبێتە باوكیو سەرپەرشتی ئەكات؟ زۆر جاریش وائەبێت كەسوكاری ئافرەتەكە بۆ ئەوەی لەناو خەڵك عەیبدار ئەبن، ئەو منالە دوای بونی یەكسەر ئەكوژنو توشی گوناهی كوشتن ئەبن، یان لە پەڕۆێیكی ئەپێچن و بەنهێنی ئەیبەن لە سوچی كوڵانێك، دایئەنێن بە ئومێدی ئەوەی خێرخواهێك كە گوێی لە گریانی منداڵەكە ئەبێت هوڵیبگرێتەوەو بەخێوی بكات. واشئەبێت كەس و كاری ئافرەتەكە كە هەست بەوكارە خراپەی ئەكەن قینیان بە توندی هەڵئەستێو ئەیكوژن.

ئەوەی من بزانم بە درێژایی مێژوی دەوڵەتی ئیسلامی لە هیچ كاتێكا هیچ كەسێك لەوانەی ڕویان كردبێتە ئەو كارە خەراپە چ پیاو

بو بێت یان ئافرەت ئەو کردەوەی بەو شێوە شەرعیەی باسمان کرد لە سەر ئیسپات نەبوو تا توشی ئەو سزایە بوبێت، چونکە ئەوەی ڕووی دابێت لەوکارە خراپە بە نهێنی ڕوویداوە شایەدی لەسەر نەهاتۆتەدی.

هێنانەدی ئەو کارە حەرامە چلکنە بە شێوەیێك کە لەوانە بێت زۆر بە ئاشکرایی بێتەدیو چوار کەسی ڕاستگۆ ئەو کردەوەیە ببینن‌و ببنە شایەد، هیچ ڕوو نادات مەگەر پیاوێك‌و ئافرەتێك جل‌و بەرگی حەیاو حورمەت لە خۆیان داماڵن و شێوەی ئادەمیزادیان لانەمێنێت‌و شێوەو خووی بەراز وەرگرن‌و نەزانن حەیاو شەرم چیە لە باغێکی گشتیا لە بەرچاوی بەشێکی زۆر لە خەڵك ڕووبکەنە ئەوکارەو بیهێننەدی، ئنجا ئایە ئەو دوکەسە ئەو سزادانە دەربارەیان شتێکی زۆر کەم نیە؟ ئایا ئەوانە هەقی ئەوەیان نیە هەر لەو جێیە هەناسەیان لێ ببردرێت؟

هەروەکو وتمان ئایینی ئیسلام تابۆی بکرێت ئەیەوێت دەست بەسەر حەیاو حورمەت‌و شەرەفی هەمو مرۆڤێك‌و ئافرەتێك بگرێت تا لەناو کۆمەڵا توشی کەمێنێك‌و هیچ عەیبەیێك نەبن.

پێغەمبەر ﷺ فەرمویەتی: هەر کەسێك چ پیاوبێت یان ئافرەت ئەگەر پێی خلیسکاو توشی ئەو کارە خراپە بو -دامێن پیسی- با هەر لای خۆی بە نهێنی بمێنێت لای کەس باسی نەکات. هەروەکو ئێستاکە هی وا هەیە بەبێ شەرم حەیا لەناو ڕەفیقەکانی خۆی ئەو کردەوە خراپەی خۆی لەگەڵ ئافرەتێك دەرئەخات‌و باسی ئەکات‌و ناموسی بریندار ئەکات.

پێش ئەوەی کۆتایی بەم باسە بێنم ئەمەوێت چەند لایەکی دیکەی بخەمە بەرچاو:

١- سزادانی ئەو کارەو ئیسپات بونی هەر دەربارەی مرۆڤ و ئافرەتی مسوڵمانە، مرۆڤ و ئافرەتی غەیرە مسوڵمان ناگرێتەوە، مەگەر خۆیان بە ئارەزوی خۆیان بێنە لای قازی، بڵێن بریاردانی شەرعی ئیسلامیمان بە سەردا بریار بدە.

٢- ئیسپات بونی ئەو کارە بە دەم پێهێنانیش ئەبێت، مرۆڤێك و ئافرەتێك ئەگەر بە ئارەزوی خۆیان بە بێ هیچ خورتییەك لای قازی ئیعترافیان بەو کردەوەی خۆیان کرد زیناکە ئیسپات ئەبێتو سزاکەی لێ روئەدات.

٣- زگ پڕ بونی ئافرەت بە منداڵ لای بەشێك لە مامۆستایانی ئاینیی زینای پێی ئیسپات ئەبێت، لای بەشێکی دیکە وەکو شافعیەکانو حەنەفیەکان پێی ئیسپات نابێت، ئەم رایە لای ئەمانە دوربینیی تێدایە، چونکە وا ئەبێت حەیوانێکی مەنەوی مرۆڤێك بە شێوەیێك لە شێوەکان ڕوو بکاتە رەحمی ئافرەتێكو زگ پڕبونی لێ ڕوبدات.

٤- ئیسپات بونی ئەوکارە تەنیا ئەبێت لای قازی بێت، سزادانیش ئەبێت بە فەرمانی ئەو بێت، هیچ کەسێك، یان بەشێك -وەکو حیزبێك- ئەو هەقەی نیە ئنجا ئەگەر قازی شەرعی نەبو حوکمەکە نابێت و ڕانەوەستێت.

٥- ئەگەر زیناکە ئیسپات بو سزاکەی سەد دار لێدانە وەکو زانیمان، ئەو دار لێدانە نابێت زۆر بە قایم بێتو زیان ببەخشێ، یان زۆر هێواشبێتو ئازاردانێك نەگەیێنێ، هەروەها نابێت لە لەشا رووی پێبکرێتە یەك جێ، چونکە زیان بەو جێیە ئەگێنێ، ئەبێت بەسەر

لەشا دابەش بکرێت بەبێ ئەوەی ڕووی پێ بکرێتە چەند جێێك کە فەوتانی لێ ڕوبدات، یان ئازاری زۆر بگەیێنێ.

٦- ئەشێت یەکێك بڵێت ئەو کارە ئەگەر بە شێوەیێکی شەرعی لە بەینی پیاوێك و ئافرەتێکا هاتەدی و ئیسپات بو، با بەو سزادانە سزا نەدرێن کە سزادانێکی قورسە، با بە زیندانی کردن بۆ ماوەیێکی تایبەتی حوکم بدرێن کە ئەمە ڕێکترو باشترە.

بەو کە ئەوترێت تا ئەوە باشترنیەو خراپە، باشیەکەی ئەوەیە کە خودا دیاری کردوەو بڕیاری پێداوە، چونکە:

١- زیندانی کردن هیچ ئازارێکی تێدا نیە تا ببێتە هۆی ئەوەی ئەو کەسە جارێکی دیکە ڕوو لەو کارە نەکات.

٢- ئەو زیندانی کردنە زیان بە خەزێنەی دەوڵەت ئەگەیێنێ کە ئەبێت لەو ماوە زیندانی کردنە یا ژیانی بۆ بەرخسێندرێت، واتە بەرامبەر کردەوە خەراپەکەی چاکەی لەگەڵ بکرێت.

٣- ئەو کەسە چ پیاو بێت یان ئافرەت لە ماوەی زیندانی کردنیدا دەستی لە هێنانەدی ئیش‌وکاری خۆی ئەبەسترێت و دوای ئەخات لە پەیاکردنی ڕزق و دەرامەتی بۆ ژیانی خۆیی و ئەوانەی ئەو نیدارەیان ئەدات.

٤- دواتر ئەو زیندانی کردنە وەکو ئەو سزادانەی کە خودا فەرمانی پێداوە نابێتە عیبەت بۆ یەکێکی دیکەو ڕێی ڕووکردنە ئەو خەراپەیەی لێناگرێت و وەکو سزای ئەو سەد دار لێدان نیە کە لەبەرچاوی خەڵك ڕوو زەردی ئەبەخشێ و بە چاوی کەم تەمەشا ئەکرێت و شەرم و حەیا دای ئەگرێت.

٣- سزادان بە بەرد باران :

ڕەخنەیێکی دیکە کە لە ئاین وەرگەڕاوەکان لە ئایینی ئیسلامی ئەگرن ئەوەیە کە ئەڵێن: ئەم ئایینە لە زینادا ڕێ بە ڕەجم کردن ئەداو ئەڵێن ئەم سزادانە دورە لە هەمو دادپەروەریەك کە بیەوێت بەیداغی عەدالەت بەسەر کۆمەڵو وڵاتدا بەرز بکاتەوە.

ئەوەی کە لەمەوپێش دەربارەی سزای زینا باسمان کرد هەروەکو زانیمان مەبەست پێی ئەو زینایەیە کە لە بەینی مرۆڤێکی بێ هاوسەرو ئافرەتێکی بێمێرد دێتە دی، واتەکە هەر دولایان ڕەبەن بن.

بەڵام ئەگەر هاتو مرۆڤێکی خاوەن هاوسەر لەگەڵ ئافرەتێکی مێردار یەکیان گرتو ئەو کارە خەراپەیان هێنایەدیو کردەوەکەیان بەشایەدی چوار شایەدو بەو شێوەیەی لەمەوپێش باسمان کرد لای قازی دەرکەوتو ئیسپات بو سزاکەی ڕەجمی هەردو لایانە، چونکە ئەو مرۆڤە لەگەڵ ئەوەی هاوسەری هەیە دەست بۆ عەرزو ناموسی مێردی ئەو ژنەو کەس‌وکاری ژنەکە درێژ ئەکات، ژنەکەش لەگەڵ ئەوەی پێویستی بەو کارە نیە چونکە مێردی هەیە خۆی بۆ ئەو کابرایە نەرمو شل ئەکاتو ئەبێتە شەرێك بۆ عەیبدارکردنی عەرزو ناموسی خۆیو مێردەکەی جگە لەوەی بەو خیانەتەی بناغەی ئەوەی مێردەکەی بەزر ئەکاتو لەگەڵ بناغەی ئەوەی ئەوکابرایەی ئەو کارەی لەگەڵ دێنێتە دیو ئەو خیانەتە ئەکات لە ڕەحیا تێکەڵاو ئەکات ئینجا بناغەی ئەوە کە درای بونی بە منالێك نازاندرێ هی مێردەکەیەتی یان هی ئەو کابرایە یە.

سزا بە ڕەجم لە هیچ ئایەتێکی قورئان فەرمانی پێ نەدراوە، لە تەراتاکە هی جولەکەکانە فەرمانی پێدراوە. بەڵام لە کتێبەکانی حەدیس

ریوایەت هەیە کە لە کاتی پێغەمبەر ﷺ مرۆڤێـك کـە نـاوی مـاعیزی کوڕی مالك بووە خاوەنی هاوسەر بوە، هەروەها ئافرەتێك کە بە غامیدییـە ناوبراوەو مێردار بوە، هەر یەکە گوناهی زینایان لـێ روداوەو هەر یەکە بە ئارەزوی خۆیان زوبانی بە هێنانەدی ئەو کارەی جولاندوەو ئیعترافی کـردوەو داوای کردوە سزای رەجمی بەسەرا بدرێت، ئینجا بـەپێی ئـەو داوا کردنـەی ویستی هاتۆتە دی.

لەوەی کە رامانبورد لەمەوپێش زانیمان کە زینا بە شـایەدی چـوار شایەدی راستگۆی خوداناس ئیسپات ئەبێت ئەگەر بەو شێوەیەی باسمان کرد شایەدی بدەن کە ئەو کارە هێنانەدییەیان بە چـاوی خۆیـان دیـوە، هەروەها دەرمان خست کە ئیسپات بوونی روودانی ئەو کارە بە شایەدی شایەد زۆر زەحمەتەو نایێنە دی، چونکە هیچ ئافرەتێکو هیچ مرۆڤێکی مسولمان لە ولاتێکی ئیسلامی هەر چەندێك بێ شەرمو بێ حەیاو بـێ ئابرو بێ ئەگەر روبکەنە هێنانەدی ئەوکارە زۆر بە دزیو بەنهێنی رووی تێنەکەن تا هیچ کەسێك ئاگـاداری نـەبێتو نـەی بینـێو کارەکـەیان شایەدی لەسەر نەبێت.

ئەشێت یەکێك بڵێت ئەی کەوابێت ئەم سزایە بـۆ بریـار دراوە؟ لـە وەڵاما ئەوترێت بۆ ئەوەی باش بزاندرێت هێنانەدی ئەو کارە رووتێکردنی کارێکی زۆر خەراپە، لە لای خودا زۆر گەورەیە کە سزاکەی ئـەبێت ئـەم سزایەبێت کە خەلکی لـێ ئەسلەمێتەوەو خۆیانی لـێ لا ئەدەن.

ئنجا کەوابێت رەخنەی ئەو لە ئایین وەرگەراوانە رەخنـەیێکی پوچـی بێ جێیەو هیچ سەنگو نرخێکی نیـە کـە ئەوانـە وائەیخەنـە بەرچـاو

ئەگەر كۆمەڵایەتی و وڵات بە پێی ئایینی ئیسلام بەڕێوە ببردرێت هەر جارەی چەند كەسێك ئەبێت توشی سزای ڕەجم ببێت.

ئەو لە ئایین وەرگەڕاوانەو خاوەن ڕەخنانە ئەگەر ڕاست ئەكەن با لەو ڕۆژەی كە خودا ئادەمیزادی بە ئایینی ئیسلام شەرەفدار كردوە لە كاتی پێغەمبەر تا ئەوكاتەی پشت كراوەتە یاسای ئەم ئایینە — واتە لە نزیكەی چواردە چەرخ — یەك كردەوەمان بۆ دەر بخەن كە یەكێك — ناڵێم چەند كەسێك — بە شایەدی سزای ڕەجم ڕووی تێكردبێت، ئەوە مێژوو لەبەر دەستیانە با نمونەیێكمان بۆ دیار بكەن.

ئێمە لە باسەكەی پێشو باسمان كرد زینایێك كە سزاكەی داركاری بێت بە ئیعترافێكی دوور لە خورتی لێكردن لای قازی ئیسپات ئەبێت، هەروەهاش زینایێك كە سزاكەی ڕەجم بێت بەم شێوەیە دەرئەكەوێت و ئاشكرا ئەبێت. ئەمەش زۆر زەحمەتە یەكێك ئەو كردەوەی خۆی لای قازی دەربخات و دەمی پیا بێنێت تا ئەو سزایە ڕووی تێبكات. ئەمە نەك هەر زەحمەتە بەڵكو ڕودانی لە مەزەندەدا نیە.

پێشتر باسمان كرد كە ئایینی ئیسلام ئەیەوێت ڕودانی ئەو كارە تا بكرێت پەردەی بەسەرا بدرێت. ماعزی كوڕی مالك كە ئەو كارەی لێ ڕوداو لای پێغەمبەر دەمی پیاهێنا، پێغەمبەر ویستی ئیعترافەكەی زەدەی تێبكەوێت تا سزای ڕەجم ڕووی تێنەكات، پێی فەرمو ئەشێت ئەوكارەت نەكردبێت هەر دەست كورتیت كردبێت و یان هەر ماچت كردبێت سی جار لەو جێیەی لێی بون ماعزی دورخستۆتەوە تا بەڵكو لە ئیعترافەكەی لابدات بەڵام ماعز هەر لەسەر قسەی خۆی سور بوو، ئنجا كە دەست كرا بە ڕەجمی، ڕایكرد، ئەوانەی ڕەجمیان ئەكرد دوای

کەوتن، پێغەمبەر فەرمووی ئەبوایە وازتان لێبهێنایە بەلکو تۆبەی ئەکردو خودا تەوبەکەی لێوەرئەگرت.

ئافرەتی غامیدیە ناویش کە لای پێغەمبەر دەمی بەو کردەوە خەراپەی خۆی هێنـا، پێغەمبەر ﷺ روگـرژی نیـشاندا پێـی فـەرمو بـڕۆ لـە ئیعترافەکەت بکەرەوەو تۆبە بکـەو رووت بـە لای خـوداوە وەرگێـرە، بـەلام ئافرەتەکە هەر سوور بو لەسەر ئیعترافەکـەی وەتـی ئایـە ئەتـەوێت دوورم بخەیتەوە هەروەکو ماعزی کوری مالکت دورخستەوە.

ئنجا لەبەر ئەم شەرعا ئەو کەسەی لە لای قازی ئیعتراف بەو کردەوە خەراپەی خۆی ئەکات ئەبێت چەند جارێك لە چەند دانیشتنێکی قازیـا سوربێت لەسەر قسەی خۆیو پەشیمانییەکی تێدانەبێت. قازی ئـەبێت بە شێوەیێك بیدوێنێ کە هاندانی تیا بێت بۆ لادانی لە ئیعترافەکەی تا ئەو سزایە روونەدات .

ئەگەر هات ئەو کەسە، هەر رشـت بـو لەسـەر قـسەو ئیعترافەکـەی، قازیش حوکمی بە سزادانەکەدا کابرا بۆی هەیە دوای ئەوەش لە قسەکەی پەشیمان ببێتەوە بڵێت ئیعترافەکەم راست نیەو درۆی تێدایە، قازی ئـەبێت ئەوەی لێوەربگرێتو حوکمەکەی هەڵبوەشێنێتو سزاکە روونەدات.

٤- سـزای دزیکـردن :

دزی کـردن کارێـكو کردەوەیێـکی زۆر خەراپـە، خەراپییەکـەی روو ئەکاتە ئـەو کەسـەی دزیەکـەی لێنـەکرێت، هـەروەهاش روو ئەکاتـە کۆمەڵایەتی ولات.

ئەمەشا ئەکەیت بەکێك بە هەمو تواناییکی ڕوو ئەکاتە ئیشکردن و کاسبی بۆ ئەوەی ژیانی باش بۆ خۆیی و ماڵو منداڵی بڕەخسێنێ، بەو هەوڵدانەی ماڵ و سامانێکی مناسب دەسگیر ئەکاتو تفاقێکی جوانو ڕێك بۆ ماڵەکەی ئەڕەخسێنێ. کاتێك بەیانییك کە لەخەو هەڵئەستێ تەماشا ئەکات بە شەو یەکێك ڕووی کردۆتە ماڵەکەیو بە شێوەیێك توانیویەتی دەرگای ماڵەکەی بکاتەوە، ئەوەی تیا بەنرخەو دەستی گەیشتبێتێو بۆی لوابێت لە پارەو خشڵی ئاڵتونی هاوسەرەکەی دەسی پیا هێناوەو دزیویەتی، ئنجا چ بە تەنیا بوبێت یان شەریك و یارمەتی دەری بوبێت.

کابرای خاوەن ماڵ بەداخێکی زۆرەوە ئەبینێت ڕەنجی کاتێکی زۆری لەدەست چوەو دزە هەروا بە ئاسانی و بەبێ هیچ ماندوبونێك دەستی بەسەرا گرتوەو بردویەتی.

وابوە دزێك ڕووی کردۆتە ماڵێك تا ئەوەی تیایەتیو ئەیەوێت بە ئاسانیو بەبێ تەگەرە بکەوێتە ژێردەستیو، خاوەن ماڵەکەی کوشتوە. واشبوە خاوەن ماڵەکە کە بەخەبەر هاتوە تەماشای کردوە توانای ئەوەی نیە بەرەنگاری دزە ببێت ئنجا ڕێی بۆ ڕەخساندوە تا چی ئەوێت ببیات، بەڵام لەگەڵ ئەمەشا دزە دەستی کوشتنی بۆ درێژ کردووەو هەناسەی لێ بریوە لەبەر ئەوەی نەبادا خاوەن ماڵ بیناسێتو دوایی خەبەری لێبداو دزینەکەی دەربکەوێت.

دزی جگە لەوەی زیانو ناخۆشی بە خاوەنی ئەو ماڵە ئەگەیێنێ کە دزیەکەی تیا ئەکرێت، ناخۆشیو ئاشوب لە ناو کۆمەڵ پەیدا ئەکات، چونکە هەمو کەسێکی تیا ئەخاتە ترسو دڵنارەحەتی لە

ترسی ئەوەی ئەبادا دزێك زەفەر بە ماڵەكەی بەرێتو زیان بە خۆی یان بە ماڵەكەی بگەیێنێ.

ئایینی ئیسلام بۆ بەرامبەر وەستانی ئەم كارە خەراپە زیانو ترس بەخشە لەمەچەكەوە دەست برینی بۆ دزی داناوە.

خودا لە قورئانی پیرۆزا لە ئایەتی (٧) لە سورەتی (المائدة) ئەفەرموێت: ﴿وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُواْ أَيْدِيَهُمَا جَزَاء بِمَا كَسَبَا ....﴾، واتە: دز چ مرۆڤ بێت یان ئافرەت بەرامبەر دزینیانو ئەم كردەوە خەراپە یان دەستیان ببڕن، تا ببێتە عیبرەت بۆ خەڵكی دیكە كە ئەیانەوێت ڕوو لەم پیشە خەراپە بكەن.

لە ئاین وەرگەڕاوەكان لێرەشا بە ڕەخنە تەماشای ئەم بڕیاردانە ئەكەنو ئەڵێن چ ڕەوایە دەستی دز ببڕدرێت؟ ڕووكردنە ئەم سزادانە ئازاری توندو زۆرو دڵڕەقی تێدایە، یاسا نابێت بڕیاردانی ئەم شێوە سزایەی تێدابێت، هەروەها ئەڵێن: دز هەر ئەبێت حەبس بكرێت بۆ ماوەیێك كە ڕێك بێت لەگەڵ ئەو دزیەی كەوا كردویەتی.

ئەوانە ئەم بڕیاردانەیان وەكو ئەوە وایە یەكێك بێ هەردو چەنەگەی پەڕتابێت پێویستی بە پەنسلین هەبێت، یەكێك خۆی بە دكتۆر بزانێتو بڵێت ئەمە بە حەبی ئەسپرین چاك ئەبێتەوە.

ئەوانەی لایانوایە سزای دزی ئەبێت هەر حەپس كردنبێت ئەگەر نەختێك بە باشی وردبینەوەو بە ڕێكی بیر بكەنەوە ئەبینن كە لە ڕاو تێگەیشتنیان بە هەڵەیا چوون. ئەوانە لە بەغدا ئەگەر تەماشای دەفتەری پۆلیس خانەكان بكەن كە ڕوداوی ئەوانەی دزیانكردوە تیا دەرخراوەو ژماردراوە، ئەبینن هەر یەكە لەوانە چەند جارێك لەبەر دزی

کردن و گیرفانی خەڵك برین روی پێکراوەتە حەپسخانەو ماوەتیەك تیا ماوەتەوە، ئنجا کە بەردرابێ هەر هەڵی بۆ رێك کەوتبێت جارێکی دیکە روی کردۆتەوە ئەو پیشەیەی خۆی، چونکە حەپسکردن هیچ جارێك ئازارێکی پێنەگەیاندوە تا بیێتە هۆی ئەوەی لەو پیشەیەی لابیدات، کە بەریش درابێت و سەرفراز کرابێت هیچ نیشانەیەکی پێوەنیە وەك دەست برین تا لەناو خەڵك و کۆمەڵا خەجاڵەتی بکات و شەرم بیگرێت و بۆی بیێتە عیبەت تا جارێکی دیکە رووی بە لای ئەو کردەوە چڵکنە وەرنەگێرێ.

هەروەهاش بیێتە عیبەت بۆ کەسێکی دیکە کە بیەوێت رێی ئەو پیشەیە بگرێت. بۆیە ئەبینین دزی لە هەموو وڵاتەکان کارێکی بڵاو روتێکراوە، ئنجا بۆ ئەو روتێکردنە چەندەها فێڵ و فێڵکاریان دۆزیوەتەوە تا بە باشی و بە مسۆگەری سەرکەوتنی ئەو روتێکردنەیان بێتە دەست.

بەڵام ئەگەر سزای دزی ئەو سزادانە بێت کە خودای بەرزی بێوێنە فەرمانی پێداوە ئەگەر دزی لەناو کۆمەڵ و وڵاتا بە تەواوی بنبڕ نەبێت، رووتێکردنەکەی زۆر کەم ئەبێت، چونکە زۆر لەوانەی ئەیانەوێت دزی بکەن لێی ئەسڵەمێنەوە، چونکە ئەزانن ئەگەر دزیەکەیان ئاشکرا بێت دەستیان لە کیس ئەچێت، لەگەڵ ئەمەشا ئەگەر یەکێك بەمە نەسڵەمێتەوەو رێی لێ نەیگرێت و دزی بکات و لێی دەربکەوێت و دەستی ببڕدرێت جارێکی دیکە روو لەو رێیە ناکات، خەڵکی دیکەش لەناو کۆمەڵا کە ئەوە ئەبینن، ئەوەی بیەوێت ئەو رێیە بگرێت چۆنها نەبێت خۆی لێ لائەدات، چونکە ئەزانێت دەستی خۆی لە کیس ئەچێت و لەناو خەڵکیشا بە چاوێکی نزم و کەم تەمەشا ئەکرێت.

ولاتی حیجاز (سعودیە) پێش ئەوەی نەوتی تیا دەربکەوێت لە ولاتە زۆر فەقیرەکان ئەژمێردرا، بەشی زۆری دانیشتووەکانی گەلێك هەژارو دەست کورت بون، لەگەڵ ئەمەشا دزی تیا زۆر کەم روی ئەدا، چونکە ئەوەی ویستنێکی دزی ببوایە لەبەر دەست برین خۆی بەلایەوە نە ئەبرد هەروەکو ئەمە ئێستاکە وایە.

ئەوانەی وا ئەزانن ئەگەر لەبەر دزی سزای دەست برین لە قانونی ولاتا هەبێتو بریاری لەسەر بدرێت هەر ماوەیێكو ماوەیێك ئەبێت لە ناو کۆمەلا چەند دەستێك لە مەچەکەوە ببردرێتو دەست براوانی بە زۆری تیا بدیترێت.

بەلاّن وانیە چونکە ئایینی ئیسلام لەبەر دزی هەروا بە ئاسانی بریاری دەست برین نادات، ئێمە ئەگەر تەمەشای کتێبە شەرعیە درێژە پێدراوەکان بکەین ئەبینین نزیکەی بیست شەرت بۆ دەست برین هەیە، یەکێك لەو شەرتانە لارێکی تیا رووبدات دەست نابردرێت.

ئیمامی ئیبنو حەجەر ئەڵێت: بە درێژایی حوکمی ئیسلامی لە ولاّتانی ئیسلاما تەنیا لەبەر دزی شەش دەست براوە.

ئەمە لەبەر چی وابوە؟ لەبەر دوشت، یەکەمیان: بریاردان بە دەست برین لە هەموو ئەو ماوەیە بۆتە هۆی ئەوەی دزی کەم رووبدات، دوەمیان: ئەوەیە کە بەشی زۆری ئەو دزیانەی روویدابێت شەرتی دەست برینی تێدانەهاتۆتە دی تا دەست ببردرێت.

وتمان لە دزیا بۆ دەست برین نزیکەی بیست شەرت هەیە، ئەم شەرتانە هەندێکی پەیوەندی بە دزەوە هەیە هەندێکی دیکەی پەیوەندی بەو شتە هەیە کە ئەدزرێت، هەندێکی دیکەی پەیوەندی بەو

کەسـەوە هەیـە کـە دزیەکـەی لـێ ئـەکرێت، هەنـدێکی دیکەشـی پەیوەندی بەو جێیە هەیە کە دزیەکەی تیا ئەکرێت.

ئێمە لێرە ناتوانین ئەم شەرتانە روون بکەینەوەو بیانخەینە بـەر چـاو تەنیا شەرتێکیان نەبێت، ئەمەش ئەوەیـە، ئەگـەر یـەکێك نـەبونی و برسیەتی هەڵی بگرێتە سەر ئەوەی دزی بکات سزای دەست بـڕین ڕووی تێ ناکات.

خودا لە ئایەتی (١٧٣) لە سورەتی (البقرة) ئەفـەرموێت: ﴿فَمَنِ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلاَ عَادٍ فَلا إِثْمَ عَلَيْهِ﴾، واتە: هەر کەسێك زەرورەت ڕووی تێبکاتە هێنانەدی کارێکی حەرام، گوناهێکی پێناگات .

لـەم ڕووەوە ڕووداوێکـی زۆر بـڵاو هەیـە کـە لـە گـەلێك کتێبـەکان باسکراوە، ئەمەش ئەوەیە کە لە کاتی خەلیفەی دادپەروەری دووەم جـەنابی عومەری کوڕی خەتتاب نەهاتیو گرانییەکی زۆر ڕوویکردە وڵاتی حیجـازو برسیەتی ڕوویدا، چەند کەسێك لە کۆیلەکانی حاتەبی کوڕی ئەبو بەلتەعە حوشترێکیان لە مرزنێکـی موزەینـەیی دزیو سـەریانبڕیو گۆشـتەکەیان خوارد، کە دزیەکەیان لـێ ئاشکرا بـو، لای جـەنابی عومـەر دانیـان بـە کردەوەکەی خۆیان هێنا، جەنابی عومەر بڕیاریدا دەستیان ببـڕدرێت، بەڵام کە زانی برسیەتی ئەو ڕێیەی پێیان گرتوو شەرتی سزای دەست بڕینیان بە سەرا نەهاتۆتەدیو برسـیەتی ئـەو کـارەی پـێ کردوون، بڕیارەکـەی خـۆی وەستاند، ئنجا بە حاتەبی کوڕی ئـەبو بەلتەعـەی گـوت تـۆ ئەوانـە کـە نۆکەرتن باش نان نادەیتو برسیان ئەکەیت کە ئەوە وایکـردوە ئـەو دزیـە بکەن، سوێندم وابێت ئەبێت لە سزای ئەوە تۆ نرخی حوشترەکە دو چەندانە بدەیت. ئنجا ئەو نرخەی پێ بژارد.

ئەوانەی دەست برین لەبەر دزی کردن بە سزایەکی خەراپ ئەخەنە بەرچاوو سۆزیان ئەجولێ بەرامبەر ئەو دەستە بێنرخانەی لەبەر دزی ئەبردرێت، بیر لەوە ناکەنەوە کە دزی کردن ئەمن و ئاسایشی وڵات ئەشێوێنێ و زۆر خراپەی تری لێ ڕوئەدات لە کوشتن و بریندارکردن و داگیرکردنی ماڵ و سامانی ئەوانەی بە ئارەقەی ناوچەوانی خۆیان و کاسبی ئەو ماڵ و سامانەیان پێك هێناوە.

ئایە کامە باشترە سزای دەست برین نەبێت و دز ترسی ئەو لە دەست چونەی لا نەبێت و چۆنی ئەوێت وا ڕو لە دزین بکات و دەست بخاتە سەرماڵ و کاسبی خەڵك، یان ئەو سزایە لە قانونا هەبێت تا دز لە دزی کردن برەوێنێتەوەو لەناو کۆمەڵا هەمو کەسێك دڵنیا بێت لەوەی زیان بە خۆیی و ماڵ و سامانی ئەوانەی بە ئارەقەی ناوچەوانی خۆیان و ڕوکردنە کاسبییان ئەو ماڵە ناگات بە دڵنیایی،کە شەوان سەر بخاتە سەر سەرێنەکەی بەبێ ئەوەی ترسی هەبێت دزێك شەوێك لە شەوان ڕو ئەکاتە ماڵەکەیی و زیانی پێ ئەگەیێنێ.

هەمومان ئەزانین کە لە کاتی حوکمی بەعس و حوکمی ڕەشی صەدام بە تایبەتی لە ساڵەکانی شەڕی عێراق و ئێران و دوای ئەو ساڵانە لە بەغدا بەتی ئەمن پچرابوو دزیکی زۆری تێدا بڵاو بوبوەوە، بە شێوەیێك کەس لە ماڵی خۆی ئەمین نەبو کە شەوێك دزێك یان چەند دزێك ڕوبکەنە ماڵەکەیی و ئەوەی تیایەتی فەرهودی بکەن، هەندێك لەو دزانە دزیان کردبوە سەنعەت بۆ ئەوەی ڕۆژ بە ڕۆژ گیرفانی خۆیان زیاتر پڕ بکەن.

هەندێك لەوانە پیشەیان ئۆتۆمبێل دزین بو تا پارچەی مەكینەكانی لە بازاڕی ڕەشا بفرۆشن، هەندێكی دیكەیان لە تاریكـایی نیـوە شـەوا ڕوویان ئەكردە ماڵان، دەرگاكانیان بە فێڵێك ئەكردەوەو ئەوەی بـە نـرخ بوایەو بكەوتایەتە ژێر دەستیان تاڵانیان ئەكرد.

بەڵێ وابوە لەو كاتانە چەند دزێك گیاون‌و بۆ ماوەیێك حەپس كراون بەڵام كە بەردراون ڕوویان كردۆتەوە پیشەكەی خۆیان.

بەڵان ئەگەر بهاتایە لە یەكەم ڕۆژەوە دوودەست لە دەستی ئەو دزانە ببـڕدرایەو ئەو بڕینەیان بە تەلەفزیۆن دو سێ جار نیشان بدایە لەسەدا هەشتای ئەو دزیانە ڕوی نەئەدار هەمو خەڵك لـە مـاڵ‌و حـاڵی خـۆی دڵنیا ئەبو.

٥- سـزای لە ئـایین وەرگـەڕان :

لە ئاین وەرگەڕاوەكان ڕەخنەیێكی دیكەی كـە لـە ئـایینی ئیسـلام ئەگرن‌و دەم درێژ ئەكەن، ئەڵێن: هەمو كەسێك ئەبێت سەربەست بێـت لە بیروباوەڕی خۆی، چۆنی ئەوێت باوا بڕوا بكـات‌و تێبفكـرێ، یـەكێك ئەگەر پشتی كردە ئەو بیروباوەڕەی كە باوكی مسوڵمانی لەسەری بـووەو پێیگەیشتوە بە ڕاستی نەزانێ‌و بڕوای پێنەكات بۆ چ ئەبێت ئەم ئایینە بڕیار بە سزادانی بـدات، ئایـا چـۆن ئـەبێت مـرۆڤ بـە زۆرداریـی بـە بیروباوەڕێكی تایبەتی بەند بێت‌و نەتوانێت خۆی لـێ جیا بكاتەوەو ڕوو بكاتە بیروباوەڕێكی دیكە، یان بێ‌باوەڕی.

بـەڵێ مرۆڤـی مـسوڵمان مـسوڵمانیەتەكەی چ لـە باوكیـەوە پێگەیشتبێ، یان لەسەر ئـاینێكی دیكـە بوبێـت‌و دوایـی مـسوڵمان بوبێت بـۆی نیـە خـۆی لـە مسوڵمانەتیەكەی لابـدات‌و خـۆی لـێ

بتەکێنێتەوە، ئنجا چ رو بکاتە ئایینێکی دیکە یان هەر بەبێ ئـایینی بمێنێتەوە، ئەو مـسوڵمانەی پشت بکاتە ئاینەکەیی و خۆی لـێ لابدات و پێی ئەوترێت لە ئاین وەرگەراو.

مرۆڤی مـسوڵمان لە ئاین وەرگەرانی و بونی بە کافر بە چەند شتێك رو ئەدات وەکو ئەوەی بڕوای بـە بـونی خـودا نـەبێت، یـان بـڕوای بـە پێغەمبەرایەتی پێغەمبەرو پێغەمبـەرەکانی دیکـە نـەبێت –سـەلاوی خودایان لەسەر بێت- یان وابزانێت قورئان لە لایەن خوداوە نیـە، یـان بڕوا بە واجب بونی نوێژ نەکات و، هەروەها فەرزەکانی دیکـە، یـان بـە قسە یان بە نوسین یان بە وتار لە ئێزگەیێکا بە گـژ ئـایینی ئیـسلاما بچێت و لاێیکی بە خەراپ بخاتە بەرچاو و هەر شـتێکی دیکـەی وەکـو ئەمانە کە بزنی کافربونی لـێ روبدات.

بەڵان ئەبێت بزانین رەخنەگرتن لـە هەنـدێك قـسەی مامۆسـتایانی پێشوی ئاین هەر چەندێك پایەی زانیاریان بەرز بوبێت، کە دامەزرابێت لەسەر ئیجتیهادو تێروانی خۆیـان شـتێکی دیکەیـەو دروسـتەو هـیچ گوناهێك نابەخشێ، هەروەها ئەبێت بزانین ئەوەی لەسەر ئایینێکی دیکە لەدایك بوبێت بڕوای چۆن بێت، کەیفی خۆیەتی، لە ئاین وەرگـەران رو لەو ناکات.

مرۆڤی مـسوڵمان ئەگەر لە ئایینەکەی وەربگەڕێت، بـەو شـێوەیەی کە ئەختێکی دیکە باسی ئەکـەم، سـزاکەی کوشـتنە. پێغەمبـەر ﷺ فەرمویەتی: (مَن بدَّل دینـه فـاقتلوه)، واتـە: هـەر مـسوڵمانێك لـە ئایینی خۆی لابدات و لێی وەربگەڕێت بیکوژن.

خودای بەرزی بێوێنە لە قورئانی پیرۆزا لە ئایەتی (٢١٧) لە سورەتی (البقرة) ئەفەرموێت: (وَمَن يَرْتَدِدْ مِنكُمْ عَن دِينِهِ فَيَمُتْ وَهُوَ كَافِرٌ فَأُولَـٰئِكَ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَأُولَـٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ)، واتە: ئەی مسوڵمانینە هەر کەسێك لە ئێوە لە ئایینەکەی وەربگەڕێت بەبێ ئەوەی تۆبە بکاتو بگەڕێتەوەو بە کافری بمرێت، ئەوە هەمو کردەوەیێکی، فەوتان رووی تێنەکاتو لە دونیاو لە دوارۆژ سودێکی لێوەر ناگرێت، ئەو کەسە لە دوارۆژا هاورێی ئاگری دۆزەخەو بە بێ کۆتایی تیا ئەمێنێتەوە.

بەڵێ پێغەمبەر ﷺ فەرمویەتی: ئەو مسوڵمانەی لە ئایینەکەی وەرئەگەرێت بیکوژن.

ئنجا با بزانین مەبەست لەم فەرمانە کێیەو لە ئایین وەرگەڕاوەکان کێ ئەگرێتەوە، هەروا بزمان دەربکەوێت لە کاتی پێغەمبەرا چ شێوە لە ئایین وەرگەڕاوێك لەناو کۆمەلا رویداوە، هەرواش بزانین پێغەمبەر ﷺ بۆ ئەم فەرمانەی داوە.

لە ئاین وەرگەڕاوان لەسەر دو بەشن. بەشێکیان زیانی لە ئایین وەرگەڕاوەکەیان هەر بۆ خۆیانەو روناکاتە کەسێکی دیکەو ئەو کۆمەڵەی تێدا ئەژین. ئەو بێبڕواییەی رویان تێکردوە بلاوی ناکەنەوە چ بە قسەو وتار بێت یان بە قەڵەمو نوسین بێتو هیچ رەخنەیێکیان لە ئایینی ئیسلام لێ نابیسترێتو مەزەندەی ئەوەیان لێناکرێت هیچ بەندایەتیێکیان لەگەڵ بەشێك یان وڵاتێك هەبێت کە بە دوژمنایەتی ئەمەشای مسوڵمانەکانو ئایینی ئیسلام ئەکەن. ئەم شێوە کەسانە بە هیچ خەلاپێنیێك رویان تێناکرێت، چونکە بێ زیانن.

بەڵان بەشێکی دیکەی لە ئاین وەرگەڕاوەکان زیانەکەیان وەنەبێت هەر بۆ خۆیان بێت، بەڵکو ڕوئەکاتە بیروباوەڕی موسوڵمانەکان و ئەیانەوێت ئەو بێباوەڕیەو لە ئاین وەرگەڕانە یان لەناو میللەتا بە قسەو وتارو قەڵەم و نوسین و نوسین کاری بڵاوبکەنەوەو ئاینی ئیسلام یان هەندێك لە فەرمان و فەرمایشتەکانی کە ڕاستیەکەی هیچ گومانێك ڕوی تێناکات بە غەڵەت بخەنە بەرچاوو بە گژیا بچن و ڕەخنە لە هەندێك لە فەرمایشتەکانی پێغەمبەرو ڕووتێکردنەکانی بدەن و بە بێئەدەبی دەمی بۆ درێژ بکەن.

ئەم شێوە لە ئاین وەرگەڕاوانە ئەبێت بەرامبەریان بوەسترێت و ڕێی وتارو کردەوەی خەراپیان لەناو کۆمەڵ و وڵاتا لێببڕدرێت، ئەوانە ئەو فەرمانەی پێغەمبەریان ﷺ بەسەرا بڕیار ئەدرێت، نەك بەشێ یەکەمیان، چونکە ئەمانە لە ئاین وەرگەڕانەکەیان لە بیروباوەڕی ئاینی ئیسلام و هەمو موسوڵمانەکان یاخی بونەو بە گژیا چونەو دوژمنایەتی نواندنە لەگەڵ قانون و دەستوری هەمو میللەتێکی موسوڵمان و گەورەترین خیانەتە بەرامبەریان و بەرامبەر ئاینی ئیسلام.

ئنجا ئایە چ میللەتێك و وڵاتێك و دەوڵەتێك بە خیانەتکردن لەگەڵ سیستەم و قانون و دەستوریا قایل ئەبێت و بەرامبەری زۆر بەتوندی ناوەستێت؟

قانونی هەمو وڵاتێك لە عالەما هەر کەسێك بەرەو ڕوی قانون و دەستوریا بوەستێت بڕیاری ئیعدام کردنی ئەدات، چونکە ڕووتێکردنی گەورەترین خیانەت دا ئەندرێت.

بونی ئەم بەشە لە ئاین وەرگەڕاوانەکە دوژمنی ئاینی ئیسلامن ڕێپیدانیان و ڕێ لێنەگرتنیان کارێکی زیان بەخشە، ئەوانە هیوایان تیا

ئەبێت کە بە نهێنی بەندایەتی لەگەڵ وڵاتێکی دوژمنـی غـەیرە ئـاین پەیدا بکەن‌و کاری شاردراوەی وڵاتی خزیانیان بۆ دەربخەن.

ئەمە ئێستاکە لە فەلەستینا ڕوودەدات، هەنـدێك لـەو لـە ئـاین وەرگەڕاوانە تیا بۆ ئیسرائیل جاسوسی ئەکـەن، چـاریان لـە شـارەکانا بەسەر ئەوانەوەیە کە پێشەوان‌و دەوڵـەتی عیـبری ئەیـەوێت لـەناویان بەرێت، ئنجا وائەبێت یەکێك یان چەند کەسێك لەو پێشەوانە کـە بـە ئۆتۆمبێل ڕووئەکەنە شوێنێك یەکێك لـەو لـە ئـاین وەرگەڕاوانـە بـە تەلەفۆنی مۆبایل بە چـاپوکی ئەمـە بـە جێیـی تایبـەتی ئیسـرائیل ئەگەیێنی، ئنجا بەبێ دواکەوتن فڕۆکەیەك دێت‌و ئـەو ئۆتۆمبێلـە بـەر ساروخ ئەداتو ئەوەی تیایەتی ئەیسوتێنێ. ئنجا ئایـە ئـەم شـێوە لـە ئاین وەرگەڕاوە کوشتنی بۆکەم نیە؟

وابـوە کـە ئـایینی ئیـسلام سـێبەری بەسـەر وڵاتـەکانیا بـووەو دوژمنایەتی لەگەڵ دەوڵەتێکی غەیرە ئاین بوە، یەکێك لەم شـێوە لـە ئاین وەرگەڕاوانە پێش ئەوەی هەستی پێبکرێت‌و دەسـتی دادگـای بـۆ درێژ بکرێت ڕای کردوەو چۆتە لای ئەو دەوڵەتە دوژمنەو هەر کـارێکی نهێنی مسوڵمانەکانی لابوبێت بە وانی گەیاندوە.

لە کاتی پێغەمبەر ﷺ یەك دوکـــــــــاری وا ڕویداوە، یەکێك لە مسوڵمانەکانی مەدینە کە چرای ئیمان لە دڵیا کزبووەو ڕوو لە کوژانەوە بوە یەکێکی کوشتوەو لە ئاین وەرگەڕاوەو ڕایکردۆتە ناو بت پەرستەکانی مەککە کە دوژمنی ئایینی ئیسلام‌و پێغەمبەرو مسوڵمانەکان بون، ئنجا بێگومـان چی لابوبێت دەربارەی هێزو توانای مسوڵمانەکان‌و کاری

دیکەیان بە وانی گەیاندوە. ئنجا بۆیی نەبینین پێغەمبەر ﷺ فەرمانی بە کوشتنی ئەم شێوە لە تاین وەرگەڕاوانەی داوە.

ئیمامی نەخەعیو ئیمامی سوفیانی سەوری رایان وایە کە لە ئاین وەرگەڕاو ناکوژرێت بەڵام حەپس ئەکرێت. ئەشێت مەبەستی ئەم دوئیمامە ئەو لە ئاین وەرگەڕاوانە بێت کە خاوەنی زیانی زۆر نەبنو لەوانە بن بتوانن زەدە بە بیروباوەڕی خەڵك بگەیێنن. هەروەکو ئیمامی ئەبو حەنیفە لای وایە ئافرەتێکی مسوڵمان ئەگەر لە ئاینەکەی وەربگەڕێت ناکوژرێت بەڵام حەبس ئەکرێت تا تزبە ئەکاتو لەو وەرگەڕاوییەی وەرئەگەڕێتەوەو رووئەکاتە ئاینەکەی، ئەڵێت: چونکە لە ئاین وەرگەڕانەکەی زیانێکی وای نابێت تا پێویستی بە کوشتن ببێتو ترسی ئەوەی لێناگرێت رووی بە لای دوژمنەوە بە رێتو دوژمن سودێکی لێ وەربگرێت.

خەلیفەی دووەمی دادپەروەر عومەری کوری خەتاب لای وایە لە ئاین وەرگەڕاو سزاکەی بە پێی زۆریو کەمی ئەو زیانەیە کە لێوەی روئەدات بڕیارئەدرێت، هەروەکو خاوەنی تەفسیری (المحرر الوجیز) ئیبنو عەطیە لە لێکدانەوەی ئەو ئایەتەی کە لە سەرەتای ئەم باسە خستمانە بەرچاو ئەڵێت.

پێش ئەوەی دەست لەم باسە بەربدەم، پێویستە چەند خاڵێك بخەمە بەرچاوو بە کورتی لێیان بدوێم.

١- لە ئاین وەرگەڕاو ئەگەر پێویست بو بکوژرێت هیچ کەسێك ئەو هەقەی نیە، تەنیا سەرۆکی وڵات نەبێتو ئەوەی لە پایە دوای ئەو دێت، ئەبێت یەکێك لەم دوانە فەرمان بە کوشتنی بدات.

ئنجا ئەگەر یەکێك بەبێ فەرمانی فەرمانبەر رووی لەو کوشتنە کرد بە تاوانبار ئەژمێردرێت، بەڵام لەباتی ئەو کەسە ناکوژرێت، ئەبێت سزاێکی دیکەی بۆ بریار بدرێت، چونکە رووی لە کارێك کردوە کە هەقی ئەو نییەو هەقی کاربەدەستی وڵاتە.

٢- لە ئاینی وەرگەڕاو پێش ئەوەی سزا بدرێت ئەبێت داوای لێبکرێت تۆبە بکاتو لە ئاینی وەرگەڕانەکەی وەربگەڕێتەوە، ئنجا ئەگەر پەشیمانی نواندو رووی کردەوە ئاینەکەی نابێت هیچ سزاێك رووی تێبکرێت.

٣- هەر مسوڵمانێك لە ئاینی وەربگەڕێت بێبەش ئەبێت لە میراتی خزمەکانی چونکە میرات وەرگرتن لە بەینی خزمان لەسەر بناغەی یەکبونی ئاینو یەکبونی بیروباوەڕ دامەزراوە، ئەوەی لە ئاینەکەی وەربگەڕێت بەینی لەگەڵ ئەو بناغەیە ئەپچڕێت کە میرات وەرگرتنی پێوە بەندە.

٤- مرۆڤی مسولمانی لە ئاینی وەرگەڕاو بەینی لەگەڵ هاوسەرە مسولمانەکەی ئەپچڕێتو لەیەك حەرام ئەبن، چونکە یەکگرتنیانو حەڵاڵ بونیان بۆ یەکتری بە پێی رێدانی ئاینەکەیان بووە، جیابونەوەی مێردە لە ئاینەکەی ئەو یەکگرتنە هەڵئەوەشێنێو ئەبرۆخێنێو هاوسەرەکە بە تەڵاقدراوێکی سێ بە سێ ئەژمێردرێت، دوای تەواوبونی عیدەی ئەتوانێت شو بە یەکێکی دیکە بکات.

ئنجا هەر ئافرەتێکی مسولمان ئەگەر لە خودا بترسێت کە زانی مێردەکەی لە ئاینی وەرگەڕاوە ئەبێت لێی جیاببێتەوەو بەینی یەکگرتنو جوتبونی لەگەڵیا نەمێنێت، وەگەرنا جوت بونەکەیان بە زینا دائەندرێتو سزادانی خودای بە دراوەیە.

تێڕوانینــی ئیســلام دەربــارەی ئـافــرەت

لە ئاین وەرگەڕاوەکان ڕەخنەیێکی کەیان لە ئاینی ئیسلام ئەوەیە کە ئەڵێن ئەم ئاینە ماف بۆ ئافرەت بڕیار نادات‌و بە چاوێکی کەم تەماشای ئافرەت ئەکات. ئەم ڕەخنەیان لە چەند ڕوویێکەوەیە.

(١) ئەڵێن لە شایەدییان لەسەر هەندێك کار دوانیان بە مرۆڤێك دائەندرێت.

(٢) لە کوشتنا شایەدییان وەرناگیرێت‌و بروایان پێ‌ناکرێت.

(٣) لە میراتا نیوەی بەشی پیاوی بۆ هەیە.

(٤) تەڵاق بە دەست پیاوەو بە دەست ئافرەت نیە.

(٥) ڕێی ئافرەت نادات ببێتە ئەندامی پەرلەمان‌و ببێتە وەزیر، هەروەها لای دروست نیە ببێتە سەرۆکی وڵات.

ئەم ڕەخنانەیان وەکو ئەو ڕەخنانەی کە لەمەوپێش پوچەڵیمان دەرخست ئەوا یەك بە یەك پوچەڵی‌و بێ‌نرخیان دەردەخەین‌و دەیخەینە بەرچاو دوای ئەم چەند قسەیەی کەوا ئەمەوێت پێشی بخەم.

پێش ئەوەی ئاینی ئیسلام بێت ئافرەت لە هەمو لایێکی جیهانا بە چاوێکی زۆر کەم تەماشا ئەکرا، لەبەرچاوو بە زانا ناسراو لە هەندێك وڵاتا گومانداربون لەوەی کە ئافرەت وەکو گیانی مرۆڤ خاوەنی گیان بێت، وای بۆ ئەچون کە گیانی ئەو وەکو گیانی ئاژەڵە کانە.

بەشێك لە عەرەبەکان ئەگەر کچیان ببوایە زۆر پێی دڵتەنگ‌و عاجز ئەبون. لەم ڕووەوە خودای بەرزی بێوێنە لە ئایەتی (٥٨، ٥٩) لە سورەتی (النحل) ئەفەرموێت: ﴿وَإِذَا بُشِّرَ أَحَدُهُمْ بِالأُنْثَى ظَلَّ وَجْهُهُ مُسْوَدًّا وَهُوَ كَظِيمٌ ۞ يَتَوَارَى مِنَ الْقَوْمِ مِن سُوءِ مَا بُشِّرَ بِهِ أَيُمْسِكُهُ عَلَى

هُونٍ أَمْ يَدُسُّهُ فِي التُّرَابِ ...﴾، واتە ئەگەر یەکێك لەوانە پێیان بوترایە خێزانەکەت کچی بوە لە شەرما دەموچاوی گرژ ئەبوو توڕەیی و ناخۆشی ڕوی تێئەکردو لەبەر ئەم خەبەرپێدانە لە شەرما خۆی لە خەڵك دوور ئەخستەوەو نەیئەزانی چیبکات، ئایە بەسەر شۆڕی کچەکە بهێڵێتەوەو بەخێوی بکات، یاخود زیندە بە چاڵی بکات.

خودا دەربارەی خەراپی کردەوەی ئەوانەی کچەکانیان زیندە بەچاڵ ئەکرد لە ئایەتی(٨، ٩) لە سورەتی(التکویر) ئەفەرموێت: ﴿وَإِذَا الْمَوْؤُدَةُ سُئِلَتْ ۞ بِأَيِّ ذَنبٍ قُتِلَتْ﴾، واتە: ئەو کچانەی زیندە بەچاڵکراون بارکەکانیان لە دواڕۆژدا ئەخرێنە ژێر پرسیار لێکردن، ئایە لەبەر چ گوناهێك ئەوانەتان زیندە بەچاڵ کردوە، واتە سزادان ڕوویان تێئەکات.

بەشێك لە عەرەبەکان ئەگەر یەکێکیان بمردایە ژنەکەی بە میرات ئەکەوتە دەست کەسوکارەکەی، نزیکترین کەسی ئەو مردوە بۆی هەبو ژنەکەی لە خۆی مارە بکات، ژنە بیویستایە یان نا، هەروەها بۆی هەبو ئەو ژنە بە مێرد بداتو مارەییەکەی بۆ خۆی وەربگرێ.

هەندێك لەو عەرەبانە ئەگەر یەکێکیان بمردایە کوڕەکەی لە ژنێکی دیکەی بۆی هەبو ئەو ژنە مارە بکات، ئەمە پێی ئەوترا (نکاح المقت).

ئایینی ئیسلام کە هات بە یەك چاو تەماشای پیاو و ئافرەتی کرد. خودای بەرزی بێوێنە لە چەند ئایەتێك ئەفەرموێت: ئافرەتمان لەو شتە هێناوەتەدی کە پیاومان لێی دروستکردوە، بەبێ جیاوازی لە بەینیان، وەکو فەرمایشتی لە یەکەمین ئایەت لە سورەتی (النساء) کە ئەفەرموێت: ﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُواْ رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُم مِّن نَّفْسٍ وَاحِدَةٍ وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا﴾، واتە: ئەی خەلکینە خۆتان لە نارەزامەندیو غەزەبی خودا بپارێزن بە دراکەوتنی فەرمانو قانونو ڕێکێشانی کە

ئێوەی لە نەبوونەوە بە نێرو بە مێ لە یەك شتەو یەك گیان هێناوەتە دی.

لە ئایەتی (٢١) لە سورەتی (الروم) ئەفەرموێت: ﴿وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِّنْ أَنفُسِكُمْ أَزْوَاجاً لِّتَسْكُنُوا إِلَيْهَا وَجَعَلَ بَيْنَكُم مَّوَدَّةً وَرَحْمَةً إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ﴾، واتە: شایەدیك لەسەر بوون و توانای بێئەندازەی خودا ئەوەیە کە لە جنسی خۆتان هاوسەرو ئافرەتی بۆتان هێناوەتەدی تا پاڵیان پێوەبدەن، خۆشەویستی و ڕەحمی خستۆتە بەینتان، ئەمەکە شایەدێکی دیکەی بوونی خودایە لای ئەوانەی بیر ئەکەنەوەو بە باشی تێئەفکرن.

لە ئایەتی (١٩٥) لە سورەتی (آل عمران) ئەفەرموێت: ﴿فَاسْتَجَابَ لَهُمْ رَبُّهُمْ أَنِّي لاَ أُضِيعُ عَمَلَ عَامِلٍ مِّنكُم مِّن ذَكَرٍ أَوْ أُنثَى بَعْضُكُم مِّن بَعْضٍ...﴾، واتە: خودا بڕیاری داوەو فەرموویەتی مـن کردەوەو چاکەی کەس بزرناکەم چ نێربێت یان مێ، بەبێ جیاوازی لەبەینیان، هەر یەکە لە دوارۆژا کردەوەی خۆی بە باشی دەسگیر ئەبێت.

خودا لە قورئانی پیرۆزا لە گەلێك جێ ناوی ئافرەت لەگەڵ ناوی پیاو پێکەوە دێنێت و کردەوەیان پێکەوە ئەخاتە بەرچاوو جەزایان چی بێت وەکویەك بڕیاری لەسەر ئەدات.

تەماشا کە لە ئایەتی (٣٥) لە سورەتی (الأحزاب) ئەفەرموێت: ﴿إِنَّ الْمُسْلِمِينَ وَالْمُسْلِمَاتِ وَالْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ وَالْقَانِتِينَ وَالْقَانِتَاتِ وَالصَّادِقِينَ وَالصَّادِقَاتِ وَالصَّابِرِينَ وَالصَّابِرَاتِ وَالْخَاشِعِينَ وَالْخَاشِعَاتِ وَالْمُتَصَدِّقِينَ وَالْمُتَصَدِّقَاتِ وَالصَّائِمِينَ وَالصَّائِمَاتِ وَالْحَافِظِينَ فُرُوجَهُمْ وَالْحَافِظَاتِ وَالذَّاكِرِينَ اللَّهَ كَثِيراً وَالذَّاكِرَاتِ أَعَدَّ اللَّهُ لَهُم مَّغْفِرَةً وَأَجْراً عَظِيماً﴾، واتە: بە ڕاستی ئەو مرۆڤانەو ئەو ئافرەتانەی کە مسوڵمانن و خاوەن بڕواو خاوەن ئیمانن و بە باشی بۆ خودا لاوانن و بە باشی ئەبیەرستن و لە

وتاریانا راستگۆن و لە کاتی ناخۆشیا خۆیان ئـەگرن و هەراسـان نـابن و بەرامبەر خودا ملکەچن و خێرخواهن و دەست بۆ هەژاران درێژ ئەکـەن و بەرۆژو ئەبن و خۆیان لە داوێن پیسی لائەدەن و بەزۆری ناوی خودا دێنن، ئەوانە هەموویان خودا رەزامەندی و پاداشتی گەورەی بۆیان ئامادەکردوە.

تەماشای ئایەتەکە بکەو سەرنج بدە، بزانە خودا چۆن ناوی ئـافرەت لە تەك ناوی پیاو جووت ئەکات و دوبارەی ئەکاتەوەو بۆ هەردوولا یـەك رەزامەندی و یەك پاداشتی بۆیانی بڕیارداوە بێ جیاوازی لە بەینیان.

پێغەمبەر ﷺ فەرمویەتی: (خیركم خیركم لأهله وأنا خیركم لأهلي)، واتە: باشترینتان باشترین کەستانە بۆ هاوسەرەکەی، منیش باشـترینتانم بۆ هاوسەرەکانم. لە فەرمایشتێکی دیکەیا فەرمویەتی: ئەوەی بێ نرخ و دڵ کینەدار نەبێت بەسوکی تەماشای ئافرەت ناکات، لە فەرمایشتێکی دیکەیا فەرمویەتی: بەهەشت لەژێر پێی دایکان رازاندراوەتەوە.

لە ساڵی دەیەمی کۆچی پێغەمبەر ﷺ، لەگەڵ بەشێك لە یارەکانی کە چوو بـۆ حـەج کـە پێـی ئـەوترێت (حجـة الـوداع) واتـە حـەجی دوعاخوازی، لە داوێن کێوی عەرەفە بە فـەرمان و وتارێـك رووی کـردە یارەکانی، لە لاێکی وتارەکەیا فەرموی: خۆتان لە نارەزامەندی خـودا بپارێزن، بە باشی و بە چاکی رووکردنە ئافرەتەکانتان، ئەوانە ئەمانەتی خودان لە لای ئێوە، ئەبێت بەو پێیە تەماشایان بکەن، هـەروەکو ئێـوە هەقتان بەسەر ئەوانا هەیە، ئەوانیش هەقیان بەسەر ئێوەدا هەیە.

خودای بەرزی بێوێنـە — هـەروەکو وتمان — پیاوو ئافرەتی لە یـەکیان هێناوەتەدی، واتە: ئـەو گیانـەی یەکـەم مرۆڤـی لێهێناوەتـەدی هـەر لەوگیانە ئافرەتیشی هێناوەتەدی و دروستی کردوە، واتە پیاو ئافرەت لە نادەمیزادیا، وەکو یەکن بەبێ هیچ جیاوازی لە نێوانیان.

بەلاَن ئەگەر تەماشای دارشتنی بناغەی جەســــتەی ئافرەت و پیـاو

بکەین ئەبینین جیاوازی لە بەینا هەیە، جیاوازیان لـە ڕەنـگو ڕوو لـە دەنگی قسەو وتارو لە دارشتنی بەدەنیان هەیە.

ئەم جیاوازیە لە بەدەنیان خودا لە ئافرەتا وای هێناوەتە دی کە دوای یەکگرتنی لەگەڵ پیاو ئـافرەت ببێتـە گـەورەترین و عەجایـەب تـرین کارگە لەم گێتیـەدا بـۆ بەرهـەمهێنانی گیـانی خـاوەن بـیرو هـۆش و تێفکرین و زوبان و قسەو وتارو نوسین و نوسینکاری تا ئادەمیزاد لە ژیانیا بەردەوام بێت تا کۆتایی بەم گێتیەیا دێت.

ئافرەت وەکو پیـاو لە گەڵێك ڕووەوە ئەو کارانە، کە پێویستە پیاو لە ژیانا بیهێنێتە دی پێویستی هێنانەدیەکەی ئاراستەی ئافرەتیش کـراوە. هەروەها ئەوەی بۆ ئەو بڕیار دراوە، بڕیار دراوەکـە ئـەمیش ئەگرێتـەوە، ئەمە کە بە عـەرەبی بـەم شـێوەیە (لهـا مالـه، وعلیهـا مـا علیـه) هۆندراوەتەوە، واتە: ئەوەی بۆ ئەو هەیە بـۆ ئـەمیش هەیـەو وە ئـەوەی لەسەر ئەو پێویستە لەسەر ئەویش پێویستە.

ئەگەر ئێمە تەماشای توانای مرۆڤ بکەین و بەراوردی بکەین لەگەڵ توانای ئافرەت، ئەبینین خودا ئافرەتی توانادار کـردوە بەسـەر هەنـدێك کارا کە پیاوی تیا توانادار نیەو بۆی ناڵوێت، بەرامبـەر ئەمـە پیـاوی توانادار کردوە بۆ ڕوکردنـە هەنـدێك کـار کـە ئـافرەتی تیـا توانـادار نەکردوە بۆ ئەوەی هەر یەکە لە پیاو و ئافرەت لە ژیانیا دەوری خۆی بە باشـی بێنێتـەدی بـۆ دامـەزرانـدنی کۆمەڵایـەتی بـەو شـێوەیەی کـە پێویستەو هەر یەکە بەو توانایـەی کـەوا هەیـەتی بەشـدار بێـت لـە دامەزراندنی شارستانیەت و پێش کەوتنی.

ئنجا دوای ئەم پێشەکیەی کەوا خستمانە بەرچاو با لەوەی کەوا دێت ڕوو بکەینە ڕەخنەی لە ئایین وەرگەڕاوەکان تا یەك بـە یـەك پۆخـەڵی و بێنرخی و بێسەنگیەکانی دەربخەین.

شـایەدی ئافرەت لە کڕین و فرۆشـتن و قەرزا

خودای بەرزی بێوێنـە لـە ئایـەتی (٢٨٢) لـە سـورەتی (البقـرة) دەربارەی قەرزو دەرخستنی ئەفەرموێت: ﴿...وَاسْتَشْهِدُواْ شَهِيدَيْنِ مِن رِّجَالِكُمْ فَإِن لَّمْ يَكُونَا رَجُلَيْنِ فَرَجُلٌ وَامْرَأَتَانِ مِمَّن تَرْضَوْنَ مِنَ الشُّهَدَاء أَن تَضِلَّ إْحْدَاهُمَا فَتُذَكِّرَ إِحْدَاهُمَا الأُخْرَى ...﴾، واتە: ئەگـەر قـەرزکردنو قەردپێدان لە بەینتانا ڕوویدا دوو پیاو بە شایەد لەسەر قەرزەکە بگرن، ئەگەر پیاو نەبوو پیاوێك و دوو ئافرەت بێت تا ئەگـەر یـەکێکیان کـە شایەدی ئەدات شتێکی دەربارەی شـایەدییەکە لەبیـر کـرد ئەوەکـەی دیکە بە بیری بخاتەوە، وەکو ئەوەی قەرزەکە هەزارو سـەدو پـەنجا دینـار بێت ئەو لە شایەدییەکەیا بڵێت هەزارو سەد دینارە پەنجاکـەی لـە بـیر بچێت، ئنجا ئەوەکەی تریان پەنجاکەی بە بیر بخاتەوە بڵێـت نـا هـەزارو سەدو پەنجا دینارە.

یان قەرزەکە بـۆ مـاوەی شـەش مـانگو پـازدە ڕۆژ بێـت ئـەو لـە شایەدییەکە بڵێت بۆ ماوەی پێنج مانگو پازدە ڕۆژە، ئەوەکـەی تریـان ماوەکەی بە بیربخاتەوە بڵێت نا پێنج مانگ نیە شەش مانگە.

واتا مەبەست لە بونی ئەو دو ئافرەتە ئەوەنیە کە هەر یەکـەیان بـە تاییەتی شایەدی بدات. ئنجا ئەگەر ئـەوەی کـە شـایەدییەکە ئـەدات شایەدییەکەی بە تەواوەتی داو هیچی لـێ لەبیـر نەکرد ئەوەکەی تریان هیچ قسەیێکی بۆ نیەو بەبێ قسە ئەوەستێت.

مەبەست لە وشەی (تضل) لەبیرکردنە نەك مەبەست پێی لە هـەق لادانەو شاردنەوەی شتێك لە شایەدییەکەیە.

ئنجا با بزانین لە شایەدیدان لەسەر قەرزو هەر مامەڵەکردنێکی دیکە یا وەکو کڕین و فرۆشتن ئەگەر شایەد لەسەر گرتنی پێویست بو، بۆ چ خودا لە باتی شایەدی پیاوێك دوو ئافرەتی بڕیارداوە.

قەرزکردن و قەرزپێدان و هەر مامەڵەتێکی دیکەی وەکو ئەم کە لە بەینی ئەو کەسەی قەرز ئەداتو ئەوکەسەی قەرز ئەکاتو ئەو مەرجانە کە لە بەینیان ڕووئەدات بە قسەو قسەکاری پێك دێت، شایەد چ پیاو بێت یان ئافرەت چۆنی قەردەکەیان بە بیستن بۆ دەرئەکەوێت، ئنجا هەر ڕووداوێك کە بە بیستن لای پیاو یان لای ئافرەت دەربکەوێت لەوانەیە پاشی ماوەتێك لەبیرچون ڕووبکاتە بەشێکی ئەو ڕووداوە.

هۆکاری لە بیرکردن زیاتر ڕوو ئەکاتە ئافرەت لەوەی ڕوو ئەکاتە پیاو چونکە خودا ئافرەتی وا هێناوەتەدی کە مانگی جارێك حەیزی پیا بێتو زگپڕبوون بە منداڵ ڕووی تێبکات، دوای منداڵ بون شیر بە منداڵەکەی بداتو شەوان خەو لە خۆی حەرام بکات بۆ ئاگا لێبونی و پاك کردنەوەی، جگە لەمە ئەبێت کاتێکی تەواو لە ژیانیا ڕووی پێبکاتە سەرپەرشتی منداڵەکانی تری تا ئەگەنە تەمەنێکی چەند ساڵی و کاروباری ناوماڵ هەڵ بسوڕێنی و بۆ ئیش کردن ڕوو بکاتە دەرەوە ئەگەر پێویستی بە ئیش کردن هەبێت.

ئەم سەرقاڵیانە ئافرەت وا لێئەکات کە زۆر ماندو ببێتو بیری بە گەلێك لایە پەرتو بڵاو ببێت لەبیرچون لە پیاو زیاتر ڕووی تێبکات، ئنجا ئەگەر لەسەر کارێك ببێت بە شایەد لەوانەیە لەبەر زۆر سەرقاڵی پاشی ماوەیەك چۆنیەتی لایەکی شایەدیەکەی لا بزر ببێتو لەبیری بکات، ئنجا بۆیە پێویستە بۆ ئیحتیات لەبیرخەرەوەیێکی لەگەڵا بێت تا ئەگەر شتێکی لەبیرچوو ئەو بەبیری بخاتەوە.

ئەمە جگە لەوەی کە ئافرەت بە زۆری لەلایەن مامەڵەو مامەڵە کردنی ناو بازاڕو کاسبی کردن ناگای لە عورفو عادەتی ناو کاسبکاران کەمەو زانیاری تیا زۆر نیە. شایەدیش ئەوەیە تۆ لە هەر وڵاتێکا ئەگەر روو بکەیتە جێگای بۆرسە چۆنها ئەبێت ئافرەتێکی تیا نابینیت.

ئنجا بەوەی خستمانە بەرچاو بۆمان دەرئەکەوێت کە دوو ئافرەت بڕیاردان لە شایەدیا لە باتی پیاوێك وەنەبێت بەکەم دانانێك بێت بۆ ئافرەتو بروای پێ نەکرێت بەڵکو مەبەست پێی یارمەتیدانیەتی بۆ ئەوەی شایەدیەکەی زەدەی تێنەکەوێتو بە باشی جێی خۆی بگرێت.

دوای ئەوەی خستمانە بەرچاو بە دەربارەی شایەدی ئافرەت رای چەند کەسێك لە مامۆستایانی قانون دەربخەین تا بزانین رای ئاین گەلێك رێكو پەسەند ترە.

عامی بەناوبانگی فەرەنسی (جیلەر) ئەڵێت: درۆزنی ئافرەت زۆرجار بێگوناهان ئەخاتە ریزی گوناهباران.

پرۆفیسۆر لە عیلمی جینائی (فوئاد عبدالمجید) ئەڵێت: ئافرەت بە زۆری روو لە درۆ ئەکات، بێتوانایی خۆی بە مەکرو فێڵو بە دەم پێکەنین بەهێز ئەکات.

پرۆفیسۆر لە عیلمی جینائی (مەحمود حەسەن) ئەڵێت: ئافرەت بە تایبەتی نەخۆشی نەفسی داریان زوو بە هەڵە ئەچن، لە گەلێك رووداوە بە شایەدی ئەوان گەلێك بێگوناه تووشی ستەم هاتوە.

پرۆفیسۆر لە عیلمی جینائی دکتۆر (احمد کامل) ئەڵێت: ئافرەت کە شایەدی ئەدات شایەدیەکەی بە پێی خەیالاتیەتی یان بە پێی کارێکە کە هەڵی ئەگرێتە سەر ئەوەی شایەدی لەسەر ئەدات، یان بە پێی ئەوەیە کە لەلایەن یەکێکەوە کە پێی ئەڵێت چۆن شایەدی بدات،

لەبەر ئەمە زۆرجار نابێت شایەدی منداڵ و ئافرەت بسەلمێندرێت، هەروەها پرۆفیسۆر (فیری) ئەڵێت: دوای لێکۆڵینەوەی ئەو باسانەی مامۆستایانی مەدرەسەی تازەی ئیتالی دایاننساوە دە خاڵی ڕوون کردۆتەوە یەکێك لەو خاڵانە ئەوەیە کە شایەدی منداڵ و شایەدی پیاوی زۆر پیرو شایەدی ئافرەت گەلێك کات دوورە لە ڕاستی حاکم ئەبێت خۆی لێ بپارێزێ و بڕوای پێنەکات[1].

ئنجا یا ئەو ڕایانە لەگەڵ ڕای ئایین و مامۆستایانی پێشووی ئایین بەراورد بکەین ئەبینین ئایین و مامۆستایانی ئایین وەکو ئەوان نەیانوتوە ئافرەت بە زۆری ڕووی لە درۆیەو ئەبێت گومانمان لە شایەدییەکەی هەبێت، بەڵکو وتویانە لە شایەدی دانیان لە مامەڵەیێك لەوانە شتێکی تیا لەبیر بچێت.

ئیبن حەزمی ئەندەلوسی کە زانایێکی بەرزی گەورەیەو خاوەنی کتێبی (المحلي)یە کە نزیکەی دە بەرگی گەورەیە، ئەڵێت جیاوازی نیە لە بەینی پیاوو ئافرەتا لە ڕووکردنە درۆ، واتا هەروەکو درۆ لە پیاو ڕوئەدات هەر بەو شێوەیە لە ئافرەتیش ڕوئەدات[2].

ئیبن القەییم کە زانایێکی بەرزو خاوەنی چەند کتێبێکی زۆر بە نرخە ئەڵێت: ئافرەتی دادپەروەر ڕاستگۆییا وەکو مرۆڤ وایە جیاوازی لە بەینیان نیە[3].

---

١) بۆ گەڕانەوەی سەر ئەو ڤانونیانە تەماشای ئەم کتێبانە بکە: (١) السر في خطأ القضاء، ١٥٦. (٢) التحقيق الجنائي (القسم العملي)، ٢٣٨،٢٣٩ (٣) التحقيق الجنائي العملي والفني، ١٧٧ (٤) علم النفس القضائي، ٢٣، ٢٤، ١٢٨،١٣٠.

٢) المحلي، ج ٩/٤٩٢

٣) الطرق الحكيمة، ١٦١.

شایەدی ئافرەت لەسەر جەریمەی کوشتن

بەڵێ مامۆستایانی ئاینی لە حەنەفیەکانو مالکیەکانو شافعیەکانو حەنبەلیەکانو زەیدیەکانو شیعەکان لایانوایە لە جەریمەی کوشتنا شایەدی ئافرەت وەرناگیرێ، بەلام هەند لە مامۆستایانی دیکەی زانای پێشو وەکو ئەوزاعیو زوهریو حەمادو طاوس عطاء و سوفیانو ئیبنو حەزمی ئەندەلوسی لایان وایە شایەدی ئافرەت وەر ئەگیرێت بەمەرجێك دو کەس بن لەگەڵ پیاوێك هەروەکو لەمەوپێش لە شایەدی لەسەر قەردو کرینو فرۆشتن کەوتە بەرچاومان.

من لە کاتی خۆی – لە ساڵی ١٩٦٥ – کە خەریکی نوسینی کتێبی (جناية القتل العمد في الشريعة الاسلامية والقانون الوضعي) بوم بۆ شەهادەی ماجستێر لە زانکۆی بەغدا نەختێك بەوردی سەرنجم لەم باسەدا تا بزانم قسەی ئەو مامۆستا بەرزانە کە وتویانە شایەدی ئافرەت لە جەریمەی کوشتن وەرناگیرێت ئایە هیچ بەلگەیێکی لە فەرمایشتی خودا، یان لە فەرمایشتی پێغەمبەر ﷺ هەیە؟ تەماشام کرد ئەوەی کە ئەوان بە بەلگەی دائەنێن نابێتە بەلگەی ڕاستو نابێتە شایەد لەسەر ئەو ڕایەیان.

من نامەوێت ئەوەی کەوا لەو کتێبەم نوسیومە دەربارەی ئەو بەلگانەو ڕەدکردنەوەیان لێرە یەك بەیەك بیخەمە بەرچاو، چونکە ئەوە درێژە پێدانی ئەوێت، ئێرە ئەوە هەڵناگرێت. من ئەم باسەم کە لەو کتێبەما نوسیومە کەمێك زیاتر لێی دواومەو کردومە بە باسێك لە باسەکانی کتێبێکم کە ئەم ناوەی بە سەرەوەیە (دراسات في العقيدة

والتفسیر والفقه) ئەم ساڵ (٢٠٠٧) لـە چـاپدراوەو ئێـستاکە کـە لـە هەندێك کتێبخانەکاندا هەیە، ئەوەی ئەیەوێت بـە درێـژی ئاگـای بـە سـەرباساکەیا هەبێت با لەو کتێبە تەمەشا بکات.

بەڵام ئەوەی ئەمەوێت لێرە بیڵێم ئەوەیە: کە لەکاتی خـۆی کـە لـە باسەکە ورد بومەوەو بیەم لێکردەوە وام بۆ دەرکـەوت،و وای بۆچـوم کـە ئەگەر بۆ شایەدی لەسەر قەردو کڕین،و فرۆشتن پێویستی بـە دوو پیـاو یان پیاوێك،و دوو ئافرەت هەبێت، جەریمەی کوشتن هەروەکو بە شایەدی دوو پیاو دەرئەکەوێت بە شـایەدی دوو ئـافرەتی تـەنیاش دەرئەکـەوێت بەبێ ئەوەی پیاوێکیان لەگەڵا بێت.

دەربارەی ڕای بەشی یەکەمی مامۆستایان وتمان نە لە فەرمایشتی خوداو نە لە فەرمایشتی پێغەمبەر ﷺ بەڵگەیێکی لەسەر نیە، ڕاش بەبێ بەڵگە لەسەربون هەروا بە ئاسانی وەرناگیرێت.

ڕای بەشی دوەمی مـامۆسـتایان دامـەزراوە لەسـەر قیـاس، قیـاس لەسەر شایەدی پیاوێك،و دوو ئافرەت کە قەردو کڕین،و فرۆشـتنی پێـی ئیسپات ئەبێت، بەڵام ئەگەر باش تەماشا بکەین ئـەبینین ئـەم قیاسـە قیاسێکی لەنگەو تەواو نیە، چونکە هەروەکو کەمێك لەمەوپێش وتمان شایەد چۆنیەتی مامەڵەی قەردو کڕین،و فرۆشتنی بە بیستن،و قـسە بـۆ دەرئەکەوێت، شایەدیش ئەوەی ئەبیـستێت لەوانەیـە پاشـی ماوەیێـك هەموی یا لایێکی لە چۆنیەکەی لەبیر بکـات، ئنجـا هـەروەکو وتمـان ئافرەت لەبەر زۆر سەرقاڵی،و زۆر ئەرك،و زۆر ماندوبونی لەوانەیە لایێك لە چۆنی،و چۆنیەتی مامەڵەکە لەبیر بکات، بـۆیە بـۆ ئیحتیـات دوو ئافرەت لە باتی مرۆڤێك پێویست بوو.

بەڵام لە جەریمەی کوشتنا دەرکەوتنی بە بیستن نیە بەڵکو بە دیتنی چاوە، ئەوەی بە چاو ئەدیترێت لە کۆمپیوتەری مێشکا نەقش ئەکرێت و زۆر زەحمەتە لەبیرکردن ڕوی تێبکات، خاوەنەکەی چ پیاو بێت یان ئافرەت.

ئەمە کارێکی دیارو ئاشکرایە، هەموکەسێك هەست ئەکات ئەوەی کە بیستویەتی پاشی ماوەیێك هەموی ناێتەوە بیری، ئەبینێت هەموی یان بەشێکی لەبیرکردوە، بەڵام ئەو کارەی کە چەند ساڵێك بەسەر دیتنەکەی ڕابردوە چۆنییەکەی لەبەر چاویەتی‌و هیچی لێ بزر نەبوە.

ئنجا کوشتن کە کارێکە بە چاو ئەدیترێت چۆنیەکەی لە مێشکا جێگیر ئەبێت‌و ئەقش ئەکرێت زۆر زەحمەتە بسڕدرێتەوە، مێشك چ مێشکی پیاو بێت یان مێشکی ئافرەت.

ئنجا ئەگەر دوو ئافرەتی هۆشداری ڕاستگۆی لە خواترس لەبەر چاویان کوشتنێك ڕویداو شایەدیان لەسەردا شایەدییەکەیان وەکو شایەدی دوو پیاو دێتەدی بەبێ ئەوەی مەزەندە هەبێت کە لەبیرکردنێك ڕوی لە لایەکی کارەکە کردبێت، لەبەر ئەمە شایەدییەکەیان وەرئەگیرێت‌و جەریمەی کوشتنەکە ئیسپات ئەبێت.

ئبنو لقەییم لە لاپەرەی (١٥٠، ١٥١) لە کتێبەکەی (الطرق الحکمیة) ئەڵێت: ئیبنو تەیمیە وتویەتی: ئەو کارانەی بۆ دەرکەوتنی پێویستی بە شایەدی دو ئافرەت هەیە لەباتی پیاوێك ئەو کارانەیە کە عادەتەن لەبیرکردن ڕوی تێئەکات، بەڵام ئەگەر کارەکە لەوانە نەبو کە لەبیرکردن رووی تێبکات، وەکو ئەوەی بە چاو ئەدیترێت، یا لەوانە بە دەستی لێ‌بدرێت شایەدی دوو ئافرەتی لەباتی پیاوێك پێویست نیە، واتە شایەدییەکە بە پیاوێك‌و ئافرەتێك دێتەدی.

تنجا ئایە ئەو مامۆستا گەورانەی پێشو – ڕەحمەتی خودایان لە سەر بێت – بۆ چ لایان وابوە کە شایەدی ئافرەت لە جەریمەی کوشتن وەرناگیرێت مادام فەرمایشتێکی پێغەمبەری لەسەر نیە تا ببێتە بەڵگە لەسەر ئەو رایەیان.

ئەتوانین بڵێن ئەو رایەیان لە کاتی خۆی دامەزراوە لەسەر ئەو زوروفەی کە تیا ژیاون و ئەو عورف و عادەتەی کە لەو کاتەیا بوە.

ئافرەتان لەو کاتانەدا – بە پێچەوانە ئێستاکە تێکەڵاویان لەگەڵ گردبونەوەی پیاوان نە ئەبو، ئیش و کاری دەرەوەیان کەم بوو، هەموو ئیش و کارێکیان لە ماڵەکانیان ئەهێنایە دی، ئەگەر یەکێکیان بۆ هێنانە دی کارێك ڕوی بکردایەتە دەرەوە ڕووی لە کارەکەی ئەکردو بە پەلە بۆ ماڵەکەی ئەگەڕایەوە بەبێ ئەوەی نزیکی کێشەو بەروێیك ببێت کە لە بەینی دو کەس ڕووی ئەدا، یان ڕابوەستێت تا بزانێت داهاتوی دوو کەس کە بەرەنگاری یەکتر بوون و یەخەی یەکتریان گرتوە بەچی ئەگات، یان بتوانێت بوەستێت ئەو ناخۆشیە ببینێت کە خوێنی تیا ئەڕژا.

ئەگەر ڕێك بکەوتایە بیدیتایە ئەوا یەکێك دەستی کوشتن بۆ یەکێك درێژ ئەکات ترس و لەرزین ڕووی تێئەکردو بە تاڵوکە خۆی لەو جێیە دور ئەخستەوە چونکە توانای دیتنی خوێن ڕشتنی نەبو.

ئەگەر شایەد لەبەرچاوی، خوێن ڕشتنێك ڕووی بدایە سەری لێ ئەشێواو ترس دایئەگرتو بینینی ڕووداوەکەی بە شێوەیێك نە ئەدی کە بتوانێت لەسەر چۆنیەتی ڕوداوەکە ببێتە شایەد، ئایا ئەو کەسەی کوشتنەکەی لێ ڕودا بەو کوشتنە خۆی پاراست لەوەی کوژراو، کە دەستی کوشتنی بۆ درێژ بکات و بیکوژێت یان نا؟ ئیتر چۆن ئەتوانی

شایەدییەکەی بە باشی بداتو چۆن ئەکرا شایەدی لێ وەبگیرێتو لەسەر جەریمەی کوشتن ببێت بە شایەد.

کەوا بێت ڕای بەشی یەکەمی ئەو مامۆستایە بەرزانەی پێشو ڕاتیکی ڕاست تەواو بوە دامەزراوەو بڕیاری لەسەر دراوە بە پێی ئەو زروفو کاتانەی کە تیای بوون.

بە پێچەوانەی زروفو کاتی ئەم چەرخە کە ئافرەت چاوی کراوەتەوەو لەناو کۆمەڵا ڕوو لە هەمور شوێنێك ئەکات ئەوەی تیا ڕوونەداتو ئەبینێت ئەیەوێت بزانێت چی‌یەو بۆ وا ڕویدا، ئنجا ئەگەر دیتی یەکێك یەکێکی کوشت ئەگەربو بە شایەد شایەدی دیەکەی بەو پێیەی ڕویداوە دێتەدی ئەگەر لەخواترسو ڕاستگۆو خاوەنی هۆش بو بێت.

میــراتی ئافــرەت

عەرەبەکان پێش ئەوەی ئاینی ئیسلام بێت ئافرەتیــان بــە میراتگــر دانەنەناو لە میراتیان بێبەش ئەکرد هەروەکو منداڵیان تێدا بێبــەش ئەکرد، میرات تەرخان کرابــو بــۆ ئەوانــەی چــەکیان هەڵئــەگرتو لــە شەڕکردنا بەشدار ئەبون.

لە کاتی پێغەمبەر ﷺ لە شــەڕی ئوحــودا ســەعدی کــوڕی رەبیــع شەهید کرا، براکەی هات دەستی خستە سەر هەمو ماڵەکەی، خێزانــی سەعد لەگەڵ ئەو دوو کچەی کەوا هەیبو چــوو لای پێغەمبــەر، وتــی ئەزانی سەعد لەگەڵتان بەشدار بو لە شەڕاو شــەهید کــرا، برایەکــەی هات دەستی خستە هەمو ماڵەکەی ئێمەی تیا بێبەش کرد.

پێغەمبەر ﷺ تا ئەوکاتە دەربارەی میرات لە لایەن خــوداوە هیــچی بۆ نەهاتبوە خوارەوە، بەڵام دوای شکایەتی ئەم ئافرەتــە خــودا ئایــەتی (١١، ١٢) لە سورەتی (النســاء) دەربــارەی مــیرات نــاردە خــوارەوە کــە بەشی زۆر بەی میراتگیری تیانا دەرخست، ئنجا پێغەمبــەر ﷺ بــانگی برای سەعدی کرد پێی فەرمــو ماڵی سەعد هی تــۆ نیــە، دوو بەشــی ماڵەکەی هی دوو کــچەکەیەتی، هەشــت یەکەکــەی هــی ژنەکەیــەتی ئەوەی لەوان ئەمێنێتەوە هی تۆیە.

خودا لە ئایەتی یازدەی سورەتەکە ئەفــەرموێت: ﴿يُوصِيكُمُ اللَّهُ فِي أَوْلَادِكُمْ لِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْأُنثَيَيْنِ﴾، واتــە: خــودا بریــاری خــۆی پێتــان ئەگەیەنێتو فەرمانتان ئەداتێ کە لە میراتــی منــاڵی نێرینــەتان دوو بەشی مێینەیان هەیە.

لە ئاین وەرگەڕاوەکان لێرەشا جووتی خۆیان ئەوەشیننو رەخنە ئەگرنو ئەڵێن ئاینی ئیسلام بە چاوێکی نزم تەماشای ئافرەت ئەکاتو جیاوازی ئەخاتە بەینی نێرینەو مێینە، ناینی مێینە بەشی لە میراتا نیوەی بەشی نێرینەیە، ئەمە کارێکە لەگەڵ عەدالەتدا ناگونجێو راست نیە، لەبەر ئەمە ئەبێت لە دانانی قانونا ئەم جیاوازیە لە میراتا هەبێت، بەشی پیاو و ئافرەت وەکو یەك وابێت.

ئێمە پێش ئەوەی لە هۆکاری ئەم جیاوازیە بدوێینو ئەوەی راستو تەواوە دەری بخەین، ئەبێت بزانین لە هەمو دابەشکردنێکی میراتا پیاو دوو بەشی ئافرەتی بۆ نیە بەڵکو بەشی وەکو بەشی ئافرەتە بەبێ جیاوازی لە بەینیان، ئەمە بەم چەند خاڵەی کەوا ئەیخەمە بەرچاو دەرئەکەوێت:

١- ئەگەر یەکێك بمرێتو لە دوای خۆی باوكو دایكو کوڕێكو ژنێکی لەدوا بهێنێت، لێرە هەر یەکە لە باوکەکەو لە دایکەکە شەش یەکی میرات وەرئەگرن، بە جیاوازی لە بەینیان ژنەکەشی هەشت یەك وەردەگرێت ئەوەی ئەمێنێتەوە بۆ کوڕەکە ئەبێت.

٢- ئەگەر یەکێك دوای خۆی باپیرێكو داپیرێكو کوڕی کوڕی لە دوای بهێنێت لێرە هەر یەکە لە باپیرو لە داپیر شەش یەکی ماڵەکەیان بۆ هەیە بەبێ جیاوازی لە بەینیان، ئەوەی لە مان ئەمێنێتەوە بۆ کوڕی کوڕەکەی ئەبێت.

٣- ئەگەر ئافرەتێك دوای خۆی باوكو دایكو کچێكو مێردەکەی بە جێی هێشت، باوکەکەو دایکەکە هەر یەکە وەك یەك شەش یەك لە میراتەکەی وەرئەگرن بەبێ زیادیو کەمی لە بەینیان، کچەکە نیوەی

ماڵەکەی بۆ هەیە مێردەکەشی چوار یەکی، کچە لێرە بەشی لە هەموان زیاتر ئەبێت.

٤- ئافرەتێك ئەگەر بمرێت و وەرەسەکانی براێکی دایکی و خوشکێکی باوکی و خوشکێکی باوکی و دایکی و دایکی بو، لێرە برای دایکی و خوشکی باوکی هەر یەکەو شەش یەك وەرئەگرن دایکیشی شەش یەك وەرئەگرێت و خوشکی دایك و باوکی نیوەی ماڵەکە ئەبێتە بەشیان، لێرە براو خوشکی یەکەم هەر یەکە بەشیان وەکو یەکە بەبێ جیاوازی لە بەینیان، بەڵام خوشکە باوك و دایکەکە بەشی هەمو ماڵەکە واتە بەقەد هەمو میراتگرەکانی دیکەیە.

٥- ئەگەر میراتگری یەکێك بریتی بو لە براێکی دایکی و خوشکێکی دایکی و مێردەکەی و داپیری، لێرە براو خوشکە دایکەکە هەردوکیان سێ یەکی میراتەکەیان بەر ئەکەوێت لە بەینی خۆیان ئەیکەنە دوو بەش، هەر یەکە بەشێك وەرئەگرێ وەکو یەك بەبێ جیاوازی لە بەینی نێرو مێیان، مێردە نیوەی میراتەکە وەرئەگرێت و داپیرەکەش شەش یەکی.

کەواتە بۆمان دەرکەوت کە لە هەمو میراتێکا وە نەبێت ئافرەت نیوەی بەشی پیاوی هەبێت، زۆرجار وا ئەبێت بەشی هەردو لایان وەکو یەك ئەبێت، هەندێك جاریش بەشی ئەم پتر ئەبێت لە نێرینەی برای، وەکو ئەوەی میراتگیری سێ برای دایکین لەگەڵ خوشکێکی دایکی و باوکی لەگەڵ دایکیان، لێرە هەر سێ براکە سێ یەکی میراتیان بەرئەکەوێت، خوشکەکە نیوەی و دایکە شەش یەك، واتە ئەگەر میراتەکە شەش هەزار دینار بێت سێ براکە هەرسێکیان دو هەزار

دیناریان بەرئەکەوێت، خوشکەکە سێ هەزاری بەرئەکەوێت دایکەش بەشی هەزار دینار ئەبێت.

بەڵام بەشی براو خوشکی باوکو دایکی ئەبێت بە فەرمانی ئایەتەکە بێت واتە لە میراتا کوڕ دو بەشی کچی بەرئەکەوێت. ئەمە هیچ کێشەو بەرەوتێك هەڵناگرێت، چونکە بڕیاردانی خودایە، ئەوەی مسوڵمانەو خاوەنی ئیمانە بەرامبەر فەرمانی خودا ئەبێت ملکەچ بێتو پێی قایل بێت، ئەبێت بزانێت ئەوەی خودا بڕیاری لەسەر ئەدات خاڵی نیە لە مەبەستو حیکمەت چ ئەو مەبەستو حیکمەتەمان بۆ دەربکەوێت یان نا.

بەڵام ئێمە ئەگەر کەمێك لەم بڕیاردانەی خودا وردببینەوە ئەبینین پڕە لە حیکمەتو ڕێكو تەواوە لەگەڵ عەدالەت، ئەگەر یەکێك بمرێت لەگەڵ میراتگیرەکان کوڕێكو کچێکی لەدوا بجێنێ ئەبینین کوڕەکەی زۆر زیاتر لە کچەکەی پێویستی بە ماڵو خەرجیو دەرامەت هەیە، چونکە ئەگەر ڕەبەن بێت پێویستی بە ژن هێنان هەیە، ژن هێنانیش هەروەکو ئەزانین پێویستی بە مەسرەفێکی زۆر هەیە، وەکو مارەیی نافرەتو خەرجی گواستنەوەو تفاقی ناوماڵ ئامادەکردنو خانو کرین یان بە کرێ گرتن، ئەمە هەموی وا ئەکات کە باری کوڕ زۆر قورس بێتو پێویستی بە ماڵو پارەو ماڵێکی زۆر هەبێت، وە ئەگەر نا ناتوانێت خێزاندارێك بۆ خۆی پێك بێنێت.

کوڕەکە ئەگەر شایەد ڕەبەن نەبوو خاوەنی خێزانو ماڵو منداڵ بوو لێرەشا کوڕ پێویستی بە ماڵو خەرجی زۆر ئەبێت بۆ ئەوەی بتوانێت گوزەران بۆ ماڵو منداڵەکانی ڕۆژ بە ڕۆژ بڕەخسێنێو ئیدارەیان بە

شێوەیەکی گونجاو بێنێتە دی، بەڵام خوشکەکەی کە شو ئەکات پێویستی بە هیچ خەرجیەك نیە، وە هیچ مەسروفێك روی تێناکات، کە شو ئەکات مارەیی وەرئەگرێت بە پێچەوانەی براکەی کە ژن دێنێت ئەبێت مارەیی بدات، ئنجا کە ئەکەوێتە ماڵی مێردەکەی، ئەو مێردە ئەبێت هەموو پێویستیەکی ژیانی بۆ بڕەخسێنێت لە جلو بەرگو خواردنو خواردنەوەو هەمو مەسروفێکی تری، وەکو بردنە لای دکتۆرو کرینی دەرمانو خەرجی سەفەر. کە منالیشی ئەبێت هەرچی پێویست بێت بۆ بەخێوکردنی لە لایەن مەسروفەوە ئەکەوێتە سەر شانی مێردەکەی، هیچ خەرج کردنێك روو ناکاتە ئەو.

ئنجا ئەگەر بە باشی سەرنج بدەین ئەبینی ئاینی ئیسلام زۆرتر لایەنگری ئافرەتی کردوە بەو بەشەی کە لە میرات بۆی بڕیار داوە.

شتێکی دیکەش جێی ئەوەیە ئاماژەی بۆ بکرێت کە ئەبێتە هۆی ئەوەی لە میراتا بەشی کوڕ زیاتر بێت لە بەشی کچ. زۆرجار ئەدیترێت- بە تایبەتی لە لادێیەکانا – ئەو ماڵو سامانەی کە باوك دوای خۆی بەجێی دێڵێت پەیاکردنی پارمەتیدانی کوڕەکەی تێدا هەیە هەر جۆرە یارمەتیەك بێت، چ زۆر بێت یان کەم، وەکو ئەوەی لەگەڵ باوکی ئیشی کردبێ یان بەراو ئەدیو یارمەتی دابێت. ئەمەش وا ئەخوازێت کە ئەبێت لە میراتا بەشی لە بەشی خوشکەکەی زیاتر بێت.

تــەڵاق بە دەست كێیــە؟

لە ئاینی وەرگەڕاوەكان ڕەخنەیەكی دیكەیان ئەوەیە ئەڵێن: تەڵاق دان بۆچی ئەبێت هەر بەدەست پیاو بێت؟ بۆ چ ئـافرەت بەشـداری تێـدا نەبێت و نەتوانێت خۆی لە بەندایەتی مێرد ڕزگار بكات؟

ئنجا با ڕووبكەینە ئەم باسەو نەختێكی لـێ بدوێین تـا بـزانین ئـەم ڕەخنەی ئەو لە ئاینی وەرگەڕاوانە سەنگێكی هەیە یان وەكو ڕەخنەكانی دیكەیان بێ بەڵگەو پوچەڵە.

خودای بەرزی بێوێنە بەردەوامبونی ژیانی ئادەمیزادی لەم گێتیەدا بەنـد كردوە بە یەك گرتنی پیـاو و ئـافرەت، ئـەم یـەك گرتنـە ئـەبێت بـە پێـی ڕێكێشانی شەرع و ئاین بێت كە بە مارە كردن ڕوو ئەدات و دێتە دی.

ئەم دەستی یەك گرتنە نابێت بۆ كاتێكی تایبەتی ئـەبێت بـەردەوام بێت و پچڕان ڕوی تێنەكات بە مردنی یەكێكیان نـەبێت. ئـەم دەسـتی یەكگرتنە خودای بەرزی بێوێنـە لـە سـورەتی (النسـاء) لـە ئایـەتی بیستەما بە ﴿میثاقا غلیظا﴾ ناوی ئەبات واتە بەند بون بە بەندبونێكی ئەستوری قایم كە نابێت هەر وا بە ئاسانی لێكردنەوە ڕوی تێبكات.

بەڵام لەگەڵ ئەوەی ئەم یەكگرتنە ئەبێت بەردەوام بێت و دابـڕان ڕوی تێنەكات وا ئەبێت پیاوێك و ئافرەتێك درای دەستی یـەك گرتنیـان بـە ماوەیەك، هەر یەكەیان نارەزایی لە كردەوەو ڕەوشـتی ئەوەكـەی تریـان دەرئەخات و ساردیو ناخۆشی ئەكەوێتە بەینیان بەشێوەیەك كە لایەكی دەرگای جیابونەوەیان بۆ ئەكرێتەوە، ئەو جیابونەوەیـەش بـە تـەڵاق دان دێتە دی، ئەو تەڵاقدانەش دراوەتە دەست پیـاو نـەك دەسـتی ئـافرەت،

پیاور ئافرەت هەردولا خاوەنی بیرو هۆشن، هەروەها هەردولا خاوەنی عاتیفەن، بەڵام بیرو هۆش لای پیاو زاڵە بەسەر عاتیفەکەیا، بە پێچەوانەی ئافرەت کە عاتیفەکەی بەسەر بیرو هۆشیا زاڵە.

ئەمە شتێکی دیارو ئاشکرایە کێشەو بەرە هەڵناگرێت، ئەبینی ئافرەت لەبەر ڕوداوێکی ئەختێك ناخۆش کە ڕوی تێئەکات خۆی ناگرێتو گریانو فرمێسك ڕژاندن داگیری ئەکاتو ڕۆژی لێ تاریك ئەبێت بە پێچەوانەی پیاو کە بەرامبەر هەر ڕوداوێکی ناخۆش خۆی ئەگرێتو عاتیفەی لە مەندایەتی خۆی لای نادات.

بەهێزبونی عاتیفە لای ئافرەتو زاڵ بونی بەسەر بیرو هۆشیەوە ئەبێت کەمێك بێت بۆی، بەڵکو ئەمە ئەبێت لە ئافرەت وابێت، ئەگەر یەکێکیان وانەبێت ئەبێت زەدەیەك لە هەستو عاتیفەیو هۆشو بیریا هەبێت، چونکە خودا بناغەی لەشو هەستو دڵ نەرمی ئافرەتی وا دارشتوە کە ببێت بە دایكو منداڵەکانی بخاتە ژێر باڵی عاتیفەیی و دڵسۆزیا، وە گەر نا ئەیئەتوانی منداڵێك شیر بداتو بەخێوی بکات. نابینیت ئافرەتێك ئەگەر منداڵەکەی نەخۆش بکەوێت دونیای لەبەرچاو تاریك ئەبێت شەوان خەو لە خۆی حەرام ئەکاتو بە دیاریەوە دائەنیشێتو ناوەناوە فرمێسك لەسەر چاوی لائەبات، لەکاتێکا باوکی منداڵەکە لە خەوا ئەپرخێنێ.

ئنجا بەم شێوە ئەفسیەی کە ئافرەت لەسەریەتی ئەگەر تەڵاق دانی بەدەست بێت ئەگەر ناخۆشیەکی کەم لەگەڵ مێردەکەی ڕووبدات هەڵچون داگیری ئەکاتو ڕوو لە تەڵاقدان ئەکات بەبێ ئەوەی بیرو هۆشی بەکار بێنێت کە تەڵاقدانەکەی چ ناخۆشیەكو تاڵیەکی

بەدواوە دێت، بەلام کە سارد ئەبێتەوە پەشیمانی ڕوی تـێ ئـەکاتو بـە هەردوو دەسـت لە چۆکی خۆی ئەدات کە چۆن ماڵی خۆی وێـران کـرد بەبێ ئەوەی پەشیمانیەکەی سوودێکی پێ ببەخشێ.

بەلأن پیاو کە تەلاقی بەدەستە چونکە بیرو هۆشی بەسەر عاتفەکەیا سوارە چۆنها نەبێت لەسەر ناخۆشیەکی هاکەزایی لەگەڵ هاوسەرەکەیا زو هەلەناکاتو روو ناکاتە تەلاقدان، چونکە بیرئەکاتەوە ئەگەر تـەلاق بدات منداڵەکانی پەراگەندە ئەبن و ئەبێت مارەیی دوایی هاوسەرەکەی بداتو نەفەقەی سێ مانگی بۆ بژمێرێت، دوایـش هـەروا بـە ئاسـانی ناتوانێـت ژنێکـی دیکـە مـارە بکـات چـونکە پێویـستی بـە پـارەو خەرجیەکی زۆر هەیە.

ئەمە جگە لەوەی ئەگەر خاوەنی بیرو بڕواو ئیمان بێتو ترسی خـودا ڕوی تێنەکات کە نابێت لەسەر ناخۆشیەکی کەم ئەو پەیمانە بـەهێزەی کە بە ڕێکێشانی خودا لەگەڵ هاوسـەرەکەی هاتۆتـە دی هـەروەها بـە ئاسانی بیپچڕێتو ئەو ئافرەتـە مـاڵ وێـران بکـات جگـە لـەوەی کـە ئەزانێت پێغەمبەر ﷺ فەرمویەتی: (أبغض الحـلال الى الله الطـلاق)، واتە: پێناخۆشترین شت لای خودا کە دروستە تەلاق دانە.

بەڵێ، زۆربەی مامۆستایانی مەزهەبەکان لایان وایە کە تـەلاق دان بە دەست مێردە نەك بەدەست هاوسەرەکەی، بەلام مامۆستایانی حەنەفی لایان وایە ئافرەت کە شوو ئەکات لە کاتی مارەکردنی مارەکردنەکـەی بە مەرجێك بێت هەر کاتێك ویستی خۆی تەلاق بدات، ئنجا ئەگەر ئەو کەسـەی مارەکردنەکـەی لەگـەڵ ئەبەسـتێت بـەم مەرجـە قایـل بـو

مارەکردنەکە دێتەدیو ژنەکە هەر کاتێك ناخۆشییەکی لە مێردەکەی دیت ئەتوانێت خۆی تەڵاق بداتو لە مێردەکەی جیا ببێتەوە.

ئەمە جگە لەوەی کە ئافرەت ئەتوانێت لای قازی لە مێردەکەی داوای جیابونەوە بکات، لەبەر چەند شتێك کە ئێرە جێی درێژە پێدانی نیەو مەزهەبەکان درێژەیان پێداوە.

مافی ئافرەتان

ئایا ئایینی ئیسلام مافی ئافرەتی نەداوە هەروەکو لە ئایین وەرگەڕاوەکان ئەڵێن، یان وانیەو ئەم ئایینە هەموو مافێکی بۆ بڕیارداوە کە مافی تەواو و ڕاستەقینەیەتی.

لە باسی (تێڕوانینی ئیسلام دەربارەی ئافرەت) کە پێشتر هەندێکی لێ دراین، وتمان ئایینی ئیسلام بە یەك چاو تەماشای پیاو و ئافرەت ئەکات ئەوەی بۆ پیاوی بڕیار داوە بۆ ئەویشی بڕیار داوە، ئەوەی لەسەری بە پێویست داناوە هێنانە دیەکەی لەسەر ئەویش بە پێویستی دانراوە.

لەوێ چەند فەرمایشتێکی پێغەمبەرمان ﷺ لەسەر ئەوەی وتمان بە بەڵگە خستنە بەرچاو، هەروەهاش چەند ئایەتێکی قورئانی پیرۆزیش، لەو فەرمایشتانە بۆمان دەرکەوت کە ئایینی ئیسلام نێرو مێ پێکەوە ئار ئەباتو بەیەك تەمەشاکردن تەماشایان ئەکات، هەروەکو لە ئایەتی (٩٧)تیش لە سورەتی (النحل) بۆمان دەرئەکەوێت کە ئەفەرموێت: ﴿مَنْ عَمِلَ صَالِحًا مِّن ذَكَرٍ أَوْ أُنثَى وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَلَنُحْيِيَنَّهُ حَيَاةً طَيِّبَةً وَلَنَجْزِيَنَّهُمْ أَجْرَهُم بِأَحْسَنِ مَا كَانُواْ يَعْمَلُونَ﴾، واتە: ئەوەی ڕووی کردێتە هێنانەدی کاری چاکەو خاوەنی بڕوار ئیمان بێت چ نێرینە بێت، یان مێیینە لە دوارۆژا وەکو یەك بەژیانێکی خۆشو ئاسوودە زیندووی ئەکەینەوەو گەلێك باشتر لەوەی لە ژیانیا کردویەتیو هێناویەتە دی.

ئەم ئایەتەش شایەدێکی دیکەیە کە خودا جیاوازی نەخستۆتە بەینی پیاوو ئافرەت، ئینجا هەر بەو پێیە لەم ژیانەدیا ئەو مافەی بۆ ئەوی بڕیار داوە بۆ ئەمیشی قەرار داوە کە مافی تەواوو ڕاستیەتی. ئەم مافانەی کە ئافرەتان لە ئەوروپا تا دوانزە چەرخ زیاتر دوای هاتنی ئاینی ئیسلام دەستی نەکەوتبو، ئنجا با هەندێك لەم مافانە بخەینە بەرچاو:

١- لە باسێکی کە لەمە پێشتر باسم کرد کە جەنابی (عومەری کوری خەتتاب) ڕۆژێك هاوسەرەکەی لەسەر کارێك لەگەڵی ئەکەوێتە کێشەو بەرە، جەنابی عومەر پێی ئەڵێت: ئەی ئافرەت ئێوە پێش ئەوەی ئاینی ئیسلام بێت هیچ نرخێکتان نەبوو، ئەم ئاینە کەهات ئێوەی لەگەڵ پیاوان یەکسان کردوو نرخی تەواوی پێدا، ئەمە ئەبێت وات لێ بکات بەرامبەرم بوەستیت و بەم شێوەیە لەگەڵم بدوێیت؟ ئافرەت وتی بۆچ نا، کچەکەت (حەفصە) کە خێزانی پێغەمبەرە هەندێك جار بەرامبەری ئەوەستێت و لەگەڵی ئەکەوێتە مشتومڕ بە شێوەیێك پێغەمبەر ﷺ بە درێژایی ڕۆژەکە دڵ شکست ئەبێت.

٢- ئاینی ئیسلام خوێندن و خوێندەواری لەسەر پیاوو ئافرەت بە پێویست داناوە، ئافرەت بۆی هەیەو زۆر پەسندە تا ئەتوانێت پلەی خوێندن و زانستی خۆی بەرز بکاتەوە.

٣- ئافرەت وەکو پیاو ئەتوانێت خاوەنی ماڵ و سامان بێت و بازرگانی و کاسپی تێدا بکات، بەبێ ئەوەی خزمێکی یان مێردەکەی هەقی ڕێ لێگرتنی هەبێت.

٤- ئەتوانێت بە پێـی ئـارەزووی خـۆی شـوو بـەو کەسـە بکـات کـە ئەیەوێت، هیچ کەسێك لە خزمانی ئەگەر چی باوکیشی بێت بـۆی نیە بە خورتی لـە یـەکێکی مـارە بکـات، ئینجـا ئەگـەر بیکـات مارەییەکە ناپێتو دروست نیە.

ئـەوەی لـەناو کوردەواریـا لـەم ڕووەوە ڕووی تێنـەکرێ ئـایین ڕێـی پێنەداتو دروست نیە، ئەگەر چی هەندێك لە مامۆسـتایان فتـوای پێنەدەن.

من ئەمەم لە باسێکی کتێبەکەم کە ناوی (دراسـات في العقيـدة والتفسير والفقة) بە درێژی ڕوون کردۆتەوەو ئەوەی لەوەو پێش لەسەر دوست بـوونی لەلایـەن مامۆسـتایان بـە بەڵگـە دانـدراوە بەڵگـە نەبوونەکەیم دەر خستوە.

٥- ئافرەت کە شوو ئەکات ئەو مارەییەی بۆی بڕیـار ئـەدرێت هـەقی خۆیەتی هیچ کەسێك لـە خزمـانی حـەقی ئـەوەی نیـە دەسـت بـۆ پولێکی درێژ بکات، خۆی چۆنی بوێت لەوەها خەرجی ئەکات.

٦- کە شوو ئەکات هیچ شێوە مەسرەفێك نە بۆخۆی نە بۆ منداڵەکانی ڕووی تێناکات هەر چەندێك توانادارو هەبوو بێت. ئەبێت مێـرد بـە هەموو مەسرەفێكو خەرجییەك هەڵبستێت، بەڵام ئەگەر ئافرەتەکـە بە ئارەزووی خۆی لە مەسرەفا یارمەتیدەر بێت ئـەوە چـاکەیێکە بـە هەوەسی خۆی ڕووی تێنەکات.

٧- ئافرەت بەپێی ئـەو توانـاو خوێندەواریـیـەو شـەهادەیەی دەسـگیری ئـەکات هـەقی ئـەوەی هەیـە لـە دائیرەکـانی حکومـەت یـان لـە

شەریکەیەکا دابمەزرێنێت و ببێت بە مووچەخۆر، بە تایبەتی لە نەخۆشخانەکان و لە هەموو پلەیێکی قوتابخانەکانا.

٨- ئەتوانێت بە پێی ئەو خوێندەوارییەی هەیەتی خۆی هەڵبژێرێت بۆ ئەوەی ببێتە ئەندامێك لە ئەندامەکانی پەرلەمان و مافی ئەوەی هەیە لە هەموو کێشەو بەرەیەك کە تیا روو ئەدات بەشدار بێت و رای خۆی دەربخات لەو سنوورەی کە ئاین دایناوە.

٩- مافی ئەوەی هەیە لەناو کۆمەڵگا ئەندامێك بێت لەو پارتانەی کە بەرنامەیان ئیسلامەو یاسای ئیسلام پەیرەو دەکەن، تێدا خاوەنی راو قسەو وتەو بیر بێت.

١٠- هەروەکو مافی ئەوەی هەیە لە پەرلەمانا ببێت بە ئەندامێك لە ئەندامەکانی ئاواش مافی ئەوەی هەیە بە پێی ئەو خوێندەوارییەو شەهادەیەی هەیەتی لە وەزارەتێکا ببێت بە وەزیر، هەر چەندێك ئەو مرۆڤانەی تیا موچەخۆرن هەموو پیاوبن، ئەوەی لە ئارادایە ئەبێت دانایی و توانا داری راپەراندنی و هێنانەدی کاری ئەو جێگەیەی هەبێ، کە ئەو سەرۆکیەتی.

١١- ئیبن حەزمی ئەندەلوسی کە مامۆستایێکی زۆر بەرزو خاوەنی چەند کتێبێکە کە گەورەتریان (المحلی)یە کە نزیکەی ده بەرگی گەورەیە، ئەڵێت: ئاینی ئیسلام دەست بەسەرگرتنی هیچ کارێکی لە دەوڵەتا لە ئافرەت قەدەغە نەکردوە تەنیا پلەی سەرۆکایەتی وڵات نەبێت.

١٢- ئافرەت مافی ئەوەی هەیە لە دەرەوەی ماڵ روو لەو کـارانە بکات کە باسمان کرد، هەروەها کارانی دیکەش کە لە توانایا بێت بە دوو مەرج:

أ- ئیشی دەرەوەی نابێت کاری ناو ماڵی خۆی پێی لەبیر بکات، ناو ماڵ بەدەستی خاتوونی خاوەن ماڵ نەبێت نارازێندرێتەوەو نەشئەی خۆی وەرناگرێت، ئەو ئاگا لێبوونەی کە پێویستە بۆ منالی سارا نابێت لێی دوا بکەوێت و هەموی بداتە دەست دایەن، چونکە بارەشی دایك نەبێت خۆشیو گەشایەتی بەگیانی منداڵ ناگەیەنێ.

ب- کە ڕو ئەکاتە دەرەوە بۆ هەر کارێکی بێت ئەبێت جلـــوبەرگی پۆشتەو داپۆشـــەر لەبەر بکاتو لە قســـەو وتاریا ئەبێت گرانو سەنگین بێت، نەك لەوانە بێت کە دێتە دەرەوە بارێك بۆن لەخۆیان ئەدەنو خۆیان ئەرازێننەوەو پێڵوی سەرچاویان بە ڕەنگی ئەو جلەی لەبەری ئەکەن لە سوورو مۆر سەوز ڕەنگ ئەکەنو سنگیان بەروڵا ئەکەنو جلی تەسكو تروسك لەبەر ئەکەن، ئنجا کە دائەنیشن قاچ لەسەر قاچ دائەنێنو قاچیان تاسەر چۆکیان دەر ئەخەن.

ئەمە ماف نیە بۆ ئافرەت، ئەمە لە سنووری حـەیاو حورمەت لادانەو لە شورەی راســـت دەرچونەو مێیەتی خۆ دەرخســـتنەو بە غەریزەی جنســـی یاری کردنەو جولە پێی دانیەتیو ڕەوشتی ڕێك راست لەناو کۆمەڵا تێك دانەو بەلای خراپە بردنیەتی.

١٣- ئنجا با باسەکەم بەم خالەی سێنزەما کۆتایی پێنێنو بزانین ئایە ئافرەت مافی ئەوەی هەیە ببێتە سەرۆکی وڵات، چ جەمهوری بێت یان مەلەکی، هەروەها ئایە ئاینی ئیسلام ئەم مافەی بۆ بریار ئەدات یان نا؟

ئێمە با بەشێوەیەکی دیکە تەماشای ئەم باسە بکەینو بیخەینە بەرچاو تا ئەم دروست بونە یان دروست نەبونەمان بۆ دەرئەکەوێت، بەبێ ڕوکردنە رای زۆربەی مامۆستایانی کۆنو تازەی ئاین کە ئەڵێن: دروست

نیە، لەگەڵ ڕای ئەم مامۆستا دانایانەی زۆر کەمەی ئێستای ئاین کە ئەڵێن دروستە.

مەلیك ئێستاکە هەروەها سەرۆکی جمهوری لـە زۆربـەی وڵاتـەکانی ڕۆژئاوا یان پیاوە یان ئافرەتە بەڵام هەڵسوراندنی کاروبـاری وڵاتەکـەی هیچی بەدەست نیە هەروەکو ئەمە دیارو ئاشکرایە لە سویدو دانیمارکو نەرویچو بەریتانیا، هەروەها لە تورکیـا و لە ئیسرائیل وڵاتانی دیکەش.

سەرۆکایەتی بەپێی ئاینی ئیسلام نابێت وابێت چ ناوی مەلیك بێت یان خەلیفە یان سەرۆکی جمهوری. سەرۆك ئەبێت دەستێکی باڵای هەبێت لە هەڵسوراندنی سیاسـەتی وڵاتەکەی چ پەیوەندی بە دەرەوەی وڵات بێت یان بەناوەوە، ئەبێت بە شێوەیەکی تەواو خاوەنی ڕاو قسـەو تەکبیر بێت لە بەڕێوەبردنی کاروباری وڵاتو میللەت، ئەبێت دوای لێکۆلینەوەو موشاوەرە خاوەنی قسەی خۆی بێتو لـێ لانەداتو کزی ڕوی تێنەکات بەرامبەر وەستان ئەو کارە گرنگانەی کە پێویستی بە ڕشت بونو توندی هەیەو دڵی هەڵناگرێت.

سەرۆك ئەبێت زۆربەی کاتی ڕۆژەکانی تەرخان بکات بۆ سەرپەرشتی کارو باری وڵاتەکەی و دانیشتوەکانیو خاوەن و هەڵگری باری گەورە بێت.

مەبەستم ئەوە نیە کە لە وڵاتەکەیا دیکتاتۆرو شێوە دڕندەیێك بێت، بە پێی ئارەزووی خۆی وڵات بەڕێوەبەرێت، هەروەکو ئەمـە پیشـــەی بەشێکی زۆری سەرۆکی وڵاتەکانی عەرەبە، مەبەستم ئەوەیە کە ئەبێت ئاگاداری بەسەر هەمو کاروبارێکی وڵاتەکەدا هەبێت، ئەگەر لە ڕووکو نە کارێك ڕایێك لەلایەن کاربەدەســـتەکانی خوار خۆی ڕازی نەبو نابێت

بێ‌دەنگ بێت، ئەبێت بەجوانی لەگەڵیان بکەوێتە بێنەو بەرە، تا یان رای خۆی پێیان لەسەلمێنێ یان ئەوان رای خۆیانی پێی ئەسەلمێنن.

هەروەکو خەلیفەی دادپەروەر جەنابی عومەری کوڕی خەتتاب لەگەڵ چەند کەسێك لە یارەکانی پێغەمبەر ﷺ کە یەکێکیان بیلالی حەبەشی بو کەوتە بێنەو بەرە کە لە عێراقا بەشداربون لە جیهادکردن ئەیانویست خاکی عێراق بەسەریانا دابەش بکرێت، جەنابی عومەر بە دووربینی خۆی رای وابو کە دەبێت ئەو خاکە بەشی خەزێنەی دەوڵەت بێت، تا ئەو بەروبومەی لێی روو ئەدات بەپێی پێویست لە هەمەو کاتێکدا بۆ هەموان بێت بە تایبەتی بۆ هەژاران، نەك تەرخان بێت بۆ بەشێك و دەوڵەمەندی تیانا لە زۆربون بێت و دەستکورتانی تێدا بێبەش بێت.

ئەو بێنەو بەرەیە لە بەینیان سێ چوار رۆژی خایاند، هەر لایە لەسەر رای خۆی رشت بو، تا جەنابی عومەر پێیانی وت بەڵگەم لەسەر ئەوەی ئەیڵێم لە فەرمایشتی خودایە کە لە ئایەتی (٧) لە سورەتی (الحشر) ئەفەرموێت: ﴿مَّا أَفَاءَ اللَّهُ عَلَىٰ رَسُولِهِ مِنْ أَهْلِ الْقُرَىٰ فَلِلَّهِ وَلِلرَّسُولِ وَلِذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ كَيْ لَا يَكُونَ دُولَةً بَيْنَ الْأَغْنِيَاءِ مِنكُمْ﴾، واتە: ئەو ماڵەی کە خودا لە دانیشتوانی شارەکان و دێیەکان ژێردەستەی پێغەمبەر ئەکات، بۆ پێغەمبەرو بۆ خزمانی هەژارانی و بۆ هەتیو بۆ هەژاران و بۆ ئەوانەیە کە لە سەفەرا خەرجیان لێ ئەبڕێ و ناتوانن بۆ جێگای خۆیان بگەڕێنەوە، ئەو ماڵە بەش ئەکرێــــــــت، بەشی دەوڵەمەندەکانی تێدانیە، تا ماڵ هەر بەدەستی ئەوانەوە نەبێت و دەلولەتیان پتر بێت و هەژارانیش هەر لە هەژاریا بمێننەوە.

ئنجا کە جەنابی عومەر ئەم ئایەتەی خستە بەرچاویان بە .هەڵە چوونی خۆیانیان بۆ دەرکەوت‌و زانیان رای خەلیفــــە تەواوەو بە هەموو دڵێکەوە پێی قایل بوون.

جەنابی عومەر خوا پلەی لە بەهەشــــت بەرزی کاتەوە ئەیزانی ئەو رایەی لەسەریەتی ڕاستو تەواوە بۆیە لەسەری ڕشت بوو بەڵام ئەیزانی نابێت بەپێی پلەی سەرۆکایەتی خۆی رایەکەی بەرێتە ســـــەرو ئەوانە بێ‌دەنگ بکات، ئەبێت لەگەڵیان بکەوێــتە موناقەشە تا بە بەڵگەنێك رایەکەی پێیان بسەلمێنێ.

سەرۆکی وڵات ئەبێت بزانێت کەی ئەبێت سەرت‌و توند بێت وەك پۆڵا ئەزانێت چەمانەوە چیەو بەرامبەر هەموو گێژاوێکی سەخت خۆی بگرێت کۆڵ نەدات، هەروەها بزانێت لە چ ڕووداوێك ئەبێت نەرم‌و شل بێت وەك نەمام چۆن پێویست بێت لار بێتەوە.

ئنجا سەرۆك ئەگەر شێوەی سەرۆکایەتی‌و بەڕێوەبردنی وڵاتی بەو ڕەنگە بێت کە باسمانکرد ئایە لەگەڵ نافرەتایەتی ئافرەت ئەگونجێت؟ لە کاتێکدا ئەو مانگی جارێك حەیزی پیا دێت بــاری دەرونی تێــك ئەچــێت کــە بــە منداڵیش زگی پڕ ئەبێت تا منالی ئەبێت نارەحەتی ڕوو ئەکاتــە لەشــی‌و بیرو تێفکرینی کە ئەمە لەگەڵ وڵات بەڕێوەبردنا ناگونجێت.

ئەمە لەلایەك لە لایەکی دیکەوە چۆن ئەشێت‌و ئەلوێت بە زگــی پڕیەوە بەشدار بێت لەو کۆبونەوانەی کە سەرۆك ئەبێـــــــت لەگەڵ کاربەدەستەکانی خوار خۆی بیبەستی‌و سەرۆکایەتی بکات‌و لەگەڵیان بکەوێتە موناقەشەو ڕادەرخستن‌و ڕاوەرگرتن، هەروەکو ئەبێت لەکاتی داگیرسانی شەڕ لەگەڵ دوژمن بە ورگەیەوە لەگەڵ ئەفسەرەکانا ناوە ناوە

كۆببێتەوە بزانێت پیلانی شەریان چۆنەو ڕای خۆی پێیان بگەیەنێ، جگە لەوەی ئەبێت بەپێـــــــای ســــەرۆكی ئەو وڵاتانە بچێت كە ڕوو ئەكەنە وڵاتەكەی و پێشوازیان بكاتو لەگەڵیان كۆببێتەوەو پەیمانیان لەگەڵ ببەستێت، جگە لەوەش كە ئەبێت بەدیتنی ئەو سەفیرانە هەڵبستێتو لەگەڵیان بوەستێت كاغەزی سەفیرایەتیان لێوەربگرێت كە وڵاتەكانیان لە وڵاتەكەیا بۆ بالوێزخانەكانیان ئەیانێرن.

ئەمە جگە لەوەی كە ئافرەت عاتیفەو دڵ نەرمو ناســــكە، عەتفەو دڵنەرمیی و ناسكی ڕێك ناكەوێت لەگەڵ بڕیاردان بە توندی لەسەركاری قورس و گرنگ كە زۆرجار بەرژەوەندی وڵات پێوەستی پێ ئەبێت.

لەبەر ئەمە ئافرەت نابێت خۆی لەم بوارە بداتو ڕووبكاتە ئەم ڕێیە سەختەی پڕ لە دڕكو داڵە كە بڕینی لە توانای ئەودا نیە.

بەڵێ ئەتوانێت بەپێی ئەو خوێندەوارییەی هەیـــــەتی وەزارەتێك بەڕێوەبەرێت كە سنورەكەی تەسكە نەك وڵاتێك كە سنورێكی پــــان و پۆری هەیەو بەرژەوەندی وا ئەخوازێت كە ئافرەت ســـــەرۆكایەتی وڵاتی بەدەستەوە نەبێت.

ئەوەی من بزانم بە درێژایی مێژوو وڵاتی مسوڵمانەكان ئافرەتێك نەبێت نەبۆتە سەرۆك، ئەویش (شجرة الدرّ)ە كە لە وڵاتی میسر دوای مردنی مێردەكەی سوڵتان نەجمەدین ئەییوب بە سەرۆك داندرا، بەڵام كە زانی ناتوانێت سەرۆكایەتی بەرێتە سەر سەرۆكایەتیەكەی دایە گەورەی ئەفسەرەكان عزەدین ئەیبەك دوایی شووی پێكرد بەڵام پاشی ماوەیەك تاڵی كەوتە بەینیان، ئافرەتەكە بە فێڵێك لە حەمام ئەمی بە كوشتندا، دواكەوتوانی عزەدین كە ئەمەیان زانی، هێرشیان بردە ســەر (شـــجرة

الدر)و لە دوو دایانە دەست کوڕی عزەدین لە ژنێکی دیکەی کوڕەکەش دایە دەست دایکی کە بە کەنیزەکەکانی بەردەستی وت بە قابقاب لێدان تێی بەربن، ئنجا بەو شێوەیە ڕووی تێکرا تا گیانی لەدەست دا.

ئەشێت بوترێت پێش چەند ساڵێك ئافرەت لە پاکستان و لە ئەندەنوسیا لە بەنگلادیش ســــەرۆکایەتی وڵاتیان کەوتە دەست، بەڵێ وایە، بەڵام سەرۆکایەتیان ئەو شێوە سەرۆکایەتیە بو کە ســــەرۆکەکان لە وڵاتەکانی زۆربەی ڕۆژئاواییەکان هیچیان بە دەست نیەو هەر ناویان هەیە.

چـەند رەخنـەیێکی دیکـــە

نوسەرێك لەوەی نوسیویەتی گەلێك رەخنەی لە ئایینی ئیســـلام و پێغەمبەر گرتوە، ئەوانەی هیچ بەیێکیـــان لەگەڵ ئاین نەماوەو لە زانینی راستەو تەواو بێبەشن، ئەوەی ئەو کابرایە نوســـیویەتی ئەوان کاریژی ئەکەن، وەکو ئەمانەی کەوا لێی ئەدوێم.

١- لە جێیێك لە کتێبەکەیا ئەڵێت ئایینی ئیسلام رێ ئەدات کچ بە منداڵی لەناو بێشکەیا لە یەکێك مارە بکرێت، بەبێ ئەوەی بزانێت ئەو مامۆستایانەی ئەو فتوایەیان داوە فتواکەیان لەسەر چی بەندەو لەسەر چی دامەزراوە، ئایا فتواکەیان بەڵگەیێکی لە قورئانی پیرۆز یان لە فەرمایشتێکی پێغەمبەر ﷺ لەسەر هەیە یان نا، هەروەها بەبێ ئەوەی بزانێت هەندێك لە مامۆستا بەرزەکانی پێشـــوی ئاین دروست نەبونی ئەو کارەیان دەرخستوە.

من ئەم باسەم لە کتێبەکەم (دارسات في العقيدة والتفسير والفقه) روون کردۆتەوەو دەرمخستوە ئەو مامۆســـتایانەی فتوایان بە دروست بونی ئەو مارەکردنە داوە فتواکەیان فتوائێیکی ئیجتهادیە، دەلیلێکی نە لە قورئان نە لە فەرمایشتێکی پێغەمبەر لەسەر نیە، فتواکەیان دامەزراوە لەســـــەر عورفو عادەتێك کە لەوە پێشتر بلاوبوەوە لەو کاتانەیا کە ئافرەت بێبەشبوە لە هەمو خوێندنو خوێندەوارێك. ئەو فتوایەی کە لەوە پێشتر دامەزرابو بێت لەسەر عورفو عادەتی کاتێك بە گۆڕانی کاتو عورفو عادەت فتواکە بە دروســـت نەبونی دێتە جێیو ئەبێت بە پێچەوانەی ئەو حوکم بدرێت.

ئەمە ڕای هەمو ماموستایانی داناو زانای پێشوی ئایینە. ئەوەی ئەیەویت پتر ئەم باسەی بۆ روون ببێتەوە با تەمەشای ئەم کتێبەم بکات ١- اعلام الموقعین ٢- فتاوی ابن تیمیه ٣- زاد المعاد.

٢- لە جێنێکی کەیا لە کتێبەکەی ئەڵێت ئایینی ئیســـــلام ڕێ بە گۆڕانی بڕیاردانەکانی نادات کە لەگەڵ هەمو کاتێکا ناگونجێت.

کابرا ئەم قسەیەشی شایەدی نا تێگەیشتنێکی تریەتی. ئێمە ئەگەر تەمەشای بڕیاردانو ڕێکێشانی شەریعەتی ئیسلامی بکەین ئەبینین ئەو بەشەی پەیوەندی بە بەڕێوەبردنی کۆمەڵو وڵاتو دامەزراندنی دەوڵەتو هەڵسوڕاندنی کاروباری‌و ڕێك خســــتنی مامەڵەی مرۆڤان لەگەڵ یەکتری‌و لەگەڵ کۆمەڵو لەگەڵ دەوڵەت، ئەمانە کە بەشی زۆربەی شەریعەتی ئیسلامە هەموی بە پێی کاتو جێیکا گـــــۆڕان هەڵئەگرێت و جیاوازی تێدا ڕووئەدات.

ئەمە کە ئەبێتە هۆی ئەوەی شەریعەتی ئیسلامی بۆ گشـــــــت ئادەمیزاد بێتو بۆ هەمو کاتێك بلوێتو دەست بدات چونکـــــــە شەریعەتێکە وشکی‌و توڕتی تێدانیە، شەریعەتێکی نەرمە لە ناوخۆیا بە پێی جێگاو کات تازەوەبون و گۆڕان ڕووی تێئەکات.

قاعیدەتێك‌و بەندێك لە بەندەکانی ئەڵێت: (تتبدل الاحکام بتبدل الازمان) واتە بە پێی گۆڕانی کاتو جێگاو عورف‌و عادەت ئەحکامی فقهی گۆڕان ڕووی تێئەکاتو بە پێی پێویست ئەحکامی دیکەی دێتەجێ.

ئەگەر ئێمە تەمەشای بەشی زۆری ڕای ماموستایانی مەزهەبەکان بکەین ئەبینین جیاوازیەکانیان دامەزراوە لەســـــەر گۆڕانی کاتو جێگا،

ئەم جیاوازیە هەروایە لە شوورەی مەزهەبێکی تایبەتیشا. بۆیی ئەبینین هەندێك بڕیار کە جەنابی ئەبو حەنیفە بڕیاری لەسەر داوە ئەبویوسف دوای ئەو بە پێچەوانەی بڕیاری ئەو بڕیاری لەسەرداوە، هەروەهاش محمدی کوری حەسەنی شەیبانیش کە ئەویش قوتابی ئەبوحەنیفە بوە.

بۆ دور برۆین ئیمامی شافیعی کە چۆتە میسر لەوێ بە پێی عورف و عادەتی میسر گەلێك فتوای بە پێچەوانەی ئەو فتوایانە داوەکە لە بەغدا داویەتی، ئەمە کە لە کتێبی شافعیەکان بە مەزهەبی تازەی ناو ئەبەن.

ئیبنولقەییم کە مامۆستایێکی زۆر بەرزو زانا بوە ئەڵێت: ئەگەر موفتی پرسیاری چۆنی حوکمی کارێکی لێکرا دەبێ بە پێی عورف و عادەتی وڵاتی خاوەن پرسیارەکە وەڵام بداتەوە، چونکە هەر وڵاتێك بەرامبەر هەر کارێکی ژیان عورف و عادەتێکی تایبەتی خۆی هەیە، ئەبێت موفتی لەسەر ئەو ئەساسە حوکم بدات.

ئەحکامی شەریعەت کە گۆڕان رووی تێناکات ئەوانەن کە دەربارەی برواو عەقیدەو نوێژو رۆژوو زەکات دان و چونە حەجە لەگەڵ چەند ئەحکامی کەمی دیکەی کە بەلگەیێکی لە قورئان یان لە فەرمایشتی پێغەمبەری لەسەرە، بە پێچەوانە هەموو بڕیاردانێکی دیکەی کە بە ئیجتهاد روویدات.

٣- لە جێیێکی کەیا ئەڵێت: مسوڵمانەکان لە کاتی خۆی کە شەڕیان لەگەڵ دانیشتوانی وڵاتەکانی دیکە ئەکرد بە خورتی خەڵکیان مسوڵمان ئەکرد. ئەم وتارە کارێژکردنی ئەو وتارەیە کە هەندێك لە پیاوانی کەنیسەی دوژمنی ئاینی ئیسلام و موبەشیرەکان و هەندێك لە موستەشرقەکان وتویانە.

ئەو کابرایە ئەگەر شتێکی لە ئایینی ئیســـلام تێبگەیشتایە ئەم کاوێژەی نەئەکرد، چونکە خودا لە ئایەتی (٢٩) لە سورەتی (الکهف) ئەفەرموێت: ﴿فَمَن شَاء فَلْيُؤْمِن وَمَن شَاء فَلْيَكْفُرْ﴾، واتە: ئەوەی ئەیەوێت بیبێتە مسولْمان با بیبێت، ئەوەیش ئەیەوێت کافربێت کەیفی خۆیەتی‌و هیچ خورتێیەك یان ناخۆشییەك روی تێناکات، جەزای ئیمانداری‌و بێ‌ئیمانی لە دوا رۆژا دێتەدی.

جگە لەمەش خودا لە سورەتی کافرون بە پێغەمبەر ئەفەرموێت: بە کافرەکانی مەککە بلْێت ﴿.... لکم دینکم ولی دین﴾، واتە: ئـەی کافرینە ئایینی خۆتان کە بت پەرستنە با بۆخۆتان بێت منیش دینی خۆم کە ئایینی ئیسلامە بۆ خۆمە، لە لایەن رووکردنە ئاین خورتی لە کەس ناکرێت. ئەمە لە لاێیك لە لاێیکی دیکەوە ئەگــــــەر بۆ مسولْمان بوون خورتی ببوایە، دەبو لەو ولأتانەی روناکـــی ئایینی ئیســـلامی گەیشتێ غەیرە دینێکی تێدا نەبوایە.

ئێستاکە هەر لەناو کوردەواریا دانیشتوانی هەندێك دێهات لەسەر ئەو ئاینەن کە لەوە پێش باوکیان‌و باپیرانیان لەسەری بوون وەکو دێی (هەرمۆتە)ی نزیك شاری کۆیێ کە هەمو دانیشتوانەکانی دیانن. ئەگەر ئایینی ئیسلام بۆ مسولْمان بون خورتی تێدا ببوایە ئەبو ئەم دێیە دیانی تێدا نەبوایە. هەروەها دێی (دینارتە) کە لە دەشتایێکا دوای ئەو چیایەی بە پشت شاری عەقرەوەیە، گەلێك دێی تریش کە لە دەوروپشتی شاری موصلە کە دانیشتوەکانیان هەمو دیانن، جگە لە ناحیەی عەنکاوە کە نزیکی شاری هەولێرە.

بۆ دور برۆین جولەکەکان لە عێراق پێش ئەوەی بە کۆمـــەڵی بۆ فەلەستین کۆچ بکەن لە هەمو شارەکانی بەشێکی زۆری لەو جولەکانە

تێدابوو گەڕەکی تایبەتیان هەبو. ئنجا ئەگەر رێی ببوایە کەسێك بە خورتی بکرێت بە مســــوڵمان نەبوایە دیانو جولەکە لەو جێگایانە بونیان نەبوایە.

٤- لە جێیکی کە ئەڵێت شەریعەتی ئیسلامی فتوا بە کەوتنی تەڵاقی سەرخۆش ئەدات، ئنجا رەخنەی خۆی لەم رووەوە دەر ئەخات.

ئەم رەخنەیەشی وەکو رەخنەکانی دیکەی پوچەڵە، چونکە ئەگەر ئەو لە کتێبێکی شافعیەکان قســەیێکی وای دیبێ نابێت وای بزانیایە ئەوەیە رێکێشانی شەریعەتی ئیسلام بەبێ ئەوەی بزانێت مامۆستایانی تری پێشو چیان وتوە.

یەکێك ئەگەر عەرەق بخواتەوە بەبێ ئەوەی بزانێت ئەوە عەرەقە، دوایی سەرخۆش بێتو ژنەکـــــەی تەڵاق بدات هەمو مامۆستایانی مەزهەبەکان ئەڵێن تەڵاقەکەی ناکەوێت. بەڵام ئەگەر مرۆڤێك بە ئارەزوی خۆی عارەق بخواتەوەو سەر خۆش بێتو ژنەکەی تەڵاق بدات بەشێك لە مامۆســــتایانی مەزهـــەبەکان فتوایــــــان بە کەوتنی تەڵاقەکەیان داوەو وتویانە ئەمە ئەبێت سزای عەرق خواردنەوەکەی بێت. حەدیسێکیانیش لەسەر رایەکەیان کردوە بە بەڵگە.

بەڵاَن بەرامبەری ئەمان بەشێکی دیکەی داناو زانا لە مەزهەبەکان ئەو رایەیــــــــان رەدکردۆتەوەو وتویانە ئەو تەڵاقە ناکەوێت، وەکو مامۆستای دانا تەحاویو کــــــەرخی لە مەزهەبی حەنەفی، موزنیو سەوری لە مەزهەبی شافعی، کە ئەمە راێیکی ئیمامی شافعیەو رای ئیمام ئەحمەدەو رای خەلیفەی سێیەم جەنابی عوسمانەو رای خەلیفەی دادپەروەر عومەری کوڕی عبدولعەزیزەو رای ئیمام طاوسو ئەبوسەورو

ربیعـــەو ئیبن حەزمو ئیبن تەیمییەو ئیبنو قەییمەو بەشـــێکی تر لە مامۆستا بەرزەکان.

ئیبنو قەییم کە مامۆستاییکی بەرزو دانایە لە فەرمایشتەکانی پێغەمبەر ﷺ ئەو حەدیسەی خاوەنی ڕای یەکەم کردویانە بە بەڵگە لەسەر ڕایەکەیان ئەم، ڕەددی ئەکاتەوەو ئەڵێت: ئەوە فەرمایشـــتی پێغەمبەر نیە.

ئەم مامۆستایانەی بەشی دووەم هەمو ئەڵێن: تەلاقی سەرخۆش ناکەوێت چونکە سەرخۆش خاوەنی ویست نیە، ئەوەی بەسەر زوبانیا دێت، نازانێت چیەو چی ئەڵێت وەکو شێتێك وایە هەروەها ئەڵێن: نابێت بوترێت بڕیاردان بە کەوتنی تەلاقی سەرخۆش ســــزا بۆ خواردنەوەی عەرەق بێت، چونکە خواردنەوەی عەرەق لە شـــەریعەتا سزای تایبەتی خۆی هەیە، سزاش نابێت بێتە دو سزا.

هەروەها ئەڵێن گوناهی ژنەکەی چیە تا بە خەراپی مێردەکەی سزا بدرێت و تەلاقی بکەوێت ژیانی لـێ تێك بچێت.

ئەوەی ئەیەوێت بۆ زیادە ڕونبونەوەی باسەکە با تەمەشای باسی (طلاق الاغلاق) بکات لە کتێبی (زاد المعاد) کە هی ئیبنو لقەییمە، هەروەها تەماشای باسی (طلاق السكران) بکات لە کتێبی (المحلى) کە هی ئیبن حەزمی ئەندەلوسیە.

٥- لە لاپەڕەییکی دیکەدا ئەڵێت: ئافرەت بە پێی شەریعەتی ئیسلامی لە مارەکردنیا هیچ ڕاییکی بە دەست نیە، ڕا هەر بە دەست کەسو کاریەتی.

ئەم قسەیە ئەگەر شتێك لە ڕاستی تێدابێت بە نیسبەت عەشایەری عەرەبەکانو کوردەواری قســــەییکی درۆی ئاشکرایە بە نیســـبەت

شەریعەتی ئیسلامی‌و دوورە لە راو بڕیاردانی مامۆســـــتایانی زاناو داناى پێشوی مەزهەبەکان. ئەوانە رایان وایە کە هیچ کەســـــێکی ئافرەت ئەگەر چی باوکیشـــــی بێت ناتوانێت بەبێ رەزامەندی ئەو لە یەکێکی مارە بکات، چونکە پێغەمبەر ﷺ ئەم هەقەی بۆ بڕیارداوە بە فەرمایشتێ کە فەرمویەتی (الأيّم أحق بنفسها من وليها، واذنها صماتها)، واتە: ئافرەتی بێمێردی بێوەژن هیچ کەسێکی ناتوانێت لە یەکێکی مارە بکات تا خۆی رێنەداتو رازی نەبێت، کچیش ئەبێت رای وەربگیرێت، ئنجا ئەگەر وسـکت و بێدەنگ بو ئەوە وا ئەگەێنێ رازیەو پێی خۆشە.

ئیبن المنذر ئەڵێت: ئەگەر کچە لە کاتی راوەرگرتنـــی بێدەنـــگ‌و وسکت بو، دوای ئەوەی مارە ئەکرێت بڵێت من رازی نیم‌و نەم ئەزانی وسکت بونم رەزامەندیم ئەگەێنێ، ئەو مارە کردنە هەڵئەوەشێت.

ئیبن عەبباس ئەڵێت: کچێك هاتە لای پێغەمبەر وتی باوکم منی لە یەکێك مارە کردوە کە من نامەوێت، پێغەمبەر پێی فەرموو سەر بەستی، ئەگەر ناتەوێت مارەکردنەکەت جێ خۆی ناگرێت‌و هەڵئەوەشێت، کچـــــە وتی: مادام باوکم مارەی کردووم رازیم، هەر ویستم باوکان بزانن هەقی ئەوەیان نیە کچی خۆیان بەبێ رازی بونی لە یەکێك مارە بکەن.

بۆ دور بڕۆین حەنەفیەکان کە ئیمامی ئەبوحەنیفە سەرۆکیانە لایان وایە ئافرەت چ بێوەژن بێت یان کچ ئەتوانێت خۆی لەو کەسەی ئەیەوێت مارە بکات ئەگەر خاوەنی بیرو هۆش بو گەیشتبێوە رادەی بلوغ، ئنجا کەسوکاری هەر چەندێك باوکیشی بێت بەو مارەکردنە قایل نەبن.

ئێستاكە مەحكەمە شەرعیەكان وەكو بزانم لە وڵاتە عەرەبیـــەكان لەسەر ئەم رایە ئەڕۆن.

٦- لە لایەرێکی تر ئەڵێت: پێغەمبەر عائیشـــەی کچی ئەبوبەکری مارە کرد بەبێ ئەوەی رای وەربگرێت. کابرا ئەم قسەیەی بە رەخنەیەك ئەخاتە بەرچاو. ئەم قسەیەشی قســـــــەیەکی لارو پوچەڵە وەکو قسەکانی تر ئەمە قسەیەکە هیچ هەمبانەیەك ناگرێتە خۆی، چونکە ئەو را وەرگرتنە بۆ باوکیەتی نەك بۆ پێغەمبەرە.

پێغەمبەر ﷺ داخوازی عائیشەی لە باوکی کرد کــــــە جەنابی ئەبوبەکرە، ئەبوبەکریش بێگومان بە هەمو شادیی‌و خۆشیەکەوە ئەم خۆشیەی بە کچەکەی گەیاندو شادی پێبەخشی. ئنجا ئایا کێ هەبوە لە خۆشیا ئەگەر بۆی بکرایە باڵنەگرێت ئەگەر بیزانیایە پێغەمبەر داوای دەکات‌و بە هاوسەری خۆی ئەگیرێ‌و ئەو شەرەفەری پێئەبەخشی‌و ئەیکات بە دایکێك لە دایکەکانی مسوڵمانان‌و باوکیشی بە خەزوری خۆی دائەنێت. بەڵام ئەو چاوە کوێ بێت ســــــپی بە رەش نەزانێت مێشکی خاوەنەکەی لە تێگەیشتن بێبەش ئەکات.

٧- لە جێیکی کەیا ئەڵێت: ئافرەتێــك چوە لای پێغەمبەر ﷺ داوای کرد مارەی بکات، پێغەمبەریش بەبێ را وەرگرتنی لە یەکێکی مارە کرد، ئنجا ئەڵێت چۆن دروستە یەکێك ژنێك بەبێ ئیزن لـێ‌وەرگرتنی لە یەکێك مارە بکات. ئەم رەخنەیەش شــایەدە لەسەر نەزانین‌و کاڵ فامی. ئەو رووداوە بەم شێوەیە بوە، پێغەمبەر ﷺ کە لەگەڵ بەشێك لە یارەکانی دانیشتبو ئافرەتێك هات وای دەرخســـــت کە ئەیەوێت پێغەمبەر ﷺ مارەی بکات، رووداوەکە وا دەرئەخـــات کە ئافرەتەکە

بێ‌کەس و بەبێ گوزەران بوە، هاتۆتە لای پێغەمبەر بۆ ئەوەی بیکات بە خاوەن مێردو لە بێکەسیو نیدارە خراپی رزگاری بکات، ئنجا پێغەمبەر کە خۆی نەیویســـت مارەی بکات ویســـتویەتی یەکێك لەوانەی لەگەڵی بون حەز لە مارەکردنی بکاتو ئاواتی ئافرەتـــــە بێنێتە دی، فەرمویە کێ ئەیەوێت ئەم ئافرەتە بکاتە هاوســـــەری خۆی، یەکێك لەو دانیشتوانە وتویەتی من، پێی وتوە چیـــــت هەیە بیکـــــەی بە مارەیی، وتویەتی هیچم نیە لەو کراسە زیاتر کەوا لەبەرمایە، پێی فەرموە بچۆرەوە ماڵەوە بزانە چیت دەست ئەکەوێت هەر چەندێك کەم بێت، پیاوە بە گورجی روی کردۆتە ماڵەکەی بەڵام بە دەست بەتاڵی گەڕاوەتەوە هیچ شـتێکی دەست نەکەوتبوو.

ئنجا پێغەمبەر ﷺ پێی ئەڵێت چیت لە قورئان لەبەرە، ئەویش ئەوەی لەبەربی بوە دەری خستوە، پێغەمبەر فەرمویەتی: ئەوەی لەبەرتە فێری ئەم ئافرەتەی بکە تا ببێتە مارەیی بۆی. ئنجا لەسەر ئەم مەرجە ئافرەتەکەی بە کەیف خۆشیو رەزامەندیەوە لە پیاوەکەی مارەکردو لەو ناخۆشیو بێکەسیو تەنیاییە رزگاری کردوە. ئنجا ئایە ئەم جێی رەخنەیە، یان دەرکەوتنی دووربینیو حیکمەتی پێغەمبەرەی تێدایە، سڵاوی خوادی لەسەر بێت.

٨- ئەم لە ئاین وەرگەڕاوە لە جێیەکی دیکەدا لە کتێبەکەیا ئەڵێت: پێغەمبەر بەو چاوەی تەماشـــــای شەیتان ئەکات، بە هەمان چاو تەماشای ئافرەت دەکات.

مرۆڤ ئەگەر بوغزو کینەی بەرامبەر یەکێك زۆر تیژو بەتین بێت لە سنووری بیرو هۆش ئەچێتە دەرەوەو درۆو ئیفترای وا ئەکات کە یەکێك نەختێك تێگەیشتنی هەبێت بڕوای پێ ناکاتو کابرای لەبەرچاو ئەکەوێت.

پێغەمبەر ﷺ هەروەکو لە باســـێکی لەمەوپێش باســـــمان کرد کە فەرموویەتی: چاکترین کەستان ئەو کەسەیە کە بۆ خێزانەکەی باش بێتو بفەرموێت: من باشـــتـــرینتانم لە باشیا لەگەڵ خێزانەکانم، هەروەها لە دامێن کێوی عەرەفە بە وتارو پەندێك رو بکاتە یارەکانیو بە ئامۆژگاری پێیان بڵێت: ئافرەتەکانتان ئەمانەتی خودان لای ئێوە ئەبێت بەو چاوە تەمەشایان بکەن هەر وەکو ئێوە هەقتان بەسەر ئەوانەوە هەیە، ئەوانیش هەقیان بەسەر ئێوەوە هەیە.

هەروەها لە فەرمایشتێکی دیکەیا بڵێت: هیچ کەسێك ئافرەت بە چاوێکی نزمو بێنرخ تەمەشا ناکات تەنیا کەسانی بێکەڵكو کینە دار نەبێت، کەسیش قەدریان ناگرێت کەسانی ڕەسەنو بە حورمەت نەبێت: لە فەرمایشتێکی دیکەیا کە بفەرموێت هەروەکو لەمەوپێش زانیمان- بەهەشت لەژێر پێی دایکانە –کە ئافرەتن.

پێغەمبەر ﷺ کە خاوەنی ئەم فەرمایشتانە بێت چۆن بیرو هۆش ڕێ ئەدات کە بە چاوێکی کەم تەماشـــای ئافرەتی کردبێتو بوترێت بەو شێوەیەی تەماشـــــای شـــەیتانی کردوە ئەوها تەماشای ئەوانی کردوە، ئەمە قسەیێکە لە دڵێکی بۆگەنی گڵاو نەبێت نایەتە دەرەوە، ئنجا یەکێك کە لە دیتنی ڕۆشنایی کوێر بێتو ڕۆشـــــنایی ڕۆژ بە تاریکی شەو بزانێت نەبێت وتاری چ نرخو سەنگێکی هەبێتو نایە لە تەنەکەی زبڵ زیاتر جێگیـــر نەبێت؟

٩- ئەم لە خودا یاخیە لە لاپەڕێکی دیکەی کتێبەکەیا لە مانـــــای ئایەتی (١٤) لە سورەتی (آل عمران) کە خـــودا ئەفەرموێت: ﴿زُيِّنَ لِلنَّاسِ حُبُّ الشَّهَوَاتِ مِنَ النِّسَاءِ وَالْبَنِينَ وَالْقَنَاطِيرِ الْمُقَنطَرَةِ مِنَ الذَّهَبِ وَالْفِضَّةِ وَالْخَيْلِ الْمُسَوَّمَةِ وَالْأَنْعَامِ وَالْحَرْثِ ذَٰلِكَ مَتَاعُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَاللَّهُ عِندَهُ حُسْنُ الْمَآبِ﴾ بەبێ شـــــەرمو حەیا ئەڵێت ئەم ئایەتە بە چ چاوێك تەمەشای ئاژەڵ ئەکات هەر بەو شێوەیە تەماشـــــای ئافرەت دەکات. ئەم کابرایە لە دوا ڕۆژا بە چ ڕەنگ زەردێك لە حوزووری خودا بوەستێت کە مانای فەرمایشـــتەکەی بەم شێوەیە خستۆتە بەر چاو تا ئەوانەی تێنەگەنو ئیمان لەناو دڵیانە کزە مانـــــای ئایەتەکە بە خراپی وەربگرنو لە ئایـــن وەربگەڕێن.

خودا لەم ئایەتەدا ئەفەرموێت: خۆشیو ئارەزوی ژیانی دنیامان بـۆ ئادەمیزاد ڕازاندۆتەوە، لە خۆشویستنی مرۆڤان بۆ ئافرەتان، ئافرەتانیش بۆ مرۆڤان، هەروەها خۆشویستنی ماڵو منداڵو سامانی زۆر لـە زێـڕو لە زیو لە ئەسپی ڕەسەنی دیمەن جوان کە بەرنەدرێن تا لـەناو شـیناییا بلەوەڕێت، هەروەها خۆشویستنی ئاژەڵ لە مەڕو بزنو حوشـترو مانگـاو کێڵانی باغ و باغاتو دەغڵو دان.

ئەمانەمان لەم درنیایە ڕازاندۆتەوە خۆشەویستمان کردوە کـە تیـا بەخۆشی مایەی ڕابواردنە. بەڵام ئادەمیزاد لەم دونیایـەیا نابێـت دڵـی هەر بەمانەوە بەند بێتو هەر بۆ ئەمانە هــەوڵ بـداتو دوارۆژی لـەبیر بچێتو هەوڵی بۆ نەدات، بەڵکو ئەبێت بە باشـی هــەوڵ بـۆ ئـەمیش بداتو خۆی لە خودا نزیـك بکاتــەوە بــە بـەجێهێنانی فەرمانـەکانیو ڕوکردنە چاکەو خۆ لە خراپە پاراستن، خودا باشترین دواهـاتنی لایـە،

داینارە بۆ ئەوانەی خۆشی ژیانی دونیا لە هەوڵدان بۆ خۆشی دوارۆژ دوایان ناخات.

قانونی خودا لە ژیانا ئەبێت بەم شێوەیە بێت، هەوڵدانی بۆ هەردوو ژیان تێدابێت تا بەشدار بێت لە خۆشی هەردوو لایان، نەك پشت بكاتە دوارۆژو مەبەستی هەر خۆشی دونیا بێتو هەر بۆ ئەم هەوڵ بدات.

هەروەهاش نابێت پشت بكاتە دنیاو لە ژیانێكی ناخۆشدا بژێت، وەكو هەندێك لە روهبانەكان كە خۆیان هەر بۆ خواپەرستن تەرخان كردوە، هەروەها وەكو ئەو هیندیانەی كە بە فەقیر ناوئەبردرێنو دنیایان لەبەرچاو تاریكەو خۆیان لە هەمو خۆشییەكی تیا بێبەش كردوە.

خودا ئەمانەی رازاندۆتەوەو خۆشی كردوە، چونكە بە یەك گرتنی مرۆڤان لەگەڵ ئافرەتان بە حەڵاڵیو خێزانداریو ئەوەو نەتەوە دێتە دیو كۆمەڵایەتی رونەدات، كارەكانی دیكەشی رازاندۆتەوەو خۆشكردوە تا هەمو كەسێك لە ژیانیا رو بكاتە كۆششو كاسبیو ماڵو سامان دەست خستن كە ئەبێتە مایەی شارستانیەتی كۆمەڵگار وڵات پێش كەوتن.

ئایەتەكە ئەم مەبەستانەمان پێئەگەیێنێ نەك ئەوەی ئەو لە خودا یاخیە ویستویەتی بیخاتە بەرچاو.

پێرست